

Perspectief

Louis Bolk Instituut onderzoekt 'vitale kwaliteit' • Nog meer meten aan kwaliteit •
Genetische manipulatie als schaakspel • Jaarvergadering en Voorjaarsconferentie

2002 maart
april N° 2

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

Elke week een tas vol biologische kwaliteit

Duurzaam
bruggen bouwen
tussen
dynamische
boeren
&
betrokken
consumenten

www.odin.nl of bel: 0345-575154

 ODIN[®]
GROENTE-ABONNEMENT

Dynamisch Perspectief

2-maandelijks uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging)
ISSN 1389-7438

Bestuur:

Jan Diek van Mansvelt, voorzitter,
Gerard Brinks, vice-voorzitter,
Jos Kok, penningmeester,
Michael Veltman, secretaris,
Peter Nieuwenhuysse
Stijn van Wely

Lidmaatschap van de BD-Vereniging:
Lidmaatschap € 25,-/jaar, uitgebreid lidmaatschap € 50,-/jaar,
donateur (geen ledentijdschrift) € 35,-/jaar. Voor leden woonachtig in het buitenland gelden andere tarieven: € 32,- (binnen Europa), € 34,- (buiten Europa).

Lidmaatschappen/donateurschappen lopen per kalenderjaar (januari t/m december). Een lidmaatschap/donateurschap wordt stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd.

Redactie en advertentie-acquisitie:
Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
Diederichslaan 25
Postbus 236, 3970 AE Driebergen
e-mail: info@demeter-bd.nl
internet: www.demeter-bd.nl
tel: 0343-531740, fax: 0343-516943

Redactie:
Maaik Boschloo, Bruno van der Dussen,
Corrian Hukema, Jola Meijer

Vaste medewerker: Lize Baarspul

Sluitingsdatum kopij:

Aanlevering kopij mei-juni nummer: tot 1 april 2002
Bij voorkeur van tevoren telefonisch overleg,
tel. 075-6873159;
Kopij op diskette (minimaal WP5.1 of Word 97) of via
e-mail: Bruno.vander.Dussen@12move.nl

Omslag: Appelbloesem,
Foto's Anna de Weert, LBI

Vormgeving:

Fingerprint Driebergen, Gerda Peters
Pre-press en druk: Drukkerij Kerckebosch Zeist
Gedrukt op Reviva, 50% recycled, chloorvrij

De BD-Vereniging is houdster van het merk DEMETER

Copyright

Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen bezwaar, mits hier van tevoren toestemming voor is

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Vooraf

“Ik vind het geschift om te roepen BD, je mag alles doen behalve de pendel gebruiken”, aldus Jan Diek van Mansvelt in zijn afscheidsinterview. Jan Diek maakt van zijn hart geen moordkuil. Over zichzelf laat hij weinig los maar over de biologisch-dynamische landbouw des te meer. In dit nummer verder alles over de komende jaarvergadering en de daarop aansluitende voorjaarsconferentie. Die staat in het teken van “Omgang met de techniek - werken met het levende”.

Vitaliteit, levenskrachten, dat zijn de vaak gehoorde items van de biologisch-dynamische landbouw. Maar wat zijn dat? Zowel in het *Dynamisch Portret* als in *Meten aan kwaliteit* wordt een tipje van de sluier opgelicht. En wat genetische manipulatie voor gevolgen zou kunnen hebben op de vitaliteit van een landbouwproduct vertelt Jan Storms. Tijdens de voorjaarsconferentie zal hij dat nader toelichten.

Nog meer vaste rubrieken in *Dynamisch Perspectief*. Mariska Kusters vertelt wat zij als consument van Demeter vindt. Piet van IJendoorn neemt ons dit jaar mee naar zijn bedrijf. Welke beslissingen moet hij nemen als boer? Zaait hij op het juiste moment of had het net anders gekund? Het ongewisse leven van een (BD-)boer.

INHOUD

Onderzoek Gezondheidszorg & Voeding Louis Bolk Instituut	2
De planeten in maart en april	8
Meten aan kwaliteit	9
Genetische manipulatie	14
Jaarvergadering en Voorjaarsconferentie	19
Jaarverslag 2001	20
Piet van IJendoorn	28
Afscheid Jan Diek van Mansvelt	29
Toekomst preparatengebruik	37
Moestuin	40
De Demeter consument	41
Perspectief	42
Agenda	45

Louis Bolk Instituut
slaat brug tussen
voeding en gezondheidszorg

Elstar appels onderzocht
op ‘vitale kwaliteit’

Genetische manipulatie
volgens Jan Storms

“Het maakt de wereld-
voedselvoorziening alleen
maar kwetsbaarder.”

Afscheid
voorzitter Jan Diek van Mansvelt

‘Afscheid van een reus
met pathos’

Machteld Huber, voor de lichtbak met kristallisatiebeelden van appels

Het Louis Bolk Instituut doet onderzoek naar vitale kwaliteit

Andere werkelijkheidslagen zichtbaar maken

Corrian Hukema

Foto's: Louis Bolk Instituut

“Vaak zo in september... Dan liggen er grote kisten Demeter muskaatdruiven in de winkel. Vaak zijn ze dan in de aanbieding. Waarom? Omdat ze rijp geoogst zijn. Als je die druiven proeft... die zijn top. Die zijn zo vreselijk lekker. Dat zijn voor mij producten waarin groei en rijping tegelijkertijd aanwezig zijn.”
Aan het woord is Machteld Huber (foto links), leider van de sectie Voeding van de afdeling Gezondheidszorg & Voeding op het Louis Bolk Instituut in Driebergen. *“Het zijn de druiven van de Salamita, een groep doorgewinterde biologisch-dynamische telers op Sicilië. Voor hen is rijpheid heel belangrijk”* weet Machteld. *“Ze weigeren zelfs om onrijp te oogsten.”*
Doen deze druiven vanuit zichzelf een appèl op ons bewustzijn wat betreft hun rijpheid en daarmee samenhangende eigenlijke smaak, in de dagelijkse praktijk ligt het antwoord op welke aspecten nu precies de kwaliteit van een biologisch-dynamisch product bepalen niet zo voor het oprapen. Het Louis Bolk Instituut is het gaan onderzoeken.

Pioniers

Zoals in de colofons van gepubliceerde rapporten en brochures benoemd is dit instituut ‘sinds 1976 pionier in wetenschappelijk onderzoek en vernieuwing van de biologische landbouw, voeding en gezondheidszorg. Daarbij is verbreding van de wetenschap een belangrijk element. Daar waar de gebruikelijke onderzoeksmethoden te kort schieten, worden wegen gezocht zoals: fenomenologie, participatief onderzoek, beeldvormende methoden en bewust-intuïtieve methoden. Het Louis Bolk Instituut doet onderzoek voor mensen die bereid zijn verder te denken dan alleen de stoffelijke wereld. De antroposofie is daarbij een bron van inspiratie’.

“Als je terugkijkt”, vertelt Erik Baars, directeur van de Onderzoeksafdeling Gezondheidszorg & Voeding op dit instituut, “heeft de ontwikkeling van de biologische landbouw een enorme stap voorwaarts betekend voor de groei van het instituut, omdat er ook steeds meer vraag kwam naar onderzoek op dat gebied.” Om precies te zijn: “het onderzoeken was al aan de universiteit begonnen met het doen van proefjes naar het effect van homeopathische verdunningen. Aanvankelijk vonden de mensen aan de universiteit van Amsterdam het allemaal prima. Ze hadden zoiets van dat wordt toch nooit wat. Toen langzaam bleek dat er toch allerlei effecten zichtbaar werden, werd duidelijk dat de universiteit hier niet verder

mee in zee wilde.” Het toch ergens een plek creëren waar dit soort onderzoek ook gedaan kon worden, werd die allereerste stap tot het Louis Bolk Instituut. Erik Baars: “Dat was een groepje pioniers die vanuit eigen stek, de geneeskunde, homeopathische verdunningen en aan de andere kant de bodem, de veehouderij, iets wilde doen met biologisch-dynamisch onderzoek.”

Het bleef niet bij fundamenteel onderzoek. Juist niet. Het instituut werd vooral groot door participatief onderzoek. Baars vertelt in dit verband dat het Louis Bolk Instituut vooral wordt gezien als het onderzoeksinstituut dat zich bezighoudt met wat boeren en tuinders nodig hebben in de ontwikkeling van de dingen waar zij mee bezig zijn.

Van grond tot mond

Had dit instituut van huis uit een afdeling Landbouw en een Medische afdeling, de sectie Voeding probeert tussen die twee een brug te slaan. Machteld Huber: “Dat er verschillende disciplines bij elkaar zitten is heel uniek aan het Louis Bolk Instituut. Je hebt de bodem, de veehouderij, de hele plantenveredeling en dergelijke tot en met het voedings- en gezondheidsonderzoek. Dat hele gebied omvatten wij. We zitten hier van grond tot mond.” Even eerder gaf ze met een “kijk, ik heb natuurlijk een medische achtergrond”, haar ‘horen bij de sectie Voeding’ aan. Twee jaar geleden werd besloten het onderzoeksgedeelte van de SAMO, de Stichting Antroposofisch Medisch Onderzoek, en de medische afdeling van het LBI op dit instituut bij elkaar te laten komen. Erik Baars, de negen voorliggende jaren bij de SAMO werkzaam, werd directeur van de afdeling Gezondheidszorg & Voeding. Om binnen Gezondheidszorg & Voeding het werkerterrein te structureren werd vervolgens een sectie Voeding, een sectie Onderwijs en een sectie Praktijk van de Gezondheidszorg gemaakt.

Vitale kwaliteit

Terug naar de sectie Voeding van de afdeling Gezondheidszorg & Voeding. Biologische en biologisch-dynamische voeding wel te verstaan. Consumenten denken dat het gezonder is. Roepen dat het gezonder is mag niet; het is immers niet wetenschappelijk bewezen. Nadat duidelijk werd dat het met het onderzoek naar biologische voeding in Wageningen niks werd nam het Louis Bolk Instituut het initiatief om, gezamenlijk met een internationaal netwerk van onderzoekers en financiers, zelf een onderzoek naar antwoord op deze voor consumenten belangrijkste vraag op poten te zetten. Het werd het in 2000 gestarte Food Quality Health-programma. Een project dat met de ontwikkeling van verdere onderzoeksprogramma’s nog steeds loopt. Sectieleider Machteld Huber: “Wij hebben gezegd: normaal wordt er gekeken naar kwaliteit met het oog op wat er voor inhoudsstoffen inzitten. Wat zit er aan positieve eigenschappen in; eiwitten, vitaminen en mineralen, en wat zit er niet in. Er moeten geen bestrijdingsmiddelen of zoiets inzitten. Veel verder dan

dat kwam men niet. Ja, het moest houdbaar zijn en het moest smaken. In de biologische en biologisch-dynamische landbouw werk je met levensprocessen. Die stimuleer je. Wat zijn de oerlevensprocessen van de plant? Dat is de hele groei, zeg maar de massavermeerdering en de hele rijping waar licht en warmte hun werking doen. We zijn gaan werken aan een kwaliteitsbegrip waarin die beide aspecten in relatie met aarde, water, licht en warmte allemaal hun plek hebben. De BD streeft er met name naar dat de integratie van groei en rijping goed plaats vindt. Dat nemen wij als de ideale kwaliteit op. Iedere bioloog herkent dat en zegt

De BD streeft er met name naar dat de integratie van groei en rijping goed plaats vindt. Dat nemen wij als de ideale kwaliteit op

dat zijn gewoon oerlevensprocessen: groei en rijping. Wij gaan proberen dat zo te bewerken dat het voor iedereen begrijpelijk en herkenbaar wordt. We ontwikkelen methoden om dat ook te meten. Dat is behoorlijk nieuw.” Het ‘nieuwe’ kwaliteitsbegrip heet ‘vitale kwaliteit’.

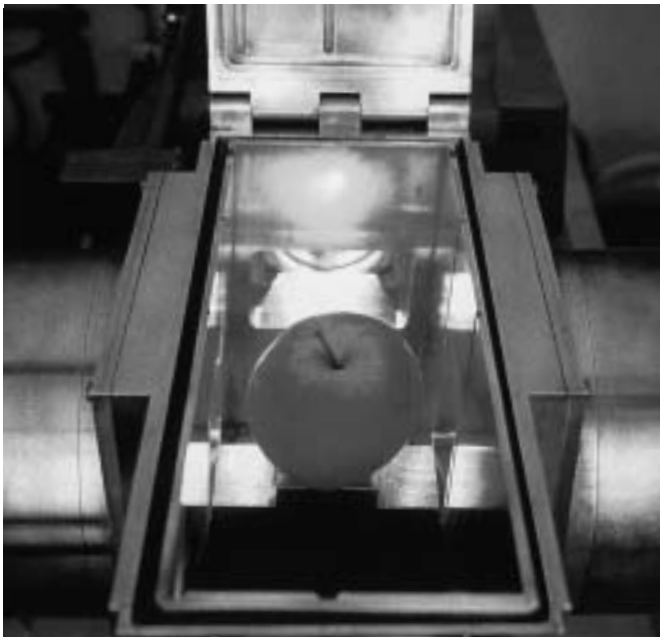
Als eerste proefgewas koos het Louis Bolk Instituut de appel. De Elstar als één van de meest smakelijke, Nederlandse appelrassen. Er werden parameters onderzocht die een rol spelen in het reguliere kwaliteitsbegrip voor appel, zoals onder andere vruchtmaat, grondkleur, blokskleur, glans, hardheid, zetmeel en parameters waarvan te verwachten was dat ze relevant waren voor ‘vitale kwaliteit’. Bodem, groei, dracht, ziekten, plagen, bladreeks, bloei het volgende jaar en ook inhoudsstoffen als vitamine C en fenolen maken hier deel van uit.

Uit op wetenschappelijke erkenning

De appels werden onderzocht met kristallisaties, met lichtuitstralingsmetingen (biofotonen) en er werden er analyses van de inhoudsstoffen gemaakt. Over het kristallisatie- en biofotonen-onderzoek vertelt Machteld: “Wat we hiermee tegelijkertijd doen is nieuwe onderzoeksmethoden ontwikkelen. Het is onderzoek om het méér, om de heilheid te kunnen aantonen. We zijn in verband met dit FQH-project nu bezig om samen met een instituut van de universiteit van Kassel en een instituut in Denemarken de kristallisatiemethode wetenschappelijk gevalideerd te krijgen. Hierdoor krijgt deze methode hopelijk meer erkenning.” Wat de kristallisatie-methode zichtbaar maakt zijn de vormende krachten in een product. Niet de inhoudsstoffen, maar de architectuur ervan. Wordt ‘gangbaar’ gezegd dat een product is opgebouwd uit allerlei moleculen, het Louis Bolk Instituut wil met dit onderzoek een samenhang op een hoger niveau laten zien. Het wil het etherische als vormkrachtenproces zichtbaar maken.

Een ander in de gangbare wetenschap nog weinig begrepen fenomeen is

dat van de biofotonen, de lichtuitstraling. Onderzoek hiernaar wil het vermogen van een levend organisme om licht uit te stralen meten. Tussen dode en levende materie blijkt er wat dit aangaat een groot verschil te zijn. Bovendien laat de manier waarop een levend organisme met licht omgaat, licht uitstraalt, ook iets zien van hoe het op dat moment met de gezondheid van dat organisme gesteld is. Met onderzoek hiernaar wil men er achter komen hoe dit gegeven een maat is voor groei- en rijpingsprocessen. “Uiteindelijk”, vertelt Machteld, “kom je op het begrip zelfregulatie. In principe moet een organisme zijn gezondheid kunnen sturen. Ook daarover krijg je informatie met die biofotonen.” Behalve deze nieuwe onderzoeksmethoden zijn er ook de gangbare analyses. Er werden allerlei verschillende teeltreeksen gemaakt. Aan de ene kant werd de groei heel extreem beïnvloed. In andere reeksen werd de rijping helemaal bestudeerd. Het herkennen van de integratie van die twee hier heel extreem beïnvloede levensprocessen was de doelstelling. Ook werden er proeven met en zonder spuitpreparaten gedaan. Machteld Huber: “Daar kwamen verschillen uit die wij niet begrepen. Het waren bijna omgekeerde verschillen. We snapten dat helemaal niet. In ons vervolgonderzoek hebben we zwaar ingezet op de preparaten. We hebben twee groepen bomen dit jaar al dan niet met spuitpreparaten behandeld en gaan die, als de financiën voor een tweede Elstar-onderzoek rondkomen, volgend jaar ook onderzoeken. Je kunt in zo’n proefopzet

altijd maar één ding veranderen anders weet je niet waar je naar kijkt. Zo’n onderzoek met die appels moet je wel drie keer doen. Iedere keer een beetje bijstellen. Om het echt helemaal in beeld te krijgen moeten we het ook met meer producten doen. We zijn nu met wortels begonnen. Vorig jaar hebben we hiermee een onderzoek op de Hondspol in Driebergen-Rijsenburg gedaan. Daarvan werken we nu de resultaten uit.”

Draagvlak

Is er vandaag de dag van harde onderzoeksresultaten dus nog geen sprake, volgens Machteld Huber ontstaat er binnen de wereld van de biologische en biologisch-dynamische onderzoekers wel een enorm draagvlak voor het begrip vitale kwaliteit. Een aspect dat volgens haar al een begin is. “Op den duur willen we kunnen zeggen: we hebben verschillende methodes waarmee we de kwaliteit kunnen meten, ons begrip van kwaliteit. Een goed product moet, waarbij we afspreken hoe we de woorden gebruiken, vitaal zijn. Het moet groeikracht hebben en het moet rijpen. Als het goed is moeten die twee processen tot een integratie, tot een heelheid van het product leiden.” Ze geeft toe dat dat het moeilijkste stuk is om uit te leggen. “Wat je ziet is dat je juist bij gangbare producten heel veel groei hebt. Met kunstmest krijg je een enorme massavermeerdering, maar die producten rijpen helemaal niet. In het reguliere kwaliteitsbegrip doet die rijpheid er niet zo erg veel toe. Maar

Meting van de lichtuitstraling bij het appelonderzoek op het Louis Bolk Instituut: mogelijke maatstaf voor de bepaling van de vitaliteit.

men vindt wel dat er smaak aan moet zitten. Dat komt dan ook doordat je een beetje meer van een bepaald mineraal geeft. Dan wordt die appel wat rood en heb je een beetje neprijping. Wat wij willen is dat je weer gaat denken in die levensprocessen en niet alleen maar in de hoeveelheid eiwitten, koolhydraten, vetten en vitamines. We proberen een maatstaf voor kwaliteit te ontwikkelen.

Behalve dat onderzoekers dit alles verder moeten ontwikkelen is dit kwaliteitsbegrip met het leren kijken naar levensprocessen ook aan telen voorgelegd. Ze konden er wel wat mee. Vanuit zo'n ideaalbeeld van wat een goed product is kunnen ze dan vervolgens ook zeggen waar ze op telen. Welke maatregelen ze moeten nemen."

Aan de andere kant staan de winkeliers en consumenten. Aandachtspunt vanuit de sectie Voeding is dat ook zij weer moeten letten op de rijpheid van producten. Op de eigenlijke kwaliteit dus.

Onderzoeken om te onderbouwen

Een ander onderzoeksthema dat het Louis Bolk Instituut recentelijk opnamte om te ontwikkelen is de invloed van verschillende leefstijlfactoren, met name voeding, op de gezondheid van het kind. Het gebeurt in samenwerking met de universiteit van Maastricht. Deze universiteit was op het spoor gekomen van het onderzoek in Zweden naar de gezondheid van kinderen op Vrije Scholen; een allergieonderzoek. Huber: "Het bleek

dat kinderen op Vrije Scholen significant minder allergieën hebben dan kinderen op gangbare scholen die daar vlak bij staan. Na analyse van de leefstijl van die gezinnen bleken die ouders van kinderen op de Vrije Scholen hun kinderen toch op een andere manier op te voeden. Het was heel duidelijk dat er een relatie met de leefstijl moest zijn. Op een andere manier was het niet verklaarbaar. Het punt van dat onderzoek was dat je alleen maar kon terugkijken. Kijken dus naar de optelsom van alles. Je kreeg niet echt zicht op hoe nu de invloed van de ene of andere factor is. Aan dit op stapel staande project is nieuw dat men wil onderscheiden welke invloed welke leefstijlfactor heeft".

De behoefte aan onderzoek waarbij je nieuw geboren kinderen kunt volgen en de kans die zich in Maastricht voordeed, omdat daar een groot onderzoek loopt naar bekkeninstabiliteit bij zwangere vrouwen was de ideale situatie tot nieuw onderzoek. Machteld Huber: "Voeding is daar een belangrijk onderdeel van. Er wordt uitgebreid gekeken of die mensen biologisch of biologisch-dynamisch eten. Naar hoe de voeding is samengesteld. Allergie is één vraagstuk, ook de emotionele ontwikkeling en het optreden van andere ziektes. Op de universiteit wilde men ook kennis hebben over hoe dan de alternatieve of meer antroposofische leefstijl in Nederland is; men kwam toen in contact met het Louis Bolk Instituut." In totaal heeft men voor dit epidemiologisch onderzoek 3600 mensen nodig. Drieduizend komen er uit de groep van tienduizend waar de uni-

Rijpheid van appels meten door een kleurproef:
witter betekent meer afgerijpt.

versiteit van Maastricht al mee bezig was. “Met name is er in dit onderzoek behoefte aan vrouwen die het allemaal een beetje anders dan gangbaar doen. Vrouwen die inderdaad heel bewust kiezen voor BD-voeding, of anders met opvoedingsmaatregelen omgaan. Tot nu toe worden die kindertjes gevolgd totdat ze twee jaar zijn. Het ideaal is om dat te kunnen verlengen. Maar dat kost allemaal geld.”

Voedselveiligheid

Onder consumenten bestaat er volgens Machteld Huber veel behoefte aan een onderzoek naar voedselveiligheid. Aanvankelijk was er twijfel of het Louis Bolk Instituut dit moest oppakken. Inmiddels staat men op het punt hier waarschijnlijk toch toe te besluiten. Juist om een verhaal te maken waarin je kunt laten zien dat je over voedselveiligheid niet al te panisch moet doen. Huber: “De consument wil veilig eten. Terecht, maar je ziet een tendens dat het eten steeds schoner en sterielere moet worden. Voor de biologische en BD-sector is dat dramatisch. We hebben allerlei hygiëne-eisen waarvan ze zegt dat kan gewoon niet, je maakt dingen stuk. Voor onze weerstand, ons immuunsysteem, maar ook dat van

Appels uit de zon en uit de schaduw.

dieren en planten moet je juist gebruik maken van een goede bacteriële flora. Bacteriën zijn niet alleen maar eng en vies, het zijn helpers van onze gezondheid. We hebben meer bacteriën op ons lijf dan lichaamscellen in ons lichaam. Een beetje vies is dus heel gezond.” Ook hier dus een andere manier van denken dan ‘gangbaar’. Onderzoeken die nodig zijn om die andere lijn van gedachten te onderbouwen.

Voor het voetlicht

Graag wil het Louis Bolk Instituut dit andere denken ook meer voor het voetlicht brengen. Erik Baars: “Ik denk dat het onze opgave is dat zichtbaar te maken. In eerste instantie is aarde materie. Materie is uitdrukking van...; hierin kunnen processen zichtbaar worden die gestuurd worden vanuit andere werkelijkheidslagen. Hoe je daar op kunt komen dat dat een werkelijkheidslaag is willen wij op een wetenschappelijke manier zichtbaar maken.”

Het betekent dat het Louis Bolk Instituut ook wil inzetten op de verbetering van de wetenschappelijke kwaliteit van haar werk. Voor de dagelijkse praktijk betekent het een brug willen slaan tussen voeding en gezondheidszorg. Baars wijst er in dit verband op dat we hier met twee totaal verschillende gebieden van doen hebben: “Bij de landbouw zie je de hele ontwikkeling van de biologische landbouw. In de gezondheidszorg is zo’n ontwikkeling er helemaal niet zo sterk. De gezondheidszorg is wat dat betreft nog heel conservatief. Toch is in de praktijk het aantal mensen dat op zoek is naar een complementaire vorm van gezondheidszorg jaar na jaar groeiend. Ook het aantal artsen en therapeuten dat een complementaire vorm van opleiding naast de reguliere doet wordt steeds groter. Dit moet dus op een gegeven moment ook omgaan. Dat kan niet anders.”

De kunst is volgens hem om met bewustzijn met dit alles om te gaan. Met bewustzijn die drempel die er op de splitsing van landbouw en BD-landbouw ligt over te gaan. Een splitsing die er in de gezondheidszorg ligt op het punt van ‘lego-denken’, oftewel de mens is opgebouwd uit deeltjes en is maakbaar, reparabel en denken dat er vanuit gaat dat er materie-overstijgende krachten zijn die vormend werkzaam zijn. Belangrijke opgave voor het Louis Bolk Instituut ligt volgens Erik Baars in ‘het ervoor zorgen dat we die stap kunnen nemen.’

Gezondheidszorg-, sociaal-economische en landbouwaspecten bij elkaar laten komen

Richt de sectie Voeding zich vooral op het hele kwaliteitsvraagstuk, de sectie Onderwijs houdt zich met name bezig met het ontwikkelen van onderwijsmateriaal voor artsen en medisch studenten die een meer antroposofische opleiding willen hebben. Er blijkt nauwelijks opleidingsmateriaal voor te bestaan. Erik Baars vertelt hierover: “Wat gedaan wordt is dat met behulp van goetheanistisch-fenomenologische methodieken basisvakken zoals biochemie en embryologie worden omge-

Erik Baars van het LBI: "Met ons onderzoek willen we een brug slaan tussen voeding en gezondheidszorg."

vormd, zodat je eigenlijk met een soort levende embryologie en een levende biochemie te maken hebt. Het wordt beschreven vanuit het leven zelf."

De sectie Praktijk van de Gezondheidszorg richt zich op de praktijk via onder andere regulier onderzoek. Een voorbeeld is het binnenkort van start gaande onderzoek naar het effect van het antroposofische geneesmiddel Biodoron bij migraine. Bij 150 mensen wil men gaan vergelijken in hoeverre dat middel werkzaam is. Ook vindt er fundamenteel en casuïstisch effectonderzoek naar therapeutische processen plaats. Therapeutische processen zijn vaak heel complex. Baars: "Bij casuïstisch onderzoek gaat het niet om het bij een hele grote groep mensen meten van het effect van één verandering. Misschien is zo'n therapeutisch proces juist op één individu toegesneden. Om toch het effect van alles wat je doet vast te stellen heb je andere methodieken nodig."

Om te kijken waar het LBI met alle onderzoeken nu eigenlijk naar toe wil, stelde het twee jaar geleden een aantal speerpunten op die de twee onderzoeksafdelingen Landbouw en Gezondheidszorg & Voeding overstijgen. Eén ervan is het 'gezondheid door zelfregulatie onderzoek'. In dit onderzoek probeert men om op de verschillende lagen bodem,

plant, dier tot en met de menselijke gezondheid te laten zien dat het zelfregulatie-principe er werkzaam is en hoe je het kunt bevorderen. Erik Baars hierover: "Omdat we het idee hebben dat als we dit goed op de grond krijgen het een kapstok kan zijn waar heel veel van de andere onderzoeken aan gehangen kunnen worden. Zoals het voedingsonderzoek, maar ook het bodemonderzoek kan weer een veel fundamenteeler stuk krijgen."

Een tweede veld waar men overstijgend bezig is, is binnen het vraagstuk van de multifunctionele landbouw. Zelf werkte Baars in dit verband twee jaar samen met het Trimbosinstituut aan een onderzoek 'werkend herstellen'. Hierbij ging het om het vraagstuk hoe zorg en landbouw samen kunnen gaan. Ook gaat het er hier over hoe landbouw en natuur samen kunnen gaan. Niet alleen maar kijken naar een product, maar naar alles wat er mee te maken heeft. Er zitten gezondheidszorg aspecten aan, sociaal-economische en landbouwaspecten. Ze komen bij elkaar.

Omdat men zich op dit onderzoeksinstituut ook zeer bewust is met dergelijke stappen steeds meer naar buiten te treden, werd er vorig jaar een commissie methodologie en kennistheorie ingesteld. Erik Baars: "Mensen willen verantwoording hebben en dat is terecht. Het betekent dat we nieuwe wegen ingaan waarbij we stap voor stap echt goed moeten kunnen verantwoorden wat we gaan doen. Dat betekent dat we echt inzetten op de wetenschappelijke kwaliteit van het werk. Die steeds verder willen verbeteren. Er apart aandacht aan besteden." ■

Louis Bolk Instituut
Hoofdstraat 24
3972 LA Driebergen
Tel. 0343 523860
info@louisbolk.nl
www.louisbolk.nl

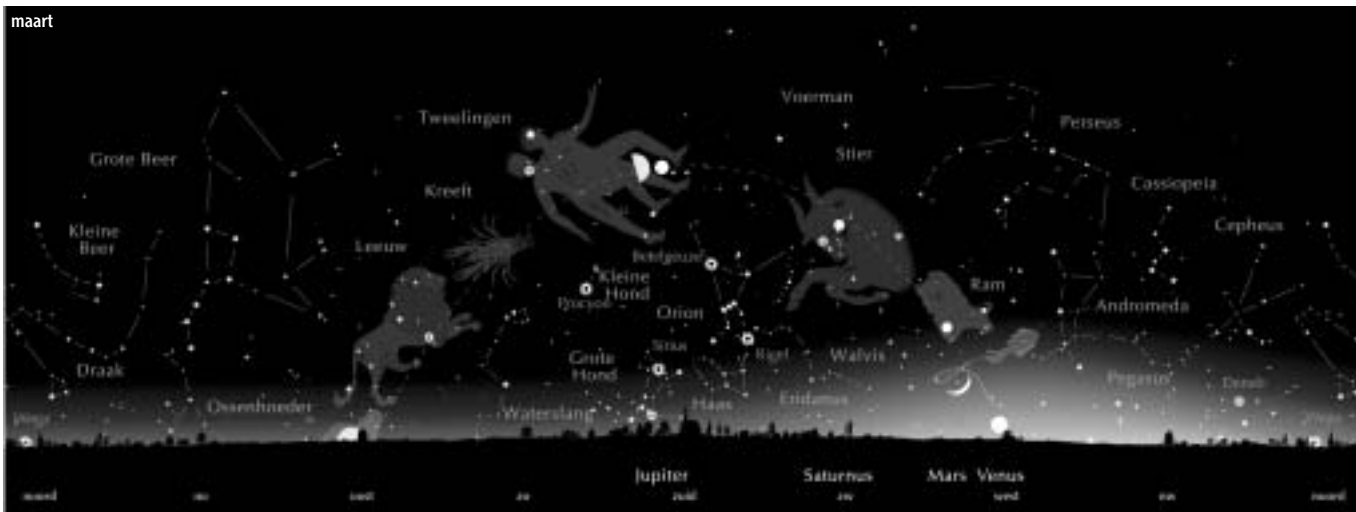
Onderzoeksinstituut met twee afdelingen, Landbouw en Gezondheidszorg & Voeding. Met 45 medewerkers waarvan een groot deel in deeltijdfunctie. De begrote omzet over 2001 bedraagt bijna 2,7 miljoen euro. Aantal projecten in 2000 ongeveer 90. In het jaarverslag en op de website staat een lijst met verkrijgbare publicaties en gepubliceerde artikelen.

Publicaties van het Louis Bolk Instituut:

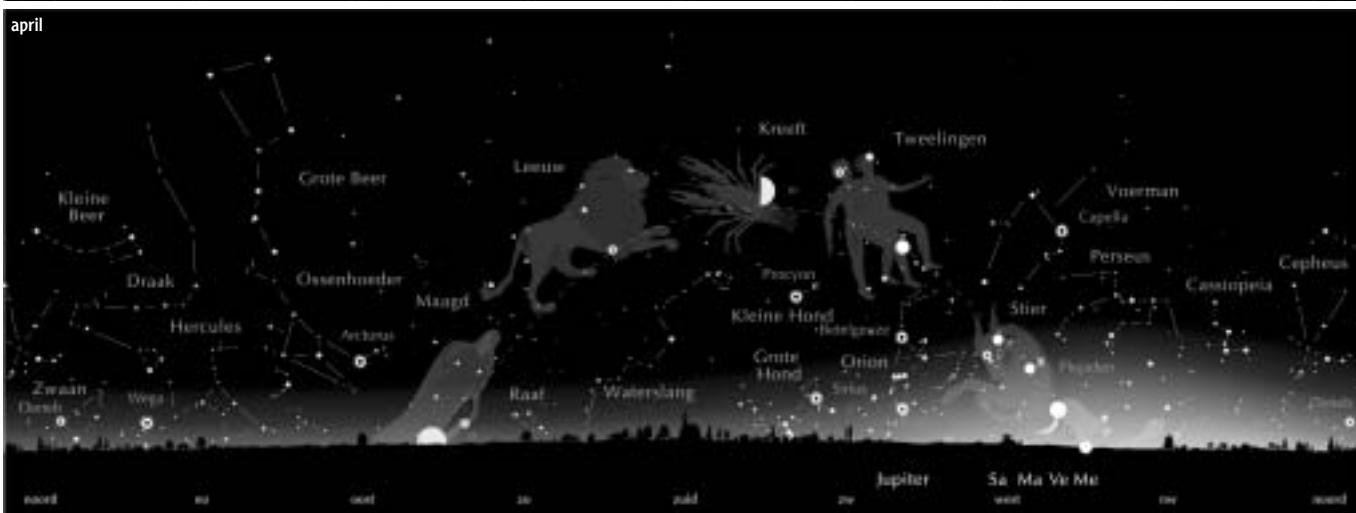
Fruitteelt – Hoe beoordeel je appelkwaliteit door J. Bloksma, 2001.

FQH 01 twee delen: Parameters for apple quality, and an outline for a new quality concept door J. Bloksma, M. Northolt, M. Huber, 2001, ISBN 90-74021-22-0.

maart

april

De planeten in maart en april

Liesbeth Bisterbosch

Alle planeten komen steeds dichterbij elkaar! In maart verschijnt de heldere Venus in de avondgloed. Ze heeft zich voldoende verwijderd van de zon om aan de westelijke hemel zichtbaar te kunnen zijn. Vanaf midden april laat ook Mercurius zich na zonsopgang zien. Nu de zon van dag tot dag noordelijker aan de

westelijke hemel staat, verschijnen Venus en Mercurius ook steeds noordelijker. Bovendien verwijderen ze zich van zon en naderen ze de andere planeten.

De heldere Jupiter (in de Tweelingen) staat in maart vroeg op de avond hoog in het zuiden. In april zijn Jupiter en Tweelingen bij zonsop-

gang al aan het dalen. Deze gang naar de zon (en Venus) toe is bij Saturnus intensiever ervaarbaar en bij Mars veel minder. Vergelijk de beide kaarten. Jupiter en Saturnus (in de Stier) naderen Venus zienderogen; Mars nadert haar veel trager.

De gang van de bovenzonnige planeten Saturnus en Jupiter lijkt op die van de sterren. De beweging van de onderzonnige Venus en Mercurius lijkt meer op die van de zon. ■

Meten aan kwaliteit

Roelf Havinga (directeur TEAM Ecosys, Twello)

Demeterproducten moeten aan bepaalde voorwaarden voldoen. Die voorwaarden veronderstellen een meerwaarde te leveren ten opzichte van andere (landbouw)producten. Deze meerwaarde vinden we terug in de kwaliteit van de biologisch-dynamische producten. Deze kwaliteit wordt weer bepaald door de wijze waarop en de omstandigheden waarin de gewassen worden geteeld of de dieren worden gehouden en hoe de producten worden verwerkt. De inzet van de mens, zijn kennis, zijn liefdevolle begeleiding, zijn contact en verzorging van bodem, plant en dier zijn van essentieel belang voor het verkrijgen van Demeterkwaliteit. Het is een samenspel van natuurkrachten en levensprocessen.

Die processen kunnen door gebrek aan kennis, maar veelal eerder door gebrek aan begrip en aandacht (onder andere als gevolg van de grotere afstand door mechanisatie), worden verstoord door bijvoorbeeld het gebruik van kunstmest, chemische bestrijdingsmiddelen (levensvreemde stoffen) of door vervuiling als gevolg van gebruik van slecht verteerde mest, ongerijpte (varkens)drijfmest uit de gangbare landbouw, of door gebruik van te zware of verkeerde machines.

Bepalen van Demeterkwaliteit

Aan verse landbouwproducten valt niet te zien uit welk type landbouw of dierhouderijstelsel zij afkomstig zijn, of ze op biologisch-dynamische, ecologische of gangbare wijze zijn voortgebracht. Uiteindelijk is het de gezondheidsversterkende waarde die bepaalt of voedsel geschikt is voor de consument. De natuur gaat hier heel rigoureuze om. Als de gezondheidsversterkende waarde beneden een bepaalde drempelwaarde komt, zorgen de natuurlijke opruimers als 'schadelijke' insecten, bacteriën, schimmels en virussen ervoor dat de betreffende gewassen, dieren en organismen worden geruimd. Een werkelijk gezond gewas is 'giftig' (niet aantrekkelijk) voor schadelijke organismen. Moeder natuur heeft haar zaakjes netjes voor elkaar en zonder emoties.

Energetische kwaliteitstoets

Voor de ongevoelende mens is niet waar te nemen wat de gezondheidsversterkende waarde van het product is. Insecten en dieren zijn feilloos in staat dit onderscheid in gezondheidsversterkende waarde te maken op basis van energetische waarnemingen. De waarnemingen liggen voor een deel in het bereik van infrarood-fotospectrometrie, maar mogelijk (ook) op nog subtieler niveaus. Bijvoorbeeld door het waarnemen van patronen in de stralingsvelden rond de producten (aurabeelden). Deze laatste aanname is echter (nog) hypothetisch. De Amerikaanse entomoloog Philip Callahan heeft veel onderzoek gedaan naar (infrarood) spectrometrie bij insecten door middel van naalden in de facetogen en haren op het lichaam.

Door de lengtes hiervan te meten en ze te beschouwen als antennes heeft hij kunnen berekenen in welk frequentiebereik insecten in staat zijn geluiden, kleuren, geuren, stoffen en verbindingen waar te nemen. Op deze wijze heeft hij bepaald dat planten in stress onder andere ammoniak en ethanol (alcohol) verdampen en dat insecten deze verbindingen als infrarood spectraalbeelden waarnemen. De verzwakte planten worden er zo zelfs in het donker uitgepikt. Dit verklaart ook waarom op met stikstofrijke (kunst)mest bemeste percelen de gewassen insecten aantrekken. De overmaat stikstof wordt door het gewas namelijk verdampt als ammoniak. Wanneer gezonde, niet gestresste, dieren de vrije keus wordt gelaten, zullen ze in de meeste gevallen kiezen voor voer van zo natuurlijk mogelijke herkomst, geproduceerd met zo min mogelijk chemicaliën (kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen). Producten van biotechnologische herkomst zakken bij de energeti-

sche kwaliteitstoets het snelst door de mand, vaak direct al door de ingebouwde resistentie tegen antibiotica en anders door de spanning/verwringing tussen de morfogenetische perfectie van de energetische blauwdruk en het genotype als gevolg van de kunstmatige genconstructen (zie pagina 14 interview met Jan Storms, red.).

De behoefte aan het onderscheiden van de meerwaarde van biologisch-dynamische landbouwproducten ten opzichte van die uit de andere landbouwvormen is de aanleiding geweest voor de ontwikkeling van chromatogrammetrische en kristallografische technieken door Ehrenfried Pfeiffer, biochemicus, microbioloog en leerling van Rudolf Steiner. Toen hij de vraag naar de meerwaarde van de BD-landbouw aan Rudolf Steiner stelde, adviseerde die hem biologie en scheikunde te gaan studeren om hierop een antwoord te vinden.

Voor de gemiddelde geïnteresseerde, de consument, is Demeterkwaliteit op drie manieren te controleren. In volgorde van investeringsniveau van hulpmiddelen en snelheid van bepaling: door het meten van boviswaarden, van brixwaarden of door het maken van chroma-, kristal- en stijfbeelden (zie voor kristal- en stijfbeelden het Dynamisch Portret, red.).

Boviswaarden

De boviswaarden zijn gebaseerd op het feit dat elk levend wezen (maar ook landbouwproducten en zelfs compost en humus) energie uitstraalt, dus een bepaalde energiewaarde heeft. Die is te meten. Simonon – een Frans onderzoeker – heeft door jarenlang onderzoek met een pendel de zogenaamde Bovis-schaal ontwikkeld om deze stralingsenergie te meten. De energie van bodem, mest, compost en landbouwproducten kunnen op deze manier vrij eenvoudig gemeten worden.

De boviswaarden kunnen ook beschouwd worden als een mate voor innerlijke structuur, georganiseerdheid van een (landbouw)product. De schaal loopt bij natuurlijke producten en onder normale omstandigheden van 0 tot 15.000 boviseenheden, met de volgende onderverdeling:

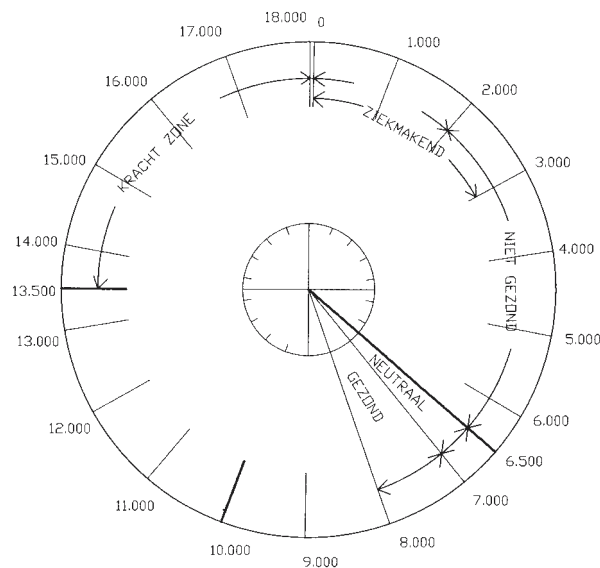
- 0 – 3.000 ziekmakend
- 3.000 – 6.000 verzwakkend
- 6.000 – 6.500 neutraal
- 6.500 – 7.000 gezond
- 7.000 – 15.000 toenemend versterkend
- 15.000 – 24.000 toenemende kosmische/spirituele verbinding

Uit onderzoeken van Demeterproducten bij de stichting Aquamaïandros komt men uit op een drempelwaarde (minimale energie) van 12.000 Bovis. Dat houdt in dat de bodem waarop deze producten groeien een gelijke of hogere energiewaarde dient te hebben. *)

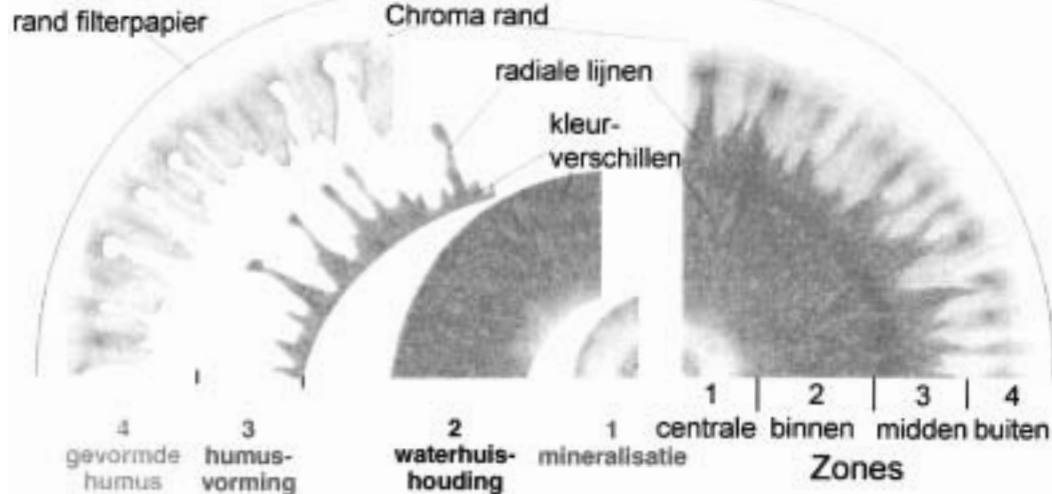
BRIX-meting

Een door Arden Andersen beschreven en onderzochte methode om de vitaliteit van onder

Bovis-Meter

Opbouw chroma

Bron: Voitl, H./Guggenberger, E.,
Der Chroma-Boden-Test,
Orac, Wenen, 1986

andere gewassen, melk, landbouwproducten en vruchten te bepalen is de zogenoemde brixmeting. De brixwaarde wordt bepaald met een refractometer, waarmee de brekingsindex van vloeistoffen wordt bepaald in percentages ten opzichte van gedemineraliseerd water.

In feite bepaalt de methode het totaal aan colloïdaal opgeloste stoffen in de te onderzoeken vloeistof: i.c. planten-, vruchtensap of melk. In het gebruik zegt men het percentage suiker te meten. De methode werd in het Westland gebruikt voor de waardebeoordeling van druiven en is nog steeds in gebruik voor bepaling van het suikergehalte in suikerbieten voor afrekening met de boer.

Arden Andersen geeft in zijn publicaties lijsten van brixwaarden voor diverse gewassen.

Uit onder andere onderzoeken en praktijkervaring van hem als landbouwadviseur blijkt dat wanneer plantensap een brixwaarde van gemiddeld 12 of hoger heeft, het gewas wordt gemeden door schadelijke insecten en bodemaaltjes. Overigens verschilt deze drempelwaarde per gewas. Het aardige is dat wanneer een gewas een

brixwaarde rond de betreffende drempelwaarde of hoger heeft, het vitaal is, optimaal produceert, producten met een gezondheidsversterkende waarde voortbrengt, die bovendien een maximale houdbaarheid hebben.

Chroma(tografie)

Chromatografie is een techniek afkomstig uit de scheikunde voor het uiteenrafelen van (complexe) verbindingen in samenstellende componenten. Chroma's werden aan het begin van de 20e eeuw al gebruikt voor urine- en bloedonderzoek. Ehrenfried Pfeiffer ontwikkelde tussen de jaren 1924-1959 deze chroma's verder. Hierdoor werd het mogelijk om ook van grond, mest of compost (maar ook van landbouwproducten) een kwaliteitsbeeld te maken.

Chroma's van grond of compost worden gemaakt door de monsters, na droging, fijn te verdelen en uit te logen met sterk verdund natronloog (NaOH). De oplossing laat men vervolgens vanuit het midden opzuigen in een ronde schijf filterpapier, die deels is voorbehandeld met zilvernitraat (AgNO_3). Op deze wijze ontstaat een cirkelvormig (con-

centrisch) kleurenpatroon: een chroma(togram).

De doelstelling van het maken van chroma's is niet alleen het vastleggen van de kwaliteit van de bodem en compost, maar ook van de kwaliteit van de bodem- en compostvormende processen. De grootte, frisheid van het beeld, de kleuren, de helderheid, de tekening en het patroon in de chroma's vertellen onder andere iets over grondbewerking, mineralisatie van nutriënten, vocht- en luchthuishouding, humusvorming en aanwezigheid van humus, storende lagen (ploegzolen) en over de aanwezigheid van anaërobe processen.

Productchroma's (chroma's van landbouwproducten) zien er anders uit dan chroma's van grond en dergelijk en zijn iets lastiger te interpreteren, maar ook hierin zijn de verschillen tussen de gezondheidsversterkende producten en minder vitale producten met geringe oefening duidelijk waarneembaar.

Bovenstaand figuur toont een chromatogram en de samenstellende delen. Van binnen naar buiten zijn te onderscheiden: 1. Kern, 2. binnenzone, 3. middenzone, 4. buitenzone

Een chroma geeft concentrische informatie omtrent de volgende bodem(leven)kwaliteiten:

1. Aarde: de kern, het gebied direct rond het gat. Het geeft een beeld van de mineralisatie als gevolg van bacterieverwerking. Bij een optimale ontwikkeling is het centrum, de kern, nagenoeg wit (1^e ring).
2. Water: de vochtuithouding in de binnenzone (2^e ring).
3. Lucht: de gaswisseling in de bouwvoor, in de middenzone (3^e ring). De microbiële activiteit in het kader van de humusvorming.
4. Vuur: de warmte in de buitenrand (4^e ring). De buitenrand toont de identiteit van het monster, de mate waarin stabiele humus is gevormd. Hoe lichter (witter) de buitenrand is, hoe beter. De humusvorming manifesteert zich in de buitenrand als bruine vlekken, wolkjes of vlammen, afhankelijk van de sterkte.

De opbouw van een chroma in vier lagen kunnen we ook vergelijken met het (antroposofisch) mensbeeld:

1. Fysiek lichaam (het fysieke van de bodem, de vaste stof)
2. Etherlichaam of levenslichaam (het vloeibare)
3. Astraallichaam of gevoelslichaam (astrale kwaliteit, het gasvormige)
4. Ik (het warmteproces, het geestelijke).

Het maken van chroma's vergt enige oefening en de aanschaf van laboratorium uitrusting. De kosten zijn altijd lager dan van het inrichten van een donkere kamer voor hobby doeleinden.

Cursussen in het maken van chroma's vinden plaats in overleg met TEAM Ecosys.

Zowel bij de mens als bij de plant vinden de meeste verstoringen plaats in de 2^e zone, in het watergebied. "Water is", aldus dr. Emoto Maseru uit Japan (The messages of water), "het bloed van onze aarde". Maseru heeft veel onderzoek gedaan naar kristallisatievormen

van waterdruppels en verbanden gezocht tussen kristallisatie en de kwaliteit van water(druppels).

Natuurkrachten en levensprocessen kunnen we begeleiden door liefdevolle verzorging en door de 'eigenheid' van het bedrijf. Dit laatste houdt in de verzorging van de bodem met op de eerste plaats de voeding van het bodemleven. De bodem is namelijk te beschouwen als een zeer complex levend organisme.

Kunnen we ons een beeld vormen van het feit dat er in 1 gram goede gezonde grond minstens 500 miljoen bacteriën zitten? En dat er per m² grond ongeveer 100 regenwormen zitten die een grote rol spelen bij de omzetting tot humus? Om dit krachtenspel te ondersteunen dienen we groenbemesters en compost te gebruiken. Dit helpt mee het organische stofgehalte - dat voor een actief bodemleven minimaal 5% dient te zijn - te verhogen, waardoor humusvorming kan plaatsvinden. We houden daardoor de humusvorming in stand, zodat levensprocessen optimaal kunnen plaatsvinden.

We kunnen de subtiel energetische processen in de bodem nog extra stimuleren door gebruik te maken van de preparaten (koemest-, koefflatten- en kiezel- en compostpreparaten). Kiezelpreparaten geven bijvoorbeeld veel extra lichtenergie in de bodem, waardoor deze sterker op de betreffende impulsen vanuit de atmosfeer en kosmos kan reageren.

Levensprocessen stralen energie uit, deze zijn dus meetbaar met de Bovisschaal en kunnen zichtbaar gemaakt worden in een chroma. Met deze 'hulpmiddelen' kunnen we dus waarnemen of bodem- en compostvormende processen naar behoren verlopen en of we de processen goed begeleiden. Van belang is echter dat we als mens bewust zijn van hetgeen we doen in het belang van Moeder Aarde met al wat erop leeft.

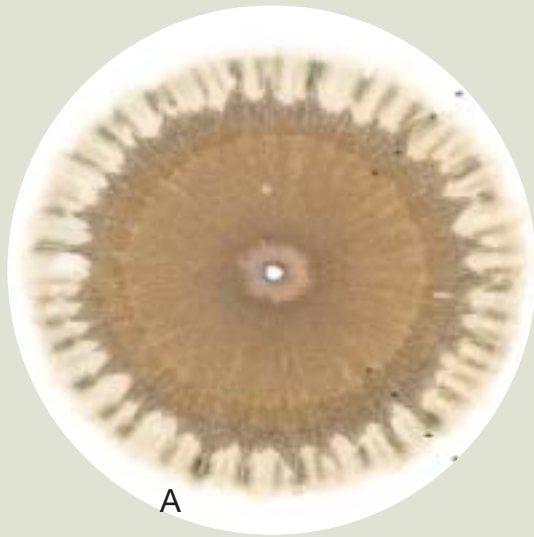
Dit is ons inziens al eerder verwoord in het 'lastig interpreteren' van de product-chroma's.

Humus

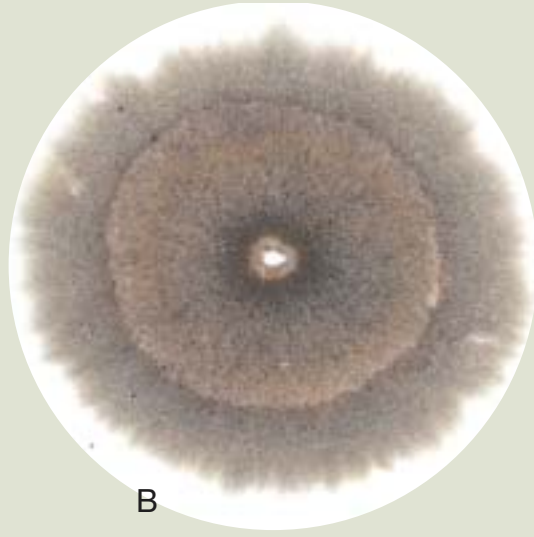
Humus (zie de bruine vlekjes aan de spitsen in de vierde zone) is de belangrijkste, tevens ook de meest geheimzinnige stof van onze bouwvoor. Bodemkundig bestaat humus uit lineaire koolwaterstoffen met ketenlengtes van 36 tot 40 koolstofatomen. Humus wordt ingedeeld bij minerale olie, humuszuren. Humus is ook te beschouwen als een polysaccharide. Aan de koolstofatomen zitten eiwit- en enzymgroepen. Humus bestaat voor circa 35% uit eiwitten. Door de minerale olie en het suikerachtige karakter heeft humus een kittende en smerende werking op bodemdeeltjes. Daardoor heeft humus sterk bodemstructuurvormende eigenschappen. In zand bindt het bodemdeeltjes, in klei zijn de smerende eigenschappen voor het bodemleven belangrijker. Tevens bindt humus water. Een liter humus bindt vier liter water en draagt daardoor sterk bij tot het vochtbergend vermogen.

Humus is te beschouwen als de ziel van de bouwvoor. Zoals de ziel van de mens de verbinding van het wezen met de kosmos legt, zo legt de humus de verbinding van de bodem met de kosmos. Bevat een bodem geen humus, dan is deze niet in staat om kosmische informatie en krachten in zich op te nemen. De kwaliteit van een plant bestaat voornamelijk uit lichtenergie. Een plant kan circa 80 tot 85% van de voedingsstoffen uit de lucht opnemen, de resterende 15 tot 20 % neemt de plant op uit de bodem (mineralen/zouten). Alleen wanneer voldoende humus (> 5 %) en bodemleven in de bodem aanwezig is, kan de plant deze voedingsstoffen / lichtkrachten uit de atmosfeer/ kosmos opnemen. Is de bodem in harmonie dan kan kosmische energie, met een waarde van 24.000 Bovis, voldoende verdoorstralen in de bodem. ■

*) voor verdere informatie over dit onderwerp, handleiding pendelen en boviskaart tel. 0571-275153 of website: www.team-ecosys.nl

A

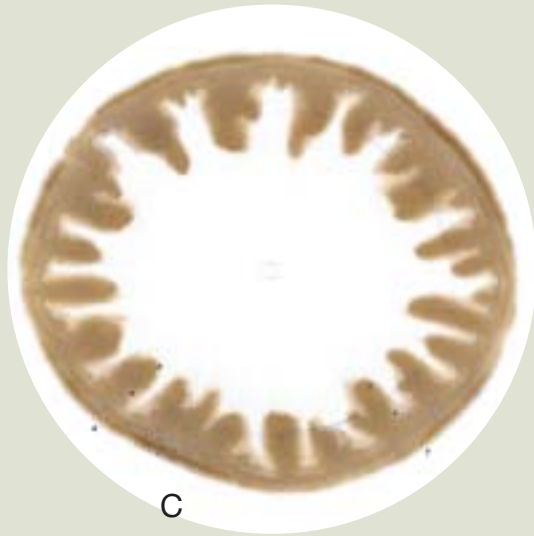

B

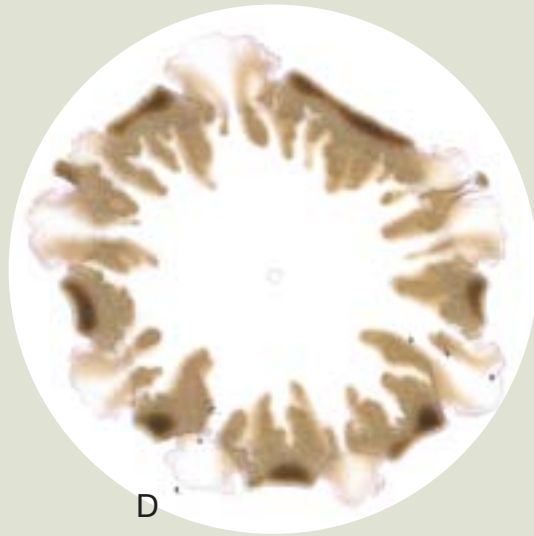
Chroma's van vergelijkbare bodems.

A. Zeer goede, gezonde bodem. De verkleuring (licht bruine rand) in het watergebied geeft aan dat er teveel onomgezette mineralen aanwezig zijn.

B. Slechte bodem. Geen humusvorming en weinig organische stof in de bodem.

C

D

Chroma's van soyabrokkjes.

C. Biologisch geteeld op matige bodem.

D. Van genetisch gemodificeerde soya: de vorm spat als het ware uit de buitenrand (bodempland).

Leven bevorderen, of leven verscheuren

In gesprek met Jan Storms, directeur van het wetenschappelijk adviesbureau Storms WATP

Bruno van der Dussen

Welke plaats hebben de genen in een organisme?

Jan: “Levende wezens - micro-organismen, planten, dieren, mensen - kennen een gelaagde organisatie (zie schema p. 17). De hoogste laag van organisatie is het ecosysteem. Binnen een ecosysteem kun je sub-ecosystemen onderscheiden. De kosmos, het heelal, is het grootste ecosysteem, dat alle andere ecosystemen omvat. In een ecosysteem tref je allerlei organismen aan.

Kijk je binnenin een organisme, de mens bijvoorbeeld, dan kun je allerlei orgaansystemen onderscheiden (bijvoorbeeld het ademhalingsstelsel, zenuwstelsel). Binnen de orgaansystemen vind je organen (hart, lever, longen). De organen zijn opgebouwd uit weefsels. Weefsels zijn opgebouwd uit cellen. Nog een laag dieper, binnenin de cel, tref je weer een heel universum van elementen aan: onder andere het celskelet, mitochondriën, ribosomen (‘fabriekjes die zorgen voor energieproductie en voor synthese van eiwitten’) en verfijnd georganiseerde celvochtstromen... Elke cel heeft een celkern met daarbinnen de chromosomen, die dragers van de erfelijkheid zijn. De chromosomen zijn op hun beurt opgebouwd uit DNA (deoxyribonucleïnezuur of Engels: Deoxyribo-

Mutant van Joachim Baan
Joachim Baan studeerde aan het GLA multimedia vormgeving. Thans werkt hij als grafisch vormgever bij Litho-partners te Amsterdam.

GENETISCHE MANIPULATIE

Nucleic Acid). Het DNA is een zeer langgerekte molecule.

Het DNA van een mens bestaat uit miljarden bouwstenen. Het bevindt zich in dicht opeengewonden toestand in de celkern en heeft dan een doorsnede van een duizendste millimeter. Volledig uitgerold zou het menselijk DNA uit één enkele cel ongeveer 1,8 meter lang zijn. Binnenin die DNA-moleculen zijn functionele eenheden ontdekt die men genen noemt. Deze genen zijn stukjes van het DNA, die met behulp van bepaalde enzymen worden afgelezen. De genen dienen als een soort sjabloon voor de vorming van een andere molecule, het RNA (RiboNucleic Acid). Dit RNA dient op zijn beurt weer als sjabloon voor de vorming van eiwitten met een bepaalde structuur, eiwitten die op een bijzondere wijze de werking van de cel beïnvloeden of die gebruikt worden voor de opbouw van verschillende soorten weefsel. Op deze wijze spelen eiwitten een rol in het tot uitdrukking brengen van de eigenschappen van het organisme.

Toen men ongeveer dertig jaar geleden de structuur van het DNA en de functie van genen begon te ontrafelen dacht men dat een gen dat codeert voor een bepaald eiwit simpelweg gelijk te stellen is aan de ermee verbonden eigenschap van het organisme. Deze opvatting draagt de naam 'genetisch reductionisme', het idee dat elke eigenschap van een organisme te herleiden is tot één of enkele stabiele genen. In de optiek van de genetisch reductionist staat gen gelijk aan eigenschap. Het overbrengen van een gen van het ene organisme naar het andere staat dan gelijk aan het overbrengen van een discrete eigenschap met dat gen geassocieerd. 'Gen is eigenschap, overbrengen van gen is

overbrengen van eigenschap.' Dit is het idee achter genetische manipulatie, volkomen achterhaald door talloze ontdekkingen in de genetica, maar helaas nog steeds de onderliggende gedachte bij het handelen van vele wetenschapsmensen en ook in zwang in het gewone taalgebruik. Heb je wat? Het zal wel 'in je genen' zitten."

Is DNA als het biologisch absolute te beschouwen?

Jan: "Men doet alsof DNA het biologisch absolute is, de blauwdruk van het organisme. Maar het DNA is een tussenliggend niveau van biologische organisatie. Het is een molecule, die zelf weer is opgebouwd uit allerlei stoffen en die zijn weer opgebouwd uit atomen. Atomen zijn weer opgebouwd uit deeltjes die je kunt beschouwen als excitaties of bibberingen van deeltjesvelden en de interacties van die deeltjes worden gezien als excitaties van krachtenvelden. Electro-magnetisme, dat verantwoordelijk is voor de meeste dingen die we met de zintuigen kunnen waarnemen, is zo'n krachtenveld.

In de natuurkunde heeft men er altijd naar gestreefd om de beschrijving van alle bekende verschijnselen in één allesverklarende theorie samen te vatten. In het kader van dit streven heeft men steeds diepere, meer verenigde niveaus van de materiële werkelijkheid, op steeds fijnere tijd-ruimteschalen onderzocht. Het diepste niveau noemt men het verenigd veld van alle deeltjes- en krachtenvelden, de oorsprong van alle fenomenen in de natuur. Je kunt je afvragen hoe uit die volmaakte eenvoudige toestand zulk een verscheidenheid kan ontstaan. Dat gebeurt door interactie, een bijzondere interactie van dat verenigd veld met

zichzelf. Dat is een fundamenteel kenmerk van dat diepste niveau van de werkelijkheid. Op dat niveau is er geen verscheidenheid, maar volstreekte eenheid. Je zou die eenheid ook oneindige onderlinge verbondenheid kunnen noemen. Een verbondenheid die van alles tot stand brengt op grovere niveaus door een proces van zelfinteractie. Ook met betrekking tot levende wezens hebben de diepere fijnere niveaus van het bestaan een intelligente, dynamische structuur. Wanneer men doet alsof genen het biologische absolute zijn en alsof genetische manipulatie volledige controle geeft over de eigenschappen van een organisme, dan gaat men geheel voorbij aan die diepere organisatie-niveaus. Het is welbekend in de systeemtheorie dat pogingen om een systeem (hier een organisme) te wijzigen door ingrijpen op subsysteemniveau leidt tot schade aan het systeem als geheel. In deze optiek is genetische manipulatie dus aan te merken als een intrinsiek schadelijke ingreep.

Toch zijn er heel wat toepassingen van genetisch gemanipuleerde gewassen in de landbouw.

Jan: "Ja, je ziet toepassingen op het gebied van bestrijding tegen ongedierte, herbicide-resistentie, verandering van bepaalde eigenschappen, bijvoorbeeld droogte-ongevoeligheid, een gewijzigde samenstelling en dergelijke."

Wat is er dan mis met genetische manipulatie?

Jan: "Zoals ik al zei, had men aanvankelijk een heel eenvoudig idee van de functie van het DNA in het organisme. Het idee dat een gen gelijkstaat aan een eigenschap - van DNA (gen) naar RNA naar eiwit (implicierend eigen-

GENETISCHE MANIPULATIE

schap) - noemde men het centrale dogma van de genetica. Maar al snel kwam men er achter dat het veel ingewikkelder is dan het eenvoudige plaatje van dat centrale dogma. Elke afgestudeerde microbioloog weet dat. Maar als deze mensen in het bedrijfsleven terechtkomen en genetische manipulaties gaan verrichten, doen zij - ook al kennen ze de werkelijke achtergrond - alsof het centrale dogma nog altijd waar is. Dit staat bekend als 'cognitieve discrepantie'. De wetenschap is in feite al veel verder, en zij weten dat, maar wat ze doen berust in feite op wat dertig jaar geleden voor waar werd aangenomen!"

Wederzijdse beïnvloeding

"Wij weten dat die te simplistische veronderstellingen rond genetische manipulatie niet juist zijn. Het maakt wel degelijk uit waar in het geheel een gen zit, met andere woorden het genoom is geen meccano van losse onderdelen, zoals de genetisch manipulator aanneemt. De volgorde van alle elementen in het genoom is betekenisvol. Als een gen in het genoom op verschillende plaatsen terechtkomt, dan heeft dat in het organisme verschillende effecten. Deze verschillen duidt men aan als positie-effecten en zij vormen een onzekere factor in het proces van genetische manipulatie. Het genoom is geen eenvoudige optelsom van onderdelen. Elk gen functioneert in samenhang met z'n totale genetische achtergrond. Als je een gen overbrengt van organisme A naar organisme B dan heb je niet alleen een eigenschap aan organisme B toegevoegd. Je hebt dat gen losgehaald uit zijn genetische achtergrond en het is in een volledig andere omgeving geplaatst. Daardoor krijgt het gen zelf een nieuwe betekenis en zijn aanwezigheid

verandert ook de betekenis van zijn nieuwe omgeving. Met andere woorden: het invoegen of veranderen van een gen heeft zijn weerslag op alle andere elementen in het systeem. Er is een quasi oneindig ingewikkelde verwevenheid van alle elementen binnen het genoom, en tussen het genoom en alle andere niveaus van biologische organisatie. De genetisch manipulator gaat aan die samenhangen voorbij. Het is te ingewikkeld. Hij beperkt zich tot de meer eenvoudige en meer voor de hand liggende effecten van zijn manipulaties. Het centrale dogma gaat uit van een simpele, lineaire, eenrichtingsoorzakelijkheid, van DNA, naar RNA naar eiwit. Men heeft echter vastgesteld dat de stroom van oorzaak en gevolg helemaal niet in één richting gaat. Er is beïnvloeding vanuit het DNA naar het RNA en naar het eiwit. Maar er is ook terugkoppeling van eiwit terug naar RNA en naar DNA, en van RNA naar DNA. Er is een wederzijdse beïnvloeding binnen en tussen alle niveaus van biologische organisatie, ook bij een ingreep in het genoom door genetische manipulatie. Men overziet dit niet en houdt er ook geen rekening mee. Er zijn allerlei niet te voorziene neveneffecten, waarmee het bestaande, dynamische evenwicht onvermijdelijk wordt verstoord. Het gaat dus niet om allerlei afzonderlijke stukjes elk verantwoordelijk voor een welomlijnde eigenschap, maar om zeer complexe en met elkaar verweven netwerken. Deze buitengewoon ingewikkelde verwevenheid gaat in feite terug op de diepste werkelijkheid die ik zojuist aanduidde als het verenigd veld, een veld van 'oneindige' onderliggende verbondenheid en volkomen zelfinteractie of zelfbetrokkenheid. Daar geeft de 'moderne' wetenschapper zich geen reken-

schap van. Men denkt heden ten dage nog steeds als de denkers uit de 18e en 19e eeuw: verschijnselen zijn voorspelbaar en doen zich lineair voor. Maar een levend wezen werkt niet zo."

De gevolgen van genetische manipulatie zijn in feite dus onbekend?

Jan: "Ja, dat kan je zo wel stellen. Dat blijkt ook in de praktijk. Bij genetische manipulatie van planten treden tal van ongewisse dingen op: afwijkende bloemkleuren, misvormingen in bloem, stamper, bladeren, wortelgestel, enzovoort. Dat bewijst dat genetische manipulatie niet alleen maar het toevoegen van een eigenschap is, maar dat je een heleboel eigenschappen van de plant die er al waren op een onvoorziene manier beïnvloedt. Zo ontstaan met genetische manipulatie tal van ongewenste mutaties. Uiteindelijk houdt men na veel proberen en selecteren een plant over waar niet te veel mee mis is. Genetische manipulatie is als een schaakspel: verschuif één stuk op het schaakbord en de hele spelsituatie wordt beïnvloed. Een vreemd gen heeft door die verwevenheid altijd een weerslag op alle elementen in het systeem. Daarom zijn er tal van ongewenste neveneffecten. Maar we weten op grond van de huidige stand van de wetenschap niet welke schade toegebracht wordt. Dat is niet te voorspellen. Ik kan diverse voorbeelden noemen van die ongewenste effecten die zich voordoen bij genetisch gemanipuleerde planten als soja, katoen, papaya en tomaat."

Einde biologisch(-dynamische) landbouw

"Genetische manipulatie is niet de oplossing voor het wereldvoedselvraagstuk, zoals men

beweert. Integendeel, het maakt de wereldvoedselvoorziening alleen maar kwetsbaar. Genetische manipulatie is in potentie een zichzelf vermenigvuldigende vorm van vervuiling door vermeerdering, horizontale overdracht en uitkruising. Als je eenmaal een genetisch gemanipuleerde zalm in het milieu gebracht hebt dan kun je die niet terug halen. Dat geldt evenzeer voor bijvoorbeeld genetisch gemanipuleerde vaccins. Een genetisch gemanipuleerde ziekteverwekker kan zich regenereren, kan ontbrekende stukjes weer opnemen, kan recombineren met andere virussen en kan gestabiliseerd zijn, waardoor deze snel gaat muteren. Het is mogelijk dat de ziekteverwekker hierdoor virulenter wordt, andere symptomen gaat veroorzaken of een breder gastheerbereik krijgt. Je manipuleert dan bijvoorbeeld het varkenspestvirus om een vaccin te maken, en je krijgt per ongeluk een nieuw soort honden- of mensenpest. Dat zijn allemaal risico's die men neemt.

We moeten er ons ook bewust van zijn dat als genetisch gemanipuleerde landbouw op grote schaal in Nederland wordt ingevoerd dat het einde betekent van alle biologische en biologisch-dynamische landbouw, maar ook van de gewone gangbare landbouw in Nederland. Je kunt stuifmeel niet verhinderen te stuiven. Daarom is het standpunt van de LTO - die voor genetische manipulatie is - zeer discutabel."

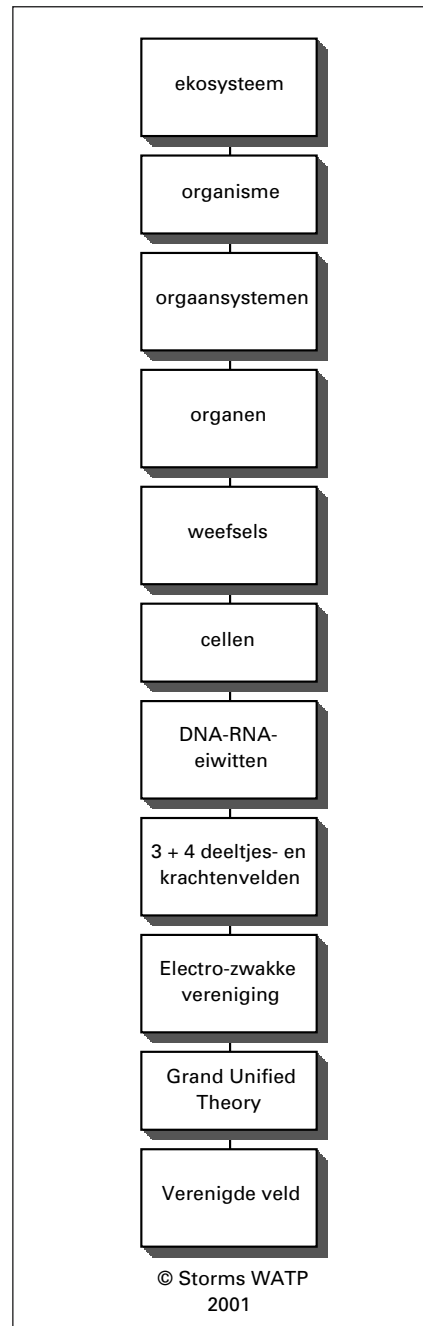
Welke gevaren zijn er voor de consument?

Jan: "Wanneer je een locale ingreep verricht in een systeem met een intense samenhang, zonder daarmee rekening te houden, dan ligt het voor de hand dat er verstoringen in die samenhang optreden. Het gangbare en officieel

vereiste onderzoek naar mogelijke risico's van genetisch gemanipuleerde gewassen, gaat hieraan volledig voorbij. Er is geen biofysisch onderzoek naar eventueel verstoorde coherentie en er is geen onderzoek naar totaal kwaliteit op meer verfijnde niveaus. Met het onderzoek dat wel gedaan wordt - biochemisch- en proefdieronderzoek - is het niet moeilijk om schadelijke effecten over het hoofd te zien, en soms overduidelijke vreemde zaken in het genotype en fenotype van gemanipuleerde gewassen vindt men kennelijk niet alarmerend. Ik heb indertijd zelf onderzoek gedaan naar genetisch gemanipuleerde soja. Een proefpersoon met een fijn ontwikkelde tastzin was in staat natuurlijke en genetisch gemanipuleerde soja zonder fouten van elkaar te onderscheiden. Volgens deze persoon had de natuurlijke soja een zachte, harmonische uitstraling, terwijl de gemanipuleerde soja een harde verstoorde uitstraling had. Dit onderzoek is nog een keer herhaald met hetzelfde opmerkelijke resultaat. Het had een probabiliteit van < 0,0025, maar voor een gewone wetenschapper is dat niet echt overtuigend omdat de meetmethode buiten zijn ervaringsbereik ligt."

Verstoring vormkrachten

"Onlangs zijn er bij de stichting Aquamaian-dros chroma's gemaakt van genetisch gemanipuleerde soja. Chroma's geven een beeld van de totale kwaliteit van een plant, van de vormkrachten die daar in werkzaam zijn. Uit deze chroma's (zie artikel Meten aan kwaliteit van Roelf Havinga, pagina 9, red.) blijkt ondermeer dat je op een dieper niveau iets verstoort. Dat ziet er verontrustend uit. Deze proeven zijn van recente datum. Er zal uitgebreider wetenschappelijk onderzoek naar moe-

GENETISCHE MANIPULATIE

ten plaatsvinden. Als eerste indruk zou je kunnen zeggen dat deze chroma's een beeld geven van iets dat verscheurd wordt. De vraag is, wanneer dit werkelijk wijst op een verstoring, hoe ernstig deze is. Er zijn ook aanwijzingen op grond van biofotonenonderzoek dat genetisch gemanipuleerde gerst een minder coherente biofotonenstraling afgeeft, maar ook op dat terrein is veel meer onderzoek nodig, eer men definitieve uitspraken kan doen. Op de langere termijn verwacht ik zeker problemen voor de gezondheid van de consument.”

Wat voor problemen zijn dat?

Jan: “De structuur van het genoom sluit nauw aan bij de structuur van de andere niveaus van biologische organisatie binnen het organisme. Als je in het DNA iets verandert krijg je ook een terugbeïnvloeding van fijnere niveaus. Die terugbeïnvloeding van steeds fijnere niveaus ontmoet de onveranderlijke, oneindig dynamische structuur van het verenigde veld, of van zeer dynamische niveaus daar in de buurt. Dit kan zo zeer gaan wringen dat destructieve krachten naar voren komen. De natuur gaat zich tegen zulke verstoringen weren. Verstoringen op deze fijne niveaus vertegenwoordigen een incoherente vorm van biologische informatie, die bijvoorbeeld via de voeding kan worden opgenomen. In de ayurveda is dit een bekend gegeven. Het heet daar dat ‘dravya’, een term die zowel medicijnen als voeding omvat, een invloed heeft op alle niveaus van het bestaan. Je eet niet alleen substantie maar je neemt ook de ordening op het fijnste niveau van je voeding op. Deze verlevendigt overeenkomstige aspecten van je biologische intelligentie. Voeding en medicijnen worden in deze traditionele vorm van geneeskunde in functie van het meest fundamentele niveau van biolo-

gische intelligentie bereid en geselecteerd. Heel jonge embryo's, in volle ontwikkeling, zijn gevoelig voor uiterst verfijnde signalen. Zelfs een heel kleine invloed die ingrijpt in wat men noemt een biologisch venster kan een enorm effect hebben in de hele ontwikkeling van dat organisme. Ik denk dat zoiets ook op de langere termijn gaat gebeuren met mensen en dieren. In de tweede, derde of vierde generatie zullen er mensen en dieren zijn met allerlei vreemde afwijkingen. Afwijkingen die zich zowel op lichamelijk als op emotioneel, verstandelijk of spiritueel vlak kunnen manifesteren. In de huidige situatie, waarin genetische gemanipuleerde voeding ongecontroleerd en onherkenbaar gevoerd wordt aan een argeloze bevolking, is het zeer moeilijk om de oorzaak van nieuwe ziekten te traceren naar genetisch gemanipuleerde voeding. Alleen bij acute effecten, zoals in het geval van het tryptofaanschandaal eind jaren tachtig, waarbij mensen zwaar ziek werden en zelfs stierven, maak je een kans. Subacute effecten over een lange termijn kunnen voor de volksgezondheid eindigen in een nachtmerrie.”

Wat is daar tegen te doen?

Jan: “We moeten komen tot een heel andere aanpak in het tot stand brengen en aanwenden van onze technologie. Technologie is gebaseerd op wetenschap. Die technologie is niet meer waard dan de wetenschap waarop zij is gebaseerd. Wetenschap is op haar beurt gebaseerd op bewustzijn. Alles wat we weten, wat we kennen, kennen we in ons bewustzijn. Daar staan we niet bij stil, maar dat doen we in feite continu. Als onze bewuste beleving beperkt is tot de oppervlakkige, grovere niveaus van het bestaan, dan is de kennis die van een dergelijk bewustzijn het product is ongeschikt om

in te grijpen op fijnere niveaus van organisatie als het DNA. Een oppervlakkig bewustzijn neemt slechts redelijk voorspelbare, biljartbalachtige interacties van scherp afgelijnde objecten waar. De ingewikkelde samenhangen op het microscopische niveau van het DNA worden maar gewaardeerd door een bewustzijn dat zelf verfijnd is. Als je met een voorhamerbewustzijn het fijnmechaniek van een zakuurwerk te lijf gaat, ja, dan kun je alleen maar breekwerk verrichten, ook al hanteer je die voorhamer nog zo vernuftig.

Je kunt, zei Albert Einstein, problemen niet oplossen met hetzelfde bewustzijn dat ze geschapen heeft. Je moet een sprong maken in je bewustzijn om een sprong te maken in de wetenschap. En die wetenschap is in feite ons begrip van de natuur. Alleen als wij een veel dieper bewustzijn krijgen van de natuur dan alleen zullen wij in staat zijn om op een veel gevoeliger en meer respectvolle manier om te gaan met die natuur. Bewustzijn is dus het centrale punt.” ■

STORMS WATP (wetenschappelijk advies, training en procesbegeleiding).

www.storms.org

mail: jan@storms.org

Uitnodiging: zaterdag 6 april

JAARVERGADERING BD-Vereniging voor leden

- 9.45 uur **Ontvangst: koffie/thee/cake**
10.15 u **Opening Jaarvergadering**
- Herdenking Willy Schilthuis en Klaas de Boer
 - Notulen Algemene Ledenvergadering 12 mei 2001 (zie Dynamisch Perspectief 2001, nr. 4; een exemplaar van het verslag wordt u op verzoek toegestuurd).
 - Inhoudelijk jaarverslag 2001
 - Financieel jaarverslag 2001 + accoordverklaring
 - Begroting 2002
- De ledenvergadering wordt verzocht de financiële stukken goed te keuren en aan de penningmeester decharge te verlenen voor het gevoerde beleid.
- 11.00 u **Bestuursmutaties**
Reglementair aftredend: Jan Diek van Mansvelt (voorzitter)
Voorgesteld worden als bestuurskandidaten: Ton Baars, Maria van Boxtel en Jan Saal (voorzitter).
- 11.15 u **Toelichting op de drie volgende projecten**
- Herziening Demetervoorwaarden
 - Referentiekader BD-landbouw
 - Demeterpromotie
- 11.45 u **Rondvraag**
12.00 u **Afscheid Jan Diek van Mansvelt**
12.30 u **'Lopend' buffet** (aanmelden vóór 3 april). Het buffet wordt u als lid aangeboden door de BD-Vereniging en is gratis. Wilt u hier gebruik van maken dan dient u zich hiervoor uiterlijk 3 april aan te melden bij het BD-bureau (tel. 0343-531740, fax 0343-516943, e-mail: info@demeter-bd.nl).

9.45 – 16.45 uur, de nieuwe Grote Zaal van het Louis Bolk Instituut, Hoofdstraat 24, Driebergen*)

VOORJAARSCONFERENTIE

'Omgang met de techniek – werken met het levende'

Voor leden en andere geïnteresseerden

Uitgangspunt van de voorjaarsconferentie is de Rondzendbrief van Manfred Klett, met als thema: 'Omgang met de techniek – werken met het levende: Hoe leer ik mijn aandacht te vestigen op het wezenlijke?' In het vorige nummer van Dynamisch Perspectief zijn twee artikelen over dit onderwerp opgenomen van Jan Diek van Mansvelt (Wij en de techniek / de techniek en wij: over liefde en haat) en van Hans Andeweg (Pendelen: dwaalspoor of uitweg?).

In verband met het goed gevulde programma verzoeken wij u tijdig aanwezig te willen zijn.

- 13.15 u **Opening** door de nieuwe voorzitter
13.30 u **Voordelen en gevaren van het pendelen** door *Hans Andeweg***
- 14.00 u **Vragen/discussie**
14.15 u **Genetische manipulatie: hoe kunnen we het leven(de) bevorderen, of laten we het leven verscheuren?** door *Jan Storms****
Jan Storms zal een toelichting geven over en vragen beantwoorden naar aanleiding van het interview (zie elders in dit nummer).
- 14.45 u **Vragen/discussie**
15.15 u **Theepauze**
15.45 u **Hoe vormen we het oude denken in ons om, hoe voelen we ons daarbij en wat levert het ons op?** door *Jan Diek van Mansvelt*. Rudolf Steiner zei bijna 100 jaar geleden (1908 in Hamburg): "Onze tijd wordt gekenmerkt door een extreem autoriteitsgeloof. Het geloof in de onfeilbare wetenschap heeft heden ten dage zijn hoogtepunt bereikt". Het ziet er naar uit dat die uitspraak nog steeds van kracht is.
- 16.15 u **Vragen/discussie**
16.45 u **Afsluiting met een drankje en een hapje**

*) Het Louis Bolk Instituut bevindt zich op het landgoed De Reehorst (tussen spoorlijn en snelweg A 12). Ingang aan de Hoofdstraat: ca. 250 meter van afrit A 12, ca. 450 meter van station Driebergen/Zeist. Auto's parkeren op parkeerplaats Witte Villa. Lopend vanaf station: langs Iona-gebouw, richting Wite Villa. Daarna bordje Louis Bolk Instituut volgen (4 à 5 minuten lopen).

**Hans Andeweg studeerde biologie aan de Landbouw Universiteit Wageningen. Na zijn studie werkte hij bij het Louis Bolk Instituut in Driebergen. Vanaf 1990 werkte hij bij het Instituut voor Resonantietherapie in Duitsland. Naar aanleiding hiervan schreef hij zijn boek "In resonantie met de natuur". In 1999 startte hij met cursussen en projecten waarin boeren en boerinnen leren om uitstraling en levensenergie op hun bedrijf waar te nemen, te interpreteren en te verbeteren.

***Jan Storms studeerde in de Verenigde Staten aan de Maharishi University of Management in Fairfield, Iowa. In de "Science of Creative Intelligence" (SCI) een 'eerste' wetenschap, behaalde Jan Storms de Bachelor's en de Master's graad. Hij volgde onderricht in vele disciplines. Hij was directeur European Operations van een Amerikaans laboratorium dat DNA-tests verricht voor de voedings- en agrarische industrie. In 1999 richtte hij het wetenschappelijk adviesbureau Storms WATP (wetenschappelijk advies, training en procesbegeleiding) op.

Jaarverslag 2001

BD in het jaar van de MKZ

Jan Diek van Mansvelt, voorzitter

Na een dramatisch begin van het verenigingsjaar 2001-2002, met alle MKZ perikelen van toen, is het sinds de herfst van het afgelopen jaar weer relatief rustig. Soms lijkt het haast of ieder de vee-tramp, met de honderden zieke dieren die niet beter mochten worden maar geruimd moesten worden, en de tienduizenden gezonde dieren die, ten behoeve van de exportmogelijkheden uit voorzorg gedood werden, alweer vergeten is. Gelukkig wordt op diverse plaatsen in ons land en in andere landen toch de vraag gesteld: hoe zijn we als 'postmoderne', bewuste samenleving van deze tijd nu eigenlijk met onze landbouwhuisdieren bezig? Zeker binnen de BD-Vereniging wordt in ons land, maar ook internationaal, met hernieuwde aandacht aan die vraag gewerkt. Voor zover we bereid zijn in te zien dat zeker de gewervelden en in het bijzonder de zoogdieren in zekere zin onze broeders en zusters zijn waarvoor wij de verantwoordelijkheid op ons genomen hebben, is die vraag momenteel dringender dan ooit. Naast de MKZ betreft die zorg natuurlijk ook de BSE, de scrapies, de varkenspest en alle andere ziekten waaraan onze landbouwhuisdieren te lijden hebben door de manier waarop we ze houden. Dit thema zal ons als BD-beweging de komende decennia nog ernstig bezig houden. Gerichte acties en consequent beleid zijn dringend gevraagd. De pas opgericht werkgroep "BD en Diergezondheid" bezint zich op mogelijkheden om daar individueel als boer(in) en waar mogelijk ook politiek, bijvoorbeeld in het kader van Biologica of internationaal bij de EU op in te gaan.

Wat mij betreft is de centrale vraag daarbij: hoe gastvrij zijn we voor onze dieren? Hoezeer kunnen zij genieten van het bij hun aard passende leven dat we ze op onze bedrijven aanbieden? Om zinvolle antwoorden op die vragen te kunnen geven zullen wij als boeren en andere leden van de voedselketen ons waarnemen

en denken, maar evenzeer ons oordelen en handelen zodanig moeten ontwikkelen dat het geen retorische vragen worden. Geen vragen die we stellen om interessant te doen, maar vragen waarop we de antwoorden vinden die ons hart tevredenstelt, en daarmee ook de dieren goed doet die we verzorgen.

De ontwikkeling van de BD bedrijven, de Demeterhandel en -afzet en de Demeterpromotie.

Dit betreft vooral de bedrijfsmatige, ondernemende kant van het werk van de BD-Vereniging.

• BD Bedrijven

Het aantal Demeter gelicentieerde bedrijven is het afgelopen jaar gestegen tot 179 (met 8 lopende aanvragen), ondanks het feit dat 9 bedrijven hun Demeterlicentie verloren dan wel opzegden. Heel verheugend is dat er momenteel zo'n 60 EKO boeren op verschillende plaatsen in ons land de Kraaybeekerhofs BD-omscholingscursus volgen. Ze willen zelf ervaren wat er daar nog meer 'te koop' is dan in de biologische landbouw, met andere woorden, wat de dynamiek van de BD nu eigenlijk is. Bewuste zelfontwikkeling staat daarbij centraal, zoals dat ook de kern van de antroposofie is waar de BD uit voortkomt.

• Demeter Handel en Verwerking

Het aantal Demeter gelicentieerde verwerkings- en handelsbedrijven is opgelopen tot 39. De gerichte samenwerking binnen het VBP en de toegenomen duidelijkheid over wat het Demetermerk nu wel en niet inhoudt, alsmede de duidelijke verbetering in de communicatie met en de controle vanuit het BD-bureau dragen daar zeker aan bij.

• Demeterpromotie

Zoals vorig jaar al kon worden gemeld was toen na jarenlange voorbereiding de Stichting Demeter Promotie opgericht, die het afgelopen jaar drie promotierondes heeft gemaakt: Het Demeter Ei (met de kip die z'n snavel

hield), de Demeter Melk (van de koeien die hun horens hadden behouden) en de Demeter Sla (van de volwassen sla). Deze acties hebben bij de handel, de verwerkers en in de winkels duidelijk veel aandacht getrokken, en de kersverse Stichting Demeter Promotie (SDP) veel ervaring opgeleverd. Een belangrijke conclusie van de acties in 2001 was dat het nu de tijd is om in de winkels de winkeliers en het personeel veel directer bij de promotie-acties te betrekken, zodat zij zelf elke klant die daarnaar vraagt in een paar zinnen de aardigheid van de BD, en daarmee de meerwaarde van de Demeterkwaliteit kunnen uitleggen. Het komende jaar zullen de Demetersappen, het Demeterbrood en de Demeterkwaliteit in het algemeen centraal komen te staan in de drie opeenvolgende promotierondes. Graag zeg ik hierbij, mede namens Michael Veltman die de SDP voorziet, dank aan de IONA-Stichting voor haar steun aan de genoemde promotieactiviteiten.

Het werk van de Commissies van de BD-Vereniging

Dit betreft vooral het hele gebied van afspraken en overeenkomsten waarin de samenwerking tussen alle leden van de BD-Vereniging op een of andere manier betrokken zijn.

• Demeter Voorwaarden Commissie (DVC)

Deze commissie, onder leiding van Leen Janmaat, heeft het afgelopen jaar bijzonder hard gewerkt aan het project 'Herziening Demeter Voorwaarden'. In dat project werden alle stappen in de procedures van Demetererkenning nauwkeurig beschreven. Dat betreft zowel de opeenvolgende acties die de aanvrager van de Demeterlicentie te nemen heeft om erkend te

kunnen worden, als die van het BD-Verenigingsbureau en de Demeter Licentie Commissie om de aangevraagde erkenning af te kunnen geven. In het nieuwe Handboek Demeter zijn ook de nieuwe normen en richtlijnen voor productie en verwerking opgenomen die door Demeter Internationaal zijn afgesproken, en die 1 januari 2003 ook in ons land van kracht zullen zijn.

Het zal duidelijke zijn dat we als BD-Vereniging onze normen en controles goed in orde moeten hebben om met een gerust hart aan Demeterpromotie te kunnen werken: je moet immers doen wat je belooft!

In het verlengde van de herziening van de Demetervoorwaarden ligt de ontwikkeling van een systeem waarin de boeren gewaardeerd zullen worden voor de kenmerken van hun bedrijf waarin zij zich als BD-boeren in het bijzonder willen profileren. Dat wat ik vroeger in dit opzicht 'puntensysteem' genoemd heb, zal in de komende jaren als 'profileringssysteem' verder ontwikkeld worden. Daarbij wordt aangesloten bij de resultaten van het project 'BD landbouw herijkt' dat door Marja Molenaar en Jaap Vermuë getrokken wordt. In de licentieformulieren van dit jaar worden de boeren al uitgenodigd zich in deze zin te 'profilieren'. Daarmee is dit jaar nu gelukkig een eerste aanzet tot een nieuw erkenningsstelsel gemaakt. Dat het nog even zal duren voor dat echt 'volwassen' is en ook op het niveau van Demeter Internationaal erkend wordt mag duidelijk zijn.

Graag spreek ik hier namens de BD-Vereniging mijn grote waardering uit voor het vele en goede extra werk dat de DVC met Leen Janmaat als voorzitter en verder met Tineke Bakker, Lex Kruyt, Hans Meyer en Leon Veltman,

het afgelopen 'herzieningsjaar' heeft verricht. De commissie wordt binnenkort versterkt met Raymond Lucieer en Hans-Piet van Sprang.

• Demeter Licentie Commissie (DLC)

De Demeter Licentie Commissie, onder voorzitterschap van Cor Daalder, heeft het afgelopen jaar haar beleid van strenger en consequenter controleren voortgezet. De nieuwe automatisering van de verwerking van de gegevens van de SKAL-controle op de BD-normen en van de mate waarin aan de richtlijnen wordt voldaan zoals die door Rienk ter Braake gecontroleerd worden, maakt dat de kwalitatieve ontwikkeling van de BD-landbouw per bedrijf nu beter dan ooit te volgen is. In dat proces van verbetering van de controles zijn ook nieuwe afspraken met SKAL gemaakt die hun vruchten beginnen af te werpen.

Graag ook mijn dank van de BD-Vereniging aan de DLC waarin naast Cor Daalder als voorzitter Tineke van den Berg, Frank Loef en Eiso Roest Crollius succesvol meewerkten. Agnes Jansen versterkt sinds kort de commissie.

• Demeter Boeren Commissie (DBC)

Nieuw in de structuur van de BD-Vereniging is de Demeter Boeren Commissie, die 6 februari 2002 zijn eerste bijeenkomst heeft gehad, georganiseerd door Jos Pelgröm. De aanleiding tot de oprichting van de DBC is de behoefte de contacten met het veld te versterken en de boeren directer bij het beleid van de BD-Vereniging te betrekken. De BD Boeren Vereniging, die jarenlang binnen Biologica zeer nauw en effectief samenwerkte met de Nederlandse Vereniging voor Ekologische Landbouw (NVEL), is het afgelopen jaar steeds nauwer gaan samenwerken met de Vakgroep Biologi-

sche Landbouw van de LTO (Land- en Tuinbouw Organisatie). Daar worden, zoals ook binnen Biologica het geval was, vooral de gemeenschappelijke belangen van BD en EKO behartigd. Om nu ook weer speciaal aandacht te kunnen geven aan de belangen van de BD-boeren, en dat met name binnen de BD-Vereniging, is de DBC opgericht. Zij zal het bestuur van de BD-Vereniging in de eerste plaats adviseren over de financiering van de projectaanvragen en de BD-activiteiten, maar verder natuurlijk over alles wat de boeren inbrengen. Jos Kok is voorlopig de voorzitter van de DBC, en verder zitten Sijmen Brandsma, Maarten Guépin, Rutger Murray, Martijn Schieman en Jan Vrolijk er in, en vanuit het BD-bureau Jos Pelgröm.

Al met al een verheugende ontwikkeling!

• Demeter Internationaal

In de afgelopen jaren heeft het gesprek tussen vertegenwoordigers van de BD-Verenigingen in

de verschillende landen wereldwijd, tot de oprichting geleid van Demeter Internationaal. Het secretariaat daarvan is in Driebergen gevestigd met Michiel Rietveld als secretaris. Een van de gevolgen van die internationale samenwerking is het uitwisselen van gegevens over de manier waarop in de verschillende landen de controle en de licentiering van de Demeterbedrijven verloopt. De landen, aangesloten bij Demeter Internationaal, controleren elkaar op de certificeringsactiviteiten. Zo is onze vereniging begin van dit jaar door de Zwitserse BD-Vereniging gecontroleerd op haar Demeter-erkenningsbeleid en zal onze vereniging later dit jaar de Nieuw-Zeelandse BD-Vereniging controleren. Bij het Zwitserse bezoek bleek dat we een en ander in grote lijnen aardig in orde hebben, hoewel er zeker nog de nodige verbeteringen nodig zijn die in de loop van dit jaar gerealiseerd zullen worden voor de nacontrole van eind 2002. Met name de productverwerking vraagt daarbij nog de nodige aandacht om in

alle opzichten op het internationaal vereiste Demeterniveau te komen. Nauwer contact tussen de directeur van het Bureau en Demeter Internationaal heeft de verstandhouding ook aanzienlijk verbeterd. Ook hier is dank van de BD-Vereniging op zijn plaats.

• Demeter Consumenten Commissie

Er zijn gesprekken gevoerd met Marijke Steenbruggen en Peter Daub over mogelijkheden en wenselijkheden van het inrichten van een commissie waarin de consumentleden van de BD-Vereniging hun interesses en belangen duidelijker zouden kunnen inbrengen naar het bestuur, maar ook naar de boeren, de handel en de verwerking. Het blijkt echter dat heel veel consumentleden zich vooral als ondersteuners, als vrienden van de BD en of als donateurs beschouwen. Dat is op zich natuurlijk prima: er zouden zelfs best veel meer vrienden en donateurs bij mogen komen. De vraag of er ook consumentleden zijn die zich actief met het beleid en de verdere ontwikkeling van de BD willen bezighouden is daarmee nog niet beantwoord. Dat zou het volgende jaar nog gerichter onderzocht kunnen worden. Een Demeter Consumenten Commissie is er dus nog niet.

Activiteiten op het gebied van scholing en ontwikkeling

Dit betreft vooral de activiteiten op het gebied van de informatie-uitwisseling, scholing en bewustzijnsontwikkeling in de BD-Vereniging. Als je met Steiner het 'antroposoof zijn' opvat als 'het je bewust zijn van je eigen bewustzijnsontwikkeling' wordt het BD-boer zijn zo iets als 'het je bewust zijn van je eigen ontwikkeling als boer'. Niks meer maar zeker ook niks minder dan dat. Voor zover je de antropo-

De jongste Demeter-promotie in 2002:

sofie als 'geesteswetenschappelijke onderzoeksbenadering' opvat, een andere definitie die Steiner vaak gebruikt, wordt de BD zoiets als 'bewuste kennisontwikkeling van de geestelijke dimensie van de landbouw', waarbij dat geestelijke ook als het wezenlijke, het essentiële, de spirituele dimensie kan worden aangeduid. Hier zijn de individuele vermogens, interessen en voorkeuren van de individuele boeren, handelaren, verwerkers en consumenten maatgevend. Het gaat er in de BD-Vereniging dan om steeds weer nieuwe vormen te vinden voor de onderlinge ervaringsuitwisseling, waardoor je elkaar als leden en belangstellenden ondersteunt en steeds weer opnieuw inspireert.

Hoe je dan vervolgens tot afspraken komt over normen en richtlijnen is een heel andere zaak, waarvoor de commissies en het bestuur de bevoegdheden hebben die ze van de leden gekregen hebben, voor zolang en voor zover dat nationaal en internationaal is afgesproken. En hoe je elkaar in de praktijk van de bedrijfsvoering ondersteunt om samen sterk te staan is weer een andere zaak, die het economische leven betreft. Zoals de individuele ontwikkeling door maximale vrijheid is gediend, zo vereist de economische samenwerking een goed ontwikkeld gevoel voor broederlijkheid, terwijl voor het vruchtbaar hanteren van de normen, richtlijnen en andere afspraken juist een scherp gevoel voor de gelijkheid nodig is waarmee ieder zich aan de gemaakte afspraken te houden heeft voor de afgesproken periode.

De z.g. koppelbedrijven, waarin akkerbouwers en veetelers samenwerken, en in de voedselabonnementen waarin producenten en consumenten samenwerken, en de Stichting DemeterPromotie zijn wat mij betreft voorbeelden van het werken

aan economische vernieuwing binnen de BD. De Stichting BD-Grondbeheer, die weliswaar geen deel uitmaakt van de BD-Vereniging maar wel in de BD-beweging actief is, draagt het hare bij aan die economische vernieuwing.

Met de profielbeschrijvingen van de Demeter-bedrijven, het opkomende puntensysteem, wordt gepoogd te voorkomen dat het noodzakelijke gelijkheidsstreven bij de Demetererkenning onbedoeld tot nivellering en homogenisering van de BD-bedrijven zou gaan leiden.

Maar dit terzijde, als uitstapje naar de maatschappelijke driegering binnen de BD-Vereniging, waar Jan Saal in het laatste nummer van Dynamisch Perspectief over schreef.

Terug naar de verenigingsactiviteiten op het gebied van het geestesleven.

Regionale Bijeenkomsten

Afgelopen november werden drie avondbijeenkomsten gehouden, respectievelijk op Warmonderhof (Dronten), Thedingsweert (Tiel) en de Vijfsprom (Vorden). De eerste bijeenkomst was goed bezocht, de tweede en derde aanzienlijk minder. Met vertegenwoordigers van het bestuur, het bureau en de commissies waren we daar zwaar in de meerderheid ten opzichte van de boeren. Dat was jammer. Vanuit de veronderstelling dat de bijeenkomsten wellicht alle drie teveel centraal in het land waren georganiseerd zijn er in februari nog eens drie bijeenkomsten gehouden, nu op de middagen, resp. in Akkrum (Friesland), Goes (Zeeland) en op de Klompenhoeve (Egmond aan de Hoef). Deze drie bijeenkomsten waren aanzienlijk beter bezocht, met Akkrum en de Klompenhoeve als uitschieters. Dat maakt dat Jos Pelgröm en ik als vertegenwoordigers van bestuur en bureau met plezier op die lange reizen terugzien.

Op alle bijeenkomsten stond de vraag naar het zelfbeeld van de BD-boeren en de invoering van de nieuwe normen en richtlijnen centraal, en bleek hoe nodig het is regelmatig contact te hebben met 'de achterban', dwz de mensen die de BD jaar in jaar uit elke dag weer in praktijk brengen.

Conferenties

De conferentiecommissie had voor de afgelopen november een conferentie georganiseerd waarin de aandacht vooral naar de consumenten uitging. Dit ook in het verlengde van gedachten over het instellen van een Demeter Consumenten Commissie (zie hiervoor). De aanmeldingen voor die herfstconferentie waren echter dermate gering dat die is afgezegd, zoals in het vorige DP te lezen was. Mijn vraag om reacties van de leden hierop heeft een tiental brieven en e-mails opgeleverd, waarop ik graag in een volgend DP nummer terugkom. Voorlopig alvast mijn hartelijke dank aan de briefschrijvers!

Graag wil ik de conferentiecommissie, bestaande uit Peter Nieuwenhuyse en Gerard Brinks, bedanken voor hun moeite en veel sterkte en creativiteit wensend bij hun activiteiten in het komende jaar.

Coaching, Intervisie en BD-herijkt

Deze activiteiten werden ook dit jaar weer krachtig voortgezet, waarbij zich een verschuiving begint af te tekenen van de coaching (1 op 1) naar de intervisie (in groepen tot 6 of 8 deelnemers). Al met al gaat het om 37 gecoachte bedrijven en 13 coaches, met daarnaast 6 intervisoren en ongeveer 70 boeren die aan de intervisie deelnemen. Het plezier in de ervaringsuitwisseling tussen boeren blijft

groeien en de aandacht voor de persoonlijke ontwikkeling, als kern van de BD, komt daarbij steeds meer tevoorschijn.

Zoals eerder gemeld hebben Marja Molenaar en Jaap Vermuë vanuit de begeleiding van de coaches en de intervisoren het BD-herijkt project ontwikkeld, waarin onderzocht wordt wat de verbindende kenmerken zijn in de bonte waaier van individuele BD-boeren. De ontwikkeling van Demeterprofielen knoopt hier direct bij aan.

De werkgroep BD-preparaten (Coen ter Berg en Alja Ackermans, samen met Asse Aukes, Bram Borst, René Groenen, Heleen Korstanje, Jan Diek van Mansvelt, Jos Schuilenburg, Niek Vos en Coby Vrehe) kreeg dit jaar op een heel nieuwe manier te maken met het vraagstuk van de preparatenbereiding, omdat de koeienhorens, schedels, darmen, en darmscheilen allemaal niet beschikbaar waren in verband met de nieuwe regels voor de slachtafvalverwijdering. Die regels zijn allemaal aanzienlijk verscherpt in verband met de BSE problemen.

Langs twee wegen worden oplossingen gezocht voor dit probleem: enerzijds door na te gaan onder welke omstandigheden op de bedrijven gegarandeerd zou kunnen worden dat er geen besmet vee aanwezig is, zodat de organen van het eigen bedrijf te gebruiken zouden zijn. Een heel andere weg is het zoeken naar mogelijkheden en middelen om de dierlijke organen te vervangen door andere materialen, al dan niet in combinatie met gerichte aandacht cq meditatie. Als derde type oplossingen wordt ook overwogen om de betreffende organen in gedroogde vorm te importeren uit landen waar de BSE niet voorkomt. Voor men-

sen die de organen puur stoffelijk als organen beschouwen die nodig zijn om de preparaten hun werking te geven is die derde weg bevredigender dan voor mensen die het idee hebben dat de preparaten juist de krachten van de individuele bedrijfskarakters zouden moeten versterken. Voor de laatste groep is het dan belangrijk dat de organen van dieren afkomstig zijn die biologisch-dynamisch gehouden (geteeld) zijn, in dezelfde streek, en liefst op het eigen bedrijf. Om gegrond uitspraken over deze vragen te kunnen doen is het essentieel dat de werkingen van de op verschillende wijzen gemaakte preparaten ook onderling vergeleken kunnen worden. Daartoe zal veel aandacht gaan naar de ontwikkeling van geëigende waarnemingsmogelijkheden, liefst de daartoe ontwikkelde eigen zintuigen.

Wat het maken van de preparaten betreft heeft het bestuur zich uitdrukkelijk op het standpunt gesteld dat de wettelijke regels in acht genomen dienen te worden. Als BD-Vereniging in verband gebracht te worden met onhygiënisch geknoei met slachtafval, is wel het laatste wat wij zouden willen. Zeker nu wij met het Demetermerk succesvol aan de weg timmeren. Een creatieve nieuwe benadering van de preparatenkwaliteiten is daarom zeer gevraagd.

Wat het ontwikkelen van de eigen geestelijke zintuigen betreft is hier de nieuwe **cursus voor BD-boeren** (Coen ter Berg en Joke Bloksma) te noemen, die het afgelopen jaar op initiatief van de BD-boeren in oost Nederland gestart is met 15 deelnemers, en die in het komende jaar met steun van de BD-Vereniging in Friesland opnieuw van start zal gaan als "Waarnemen en inleven".

Het Phytophthora Project (Hans Andeweg en

Coen ter Berg) is het afgelopen jaar afgesloten. Een verslag daarover komt in het volgende DP nummer.

De **Cursus in Resonantie met de Natuur** (Hans Andeweg) werd ook dit jaar weer voor een groot aantal deelnemers gegeven, waarbij enkele licentiehouders desgevraagd financiële steun verleend hebben. De openlijke discussie hierover, die ik in mijn vorige jaarverslag noemde, gaat intussen levendig verder, bijvoorbeeld in DP, wat ik persoonlijk toejuich.

Dynamisch Perspectief

Ons verenigingsblad bleef zich onder de bezielende leiding van Bruno van der Dussen ontwikkelen tot een orgaan waar alle leden met genoeg naar uitkijken. Zowel de uiterlijke verzorging, de inspirerende portretten als de levendige discussies die er in aan de orde komen, en zeker niet in de laatste plaats de vele nuttige informatie over data en plaatsen van interessante gebeurtenissen maken het tot een graag gelezen tijdschrift. Wat mij betreft is het zeker in deze vorm ook goed te gebruiken om familieleden, buren en kennissen inzage te geven in wat er al niet allemaal omgaat in de BD-Vereniging, waardoor het ook voor de actie 'leden werwen leden' zeer bruikbaar is. Graag hierbij een woord van hartelijke dank aan Gerda Peters die de laatste jaren zo succesvol aan de verbetering van de uiterlijke vormgeving heeft gewerkt. Gerda stopte in 2001 haar deelname aan de redactie. Wel blijft ze vanuit haar bedrijf de vormgeving verzorgen. Ook Lize Baarspul heeft de redactie verlaten. Haar vakbekwame voedingsbijdragen en haar zorgvuldige tekstcorrecties zullen door anderen overgenomen moeten worden. Lize

bedankt. Verder is de vereniging heel blij met de redactionele steun die Maaïke Boschloo, Corrian Hukema en Jola Meijer geven aan Bruno van der Dussen als hoofdredacteur. Allen vanuit de BD-Vereniging hartelijke dank. Als het in de toekomst mogelijk zou blijken voor de consumentleden nog wat meer aandacht voor de (BD-)voeding te geven, met smakelijke BD-maaltijdvoorstellen en recepten, alsook recensies van bezoeken aan (BD-)restaurants kan dat zeker nog een verrijking van het fraaie aanbod zijn.

Ontwikkelingen op het bureau en in het bestuur.

Het Bureau

Onder leiding van Jos Pelgröm is de professionalisering van het bureau het afgelopen jaar krachtig voortgezet. Samen met Lydia Schmidt en Rienk ter Braake, bijgestaan door Aukje van Heerdt, Jola Meijer en Bernard Asselbergs (onze “preparatenman”) als onmisbare vrijwilligers, heeft zich daar een heel behulpzaam, vriendelijk en tegelijk zeer efficiënt team weten te vormen. Marleen Rijsburger zorgt daarbij voor een professionele boekhouding. Naast de verdere verfijning van de automatisering en de boekhouding is er ook hard gewerkt aan de vernieuwing van het interieur, zowel door de voordelige aankoop van fraai meubilair als door de herindeling en renovatie van de beschikbare kamers. Voor de gewenste versterking van de band met de Demeterhandel en verwerking heeft de BD-Vereniging Elias Jeremiassie voor een jaar weten aan te trekken. Daardoor kan Rienk ter Braake zich meer op de boeren richten zonder dat de andere schakels in de keten tekort komen. Graag

noem is hierbij ook de naam van ons bestuurslid Michael Veltman, die hierbij als bewaam en ervaren organisatie adviseur een belangrijke gesprekspartner voor het bureau is gebleken.

Het Bestuur

Het bestuur heeft het afgelopen jaar maandelijks vergaderd, waarbij alle genoemde onderwerpen langer of korter ter tafel kwamen. Een hele waaier van uiteenlopende aspecten, zoals u gezien heeft. We zijn dan ook erg blij dat de versterking van het bestuur ook dit jaar is voortgezet door dat achtereenvolgens Maria van Boxtel (Land&Co) en Ton Baars (Louis Bolk Instituut) ons zijn komen versterken. Daarmee zijn de opleiding en training (Maria) en het BD-onderzoek (Ton) versterkt in het bestuur aanwezig. Verder is het bestuur ook zeer verheugd dat Jan Saal (Warmonderhof) zich bereid heeft verklaard zich als opvolger van de reglementair aftredende voorzitter verkiesbaar te willen stellen. Als sociaal / maatschappelijk ervaren adviseur en ondernemer kan hij een heel andere kleur in het bestuur vertegenwoordigen dan de huidige voorzitter die meer uit onderwijs en onderzoek in de natuurwetenschappen afkomstig is. Samen met Jos Kok (penningmeester), Michael Veltman (secretaris), Gerard Brinks, Peter Nieuwenhuysse en Stijn van Wely mag ik zo, wat mij betreft, een fraai team van capabele bestuurders achter laten.

Met mijn hartelijke dank aan **allen** met wie ik de afgelopen zes jaar aan de voortgaande ontwikkeling van de BD-Vereniging heb kunnen en mogen samenwerken wil ik dit laatste jaarverslag dat ik als voorzitter schrijf hierbij afsluiten. ■

BALANS EN STAAT VAN BATEN EN BEGROTING

Balans van de BD-Vereniging

Activa	31-12-2001	31-12-2000	31-12-1999	Passiva	31-12-2001	31-12-2000	31-12-1999
Voorraden	6.000	6.000	6.000	- Algemene reserve	45.039	114.508	165.682
Borgen	1.625	1.625	1.625	- Exploitatieresultaat	-42.679	-144.073	1.746
Debiteuren	113.511	48.004	204.518	- Resultaat bijz. baten en lasten	72.571	74.604	-52.920
Vooruitbetaalde bedragen	1.612	3.563	18.134	Totaal vermogen	74.931	45.039	114.508
Liquide Middelen	94.973	155.058	90.450	Crediteuren	91.938	96.734	47.237
				Waarborgsommen	46.915	46.915	48.193
				Vooruitontvangen bedragen	3.183	25.562	110.789
				BD-direct	754		
	217.721	214.250	320.727		217.721	214.250	320.727

Staat van baten en lasten naar kostensoorten

Baten	Begroting	Exploitatie	Begroting	Exploitatie	Lasten	Begroting	Exploitatie	Begroting	Exploitatie
	2002	2001	2001	2000		2002	2001	2001	2000
Licentiebijdragen (1.)	380.000	369.514	360.000	354.720	Personeelskosten	260.000	269.076	245.000	218.176
Ledencontributie	125.000	114.970	125.000	120.698	Huisvestingskosten	35.000	45.235	35.000	32.155
Overige baten	30.000	30.615	15.000	11.016	Kantoorkosten	55.000	46.071	60.000	69.692
Demeterpromotie Gimsel				50.000	Activiteiten	55.000	41.279	56.760	20.400
Saldo nagekomen 2000		38.134			Overige kosten	25.000	32.605	3.000	5.175
					Bestuurskosten	10.000	16.202	15.000	15.924
					Dynamisch Perspectief	70.000	62.969	50.000	51.552
					Merkbescherming	1.000	547	1.000	
					Biologica	38.000	25.000	25.000	75.000
					Demeterpromotie		0		109.652
					Controlekosten-derden	20.000	14.559	20.000	20.949
					Demeter Licentie Commissie	4.000	3.735	4.000	3.189
					Demeter Voorwaarden Commissie	500	240	1.000	310
					Demeter-Internationaal	25.000	27.750	20.000	15.333
					Dotatie voorziening dubieuze debiteuren		10.645		43.000
Resultaat (exploitatietekort)	63.500	42.679	35.760	144.073	Resultaat				
	598.500	595.912	535.760	680.507		598.500	595.913	535.760	680.507

	Begroting	Exploitatie	Begroting	Exploitatie	Exploitatie	
	2002	2001	2001	2000	1999	
Exploitatieresultaat	-63.500	-42.679	-35.760	-144.073	1.746	
Fondsen (2.)	50.000	100.394	56.101			
Giften en legaten*	50.000	99.753	65.000	135.560	40.596	* Giften per 01-01-2002 ca. 15.000
Projectkosten	-58.000	-127.576	-148.650	-60.955	-93.516	
Saldo bijzondere baten en lasten	42.000	72.571	-27.549	74.604	-52.920	
Totaal resultaat	-21.500	29.892	-63.309	-69.469	-51.174	

BEGROTING

Projecten (van tijdelijke aard, incidenteel)	Begroting 2002	Exploitatie 2001	Begroting 2001
Herschrijven Demetervoorwaarden	0	75.677	93.650
Referentiekader BD-landbouw 2001	0	12.825	7.500
Aandacht voor fytoftora, Compas	0	25.582	25.000
Meditatiecursus	3.000	2.610	6.500
Demeterpromotie	25.000	102.782	100.000
ketenmanagement	55.000	0	0
	83.000	219.476	232.650
Af: projectbaten bureau	-25.000	-91.900	-84.000
Netto projectkosten	58.000	127.576	148.650

Activiteiten (meerjarig gepland, structureel)	Begroting 2002	Exploitatie 2001	Begroting 2001
Conferenties + jaarvergadering	2.000	443	3.000
PR-activiteiten + ledenwerving	3.000	1.851	3.000
Regionale bijeenkomsten	3.000	666	3.000
Bedrijfscoaching	25.000	25.032	13.000
Intervisie			12.000
Preparatendagen	8.000	6.860	11.760
Begeleiding preparatengebruik	8.000	3.495	5.000
Initiatieven 6.000		2.932	6.000
	55.000	41.279	56.760

Fondswerving projecten	Begroting 2002	Exploitatie 2001	Begroting 2001
Intervisie			
Herschrijven Demetervoorwaarden	0	23.650	23.650
Aandacht voor fytoftora	0	19.800	19.000
Meditatiecursus, IONA	0	6.500	6.500
Preparatendagen IONA	0	6.951	6.951
Demeterpromotie 25.000		25.000	
100% Demeterfonds	0	18.493	
Ketenmanagement	25.000		
	50.000	100.394	56.101

Toelichting:

- Licentiebijdragen: Vanaf 2002 wordt bij de licentiehouders Handel & Verwerking een deel van de licentiebijdragen omgezet in promotiebijdragen, rechtstreeks geïnd door Stichting DemeterPromotie.
- Over de fondswerving is BD-Vereniging in gesprek met IONA-Stichting

Toelichting op de jaarcijfers-2001 (weergegeven t.o.v. begroting 2001)

Jos Kok, penningmeester

Kosten:

- Personeelskosten: + 24.076, a.g.v. uitbreiding directiefunctie van 60% naar 80% (deels gecompenseerd door +7.900 projectbaten bureau.
- Huisvestingskosten: + 10.235 a.g.v. kantoorrenovatie
- Kantoorkosten: - 13.929 a.g.v. verschuiven van administratiekosten
- Activiteiten: - 15.481 a.g.v. uitvallen van bijeenkomsten door MKZ
- Overige kosten: + 29.605 (zie o.a. punt 3)
- Dynamisch Perspectief: + 12.969, a.g.v. 33% dikkere Dynamisch Perspectief
- Demeter Internationaal: + 7.750, a.g.v. intensievere deelname
- Dotatie dubieuze debiteuren: + 10.645, a.g.v. slecht betalingsgedrag van leden.
- Projectkosten: - 21.074, a.g.v. projectbaten bureau en door minder externe kosten bij Project Herschrijven Demetervoorwaarden.

Baten:

- Overige baten: + 15.615, vooral door advertentie-inkomsten.
- Saldo nagekomen 2000: a.g.v. gebrekkige administratie in 2000
- Fondsen plus giften en legaten, deze waren in de begroting 2001 ingevoerd als "gerealiseerd per 2-4-2001"(121.101). De eindstand kwam uit op 200.147 !
- Exploitatieresultaat: -6.919, a.g.v. punt 1 t/m 12.
- Totaal resultaat : + 93.201, a.g.v. punt 13.

VAN HET LAND

Afgelopen winter is de rustperiode op het land een beetje onstuimig geweest. De vorstperiode duurde slechts een kleine week en was niet hevig. De hoge temperaturen in februari kwamen in geen honderd jaar voor. Wat betekent dit voor de BD-boer en de grond? Piet van IJendoorn, BD-boer op De Zonnehoeve te Zeewolde vertelt hoe dit voor zijn bedrijf in de Flevopolder is: zware kleigrond, 55% afslibbaar op de oude zeebodem. De komende nummers zal hij ons op de hoogte houden van het wel en wee op zijn bedrijf.

Piet van IJendoorn

Goed gevoren en gedroogd geeft een mooi pootbed! De vorst bleef oppervlakkig deze winter en is niet echt de grond ingegaan. Het land was hier wel net geplougd vóór die periode, waardoor de vorst het meest snel in de bodem dringt, maar onder de bouwvoor is de vorst niet gekomen. Het zou beter dieper kunnen vriezen, dat maakt de grond weer open. Vooral als je een stuk hebt waar aardappels hebben gestaan en waar de grond is dichtgereden. Gelukkig valt het in ons geval wel mee want we rooiden afgelopen jaar met goed weer, waardoor de bodem weinig kapot is gereden.

Zware taaie kleigrond, als die nat is kun je er niets mee beginnen. Komt er geen vorst, dan krijg je alleen maar harde kluiten. En dan is het niet makkelijk om de bovenste grondlaag heel klein te krijgen. Die kluiten moeten eerst helemaal opdrogen, vervolgens weer nat regenen en dan vallen ze ook wel weer uit elkaar. Maar als je pech hebt en het alsmaar te droog blijft in de zomer, gebeurt dat niet. Dan houdt je teveel kluiten en bij het rooien van aardappels geeft dit problemen.

Een goede winter is dus eigenlijk al een voorbereiding voor het goede zaai- en pootbed en dus eigenlijk voor de oogst. Als de structuur goed is, leeft en geeft de grond makkelijker dan wanneer het allemaal harde kluiten zijn. Wij hebben ook een goed organische stof gehalte opgebouwd en het bodemleven is actief. In de lente als het mooi weer wordt, moet je iets langer wachten tot het droger wordt, dat is wel zo.

De tarwe proberen wij in oktober te zaaien als het weer goed is en redelijk droog. Dan kan de tarwe

snel groeien en is ze voor de winter sterk genoeg. Het voordeel is dat na de winter de grond al vrij veel bedekt is, waardoor je minder last hebt van zaadonkruiden. Dit jaar hebben we laat gezaaid, het was al december. Voor de opbrengst maakt dat niet veel uit. Als er een strenge winter was gekomen zou in december, januari en februari weinig ontwikkeling te zien zijn. Nu met het warme weer staat het al helemaal groen en heeft deze tarwe al de ontwikkeling van in november gezaaid. Er is wel iets meer kans op onkruid nu, maar als het nog wat gaat vriezen verdwijnt dat wel weer en de tarwe kan goed tegen vorst.

Het is spannend hoe het nu verder gaat, de overgang van winter naar voorjaar levert spannende beslissingsmomenten op. Waar ga je vanuit of waar ga je op af? Komende tijd zullen nog zomertarwe en haver gezaaid worden. Vóór half maart moet dit de grond in. Van vorst die eventueel nog komt, hebben deze granen geen last.

Het belangrijkste zijn de aardappels. Die moeten uiterlijk begin mei gepoot zijn. Tussen half maart en half april is het mooiste. Op een bepaald moment, als je de poters hebt, de kiemen los zijn en de grond goed is, moet je aan de slag. In maart / april moet het daarvoor toch zeker een keer minimaal tien dagen droog en mooi weer zijn, want als het hier geregend heeft, duurt het een tijd voor je het land weer op kunt. Dat is spannend en moeilijk beslissen. Want kun je wachten tot de omstandigheden optimaal zijn? Wanneer beslis je of het goed genoeg is, want er komt weer regen aan, of de tijd gaat dringen... Of als je vanwege het mooie weer er vroeg bij bent ge-

weest, begin maart, kun je eind april toch nog weer 5 of 6 graden vorst krijgen waardoor de bovengrondse plantendelen afvriezen. Dan was het toch weer veel te vroeg en te koud. Het is ook een gevoelskwestie; de grond ziet er goed uit, het jaargetij, er komt mooi weer aan.. Of de pootaardappelen zijn al mooi los, de kiemen zijn goed en als dat zo is moeten ze snel de grond in en kun je ook niet te lang wachten anders breken die kiemen en gaat het pootgoed achteruit.

Bij landbouw is het toch zo dat je nooit van tevoren precies weet wat het beste is, maar alleen achteraf kunt zeggen "het had ook anders gekund". Op een bepaald moment moet je een heleboel dingen overwegen; alles wat er in je hoofd opkomt, wat je ziet, waarneemt, ervaart en ook de geschiedenis die je al met je meedraagt moet je gebruiken om te beslissen, waarbij ook iets in jezelf intuïtief de aansporing is voor het moment. Dan kun je ook nog een keertje bedenken of je nog iets vergeten bent... Voordelen en nadelen van iets wat je doet zijn er altijd. In de gangbare landbouw probeert men dit in een programma te vatten: als je dit en dit gedaan hebt moet je dat en dat doen, b.v. de temperatuursom opnemen en de plantjes meten, om te kijken hoeveel vrije stikstof beschikbaar is. Voor mij is je ervaring opbouwen en die gebruiken om elke keer de beslissingen te nemen belangrijk. Ik wil die beslissingen achteraf weer toetsen, zo van ik heb het toen zo gedaan en ik had het ook anders kunnen doen, hoe zou het dan gelopen zijn? Je moet je beelden en jezelf daarin wakker houden. Maar je kunt nooit altijd van tevoren zeggen nu doe ik het goed of nu verkeerd; ja, voor jezelf doe je het goed. ■

Afscheid van een reus met pathos

Zes jaar lang is Jan Diek van Mansvelt voorzitter van de vereniging. Nu, na twee bestuursstermijnen draagt hij deze taak reglementair over. Een moment om bij stil te staan en hem een paar vragen te stellen. Over zichzelf laat hij weinig los maar over de biologisch-dynamische landbouw des te meer: bevlogen, kritisch, zorgvuldig en bezorgd. Met zijn komst in het bestuur werd het roer op enkele punten omgegooid. Absoluut centraal in de biologisch-dynamische landbouw staat wat hem betreft de individuele mens: elk van de BD-boeren, boerinnen, tuinders en fruittelers, in hun eigen spirituele ontwikkeling, in hun eigen bedrijf, in hun eigen kring van klanten en collega's. En dan vervolgens elk in de voedselketen, tot en met de consument en in diverse samenwerkingsverbanden, zoals de BD-Vereniging.

Jola Meijer

Aftredend voorzitter Jan Diek van Mansvelt

Maar de basis ligt bij de boeren: "Want een BD-product is in oorsprong zo goed als de mens die het produceert, zo goed als hij of zij is in het samenwerken met de natuur op en om zijn of haar bedrijf", zegt Jan Diek.

Rode draad in het gesprek zijn vier aandachtspunten uit de beleidsnota, die in het eerste jaar van aantreden (1996-'97) werd uitgebracht, in vervolg op de studie: 'BD-binnenste buiten' die onder zijn voorganger, Raimond Maris, was gemaakt.

1. Verdere ontwikkeling van de BD-visie op landbouw en landgebruik, in gesprek met de BD-boeren en met verwante organisaties.
2. Actualiseren, verlevendigen en verder ontwikkelen van de zelf ervaren en zelf begre-

pen spirituele (geesteswetenschappelijke) aspecten van de BD-landbouw.

3. Afzetbevordering van BD-producten en het wekken van bewustzijn bij consumenten.
4. Zorg voor de duurzame toekomst van het BD-bedrijf (individueel, familie, maatschap en / of coöperatief).

"Hoe is deze ontwikkeling van visie en de uitwisseling daarvan met anderen verlopen?"

Jan Diek: "Via conferenties zijn we in eigen kring blijven werken aan het ontwikkelen van visie voor BD-landbouw en uitwisseling. Daarbij was het een aanzienlijke uitdaging om steeds nieuwe vormen voor die conferenties te vinden, waar de leden ook daadwerkelijk naar toe kwamen om deel te nemen aan die ontwikkeling.

Dynamisch Perspectief kreeg een aantal face-lifts om het steeds aantrekkelijker te maken en meer mee naar buiten te kunnen treden. Ik hoor van veel verschillende kanten dat DP steeds meer gewaardeerd wordt, zeker ook met de levendige discussies die er in gevoerd worden.

Het contact met de ecologische landbouw werd en wordt verzorgd door de voortgezette samenwerking met Platform Biologica. Nu we in Jos Pelgröm een nieuwe directeur hebben, lag het voor de hand dat die dat contact nu verder verzorgt in plaats van de voorzitter. In de studie 'BD-binnenste buiten' was een aantal concentrische kringen aangegeven waarop de bekendmaking van de BD gericht zou worden."

Meneer de voorzitter

Jos Pelgröm
over Jan Diek

U kent dat wel, dat had je immers nog in de vorige eeuw, ontzag voor de positie van de voorzitter. Dat vond je terug in de aanspreek-titel 'meneer de voorzitter'. Te pas en te onpas werden redevoeringen, vooral in de poli-tiek, doorspekt met deze stoplap, die al dan niet uiting gaf van autoriteitsbesef.

Jan Diek van Mansvelt, onze meneer de voor-zitter.

"Nou, zeg maar Jan Diek."

Kijk, daar ga je dan, de helling wordt door hemzelf ingezeept. Nog erger wordt deze glijpartij wanneer Jan Diek precaire situaties behandelt dan wel heilige huisjes doorlicht. Je houdt je hart vast.

Of zakelijke problemen bij de kop pakt, over geld en zo, en ze in de vergadering op onna-volgbare wijze inleidt. Je ziet de boekhouders dan lijden. Tot in Dornach, het heilige der heilige, is Jan Diek befaamd om zijn stijl, zijn presentatie. Zo vrij, zo losjes, dat omstan-

ders hem verwoed aan gaan spreken met 'meneer de voorzitter'.

In de hoop dat hij enig rolbewustzijn aanleert. Onbegonnen werk, dat kan ik u uit eigen erva-ring zeggen. Kijk maar naar z'n pretogen, die man wil altijd spelen, die krijg je niet in de plooi.

Maar vergis u niet, Jan Diek is in de kern bloedserieus. Hij gaat voor de zaak, heel diep graaft hij z'n weg. Wie tussen de regels kan lezen en zijn boventonen kan horen, ontmoet een man met veel inhoud. Boordevol oor-spronkelijke ideeën, gekoppeld aan een grote betrokkenheid met alles wat BD is: hier staat een echte voorman. Bovendien, als gespreks-leider is Jan Diek verrassend zakelijk, de agenda dient afgehandeld te worden, wie uit-weidt moet nablijven.

Al met al, het vertrek van Jan Diek als meneer-de-voorzitter van de BD-Vereniging zal goed voelbaar zijn. Wie vervangt zijn charme, wie zorgt voor de drive alom ruimte biedend, wie inspireert op inhoud. En vooral, wie durft er in voornam gezelschap nog een grap te maken?

Voedselkeuze oerfundamenteel

"In de binnenste kring zitten de zusterorgani-saties: de antroposofische gezondheidszorg en de Vrije Schoolbeweging.

Een van mijn eerste acties als nieuwe voorzit-ter was destijds het schrijven van een artikel in Motief waar ik op het belang van de biolo-gisch-dynamische landbouw (en de geaardheid van de voeding) wees. We kregen meteen een paar honderd nieuwe leden. Dat was absoluut een opkikker van jewelste. Maar verder is het nog niet gelukt om structureel met de zuster-bewegingen in gesprek te komen. Enerzijds was er wat ons betreft veel tijd nodig voor de herstructurering van het verenigingsbureau en het vinden van plaatsvervangers voor hen die vertrokken. Want je moet natuurlijk wel een goed functionerend apparaat hebben voor je met anderen in gesprek kunt gaan. Anderzijds waren de zusterbewegingen ook erg druk met zichzelf. Het bewustzijn van de rol die BD-voe-ding voor de gezondheid speelt is daar, prak-tisch gesproken, niet sterk ontwikkeld. Als je het noemt zegt iedereen jazeker, maar daar houdt het dan ook vaak mee op. Daardoor vroeg het veel meer energie dan ik ervoor be-schikbaar had.

Vanuit de antroposofische vereniging heeft Ron Dunselman nu aftastende gesprekken ge-start met de sectieleiders: een voorzichtige aanzet. Daar gaan we straks ook bekijken hoe de contacten tussen de secties versterkt kun-nen worden. Want het is natuurlijk in een be-paald opzicht heel curieus dat niet alle docen-ten en ouders van de Vrije Scholen en ook niet alle mensen die met antroposofische artsen in aanraking komen, door die contacten vanzelf-sprekend óók hun voedselkeuze gaan aanpak-ken en aanpassen. Het betreft immers de aard-ing, de gronding van elk mens en is daarmee oerfundamenteel. Veel gezondheidsaandoenin-gen zoals allergieën, onrust, concentratiege-brek, immuunzwakte en overgevoeligheid be-rusten tenminste gedeeltelijk op de herkomst, de productiewijze en de verwerking van de voeding. Er zijn veel ervaringen van mensen

die biologisch of BD eten en minder vaak ziek zijn en/of sneller beter worden. Ze kunnen kennelijk beter met de ziektes omgaan, er

goed doorheen komen, wat wel eens belangrijker zou kunnen zijn dan nooit iets krijgen. Bovendien is de gevoeligheid voor homeopathi-

sche en antroposofische geneeswijze vaak ook groter bij mensen die niet al te vol zitten met de chemische bijproducten van de landbouw en de bewerking.

Verder is voor heel veel mensen uit de stad een regelmatig contact met het platteland ook erg belangrijk. Weten waar je eten vandaan komt, wie er achter de producten staan die je eet en ook het betreffende landschap kennen en genieten, door de vier seizoenen heen.”

Natuur- en milieugroepen

“Een tweede kring van contacten uit de beleidsnotitie betreft de vele andere spirituele bewegingen die de BD leuk en nodig zouden kunnen vinden vanwege haar respectvolle, spiritueel gerichte omgang met de natuur en de daaruit voortvloeiende productkwaliteit. In die zelfde kring zitten ook de kerken (protestantse en katholieke) maar ook andere religies en hun verhouding tot de landbouw. Veel christelijke boeren zitten bijvoorbeeld toch met de nodige conflicten tussen hun geweten, hun religieuze ervaring en hun dagelijkse praktijk opgescheept. Er zijn de afgelopen jaren weliswaar contacten gelegd met mensen van Kerk en Milieu en met Kerk en Landbouw, maar ook dat heeft niet voldoende body gekregen. Er is een leuk filmpje waarin drie protestantse boeren, gangbaar, biologisch en BD werkend, uitleggen hoe zij naar de landbouw kijken. Daaraan heb ik in het initiatieftraject een stukje kunnen bijdragen. En van contact met andere religies is helemaal niets terechtgekomen.

Met de natuur- en milieugroepen is verrassend veel uitwisseling tot stand gekomen, vooral in de afgelopen decennia door een toenadering van hun kant tot de biologische en BD-landbouw. Dat is erg verheugend. Zo zou je het wensen, al blijft er ook op dat gebied nog veel te doen.

Dus het is duidelijk dat er aan het bekendmaken van de biologisch-dynamische landbouw nog het een en ander valt te doen. Wat me daarbij heel duidelijk geworden is, is dat je dat

Tovenaar en tovenaarsleerling

Marja Molenaar
over Jan Diek

Ik was drie jaar bestuurslid van de BD-Vereniging, toen de scheidende voorzitter Raymond Maris Jan Diek in 1996 introduceerde als zijn opvolger. Bij de overdracht zei Raymond onder andere: “Ze hebben me gezegd dat hij een beetje een tovenaarsleerling is”. Jan Diek reageerde toen met: “Ik hoop dat ik geen tovenaarsleerling zal blijken te zijn”. Nu, ik heb hem beide rollen met verve zien vervullen en ik weet eigenlijk niet welke rol hem het meeste plezier bezorgde!

Ik heb Jan Diek ervaren als zeer betrokken bij de ontwikkeling van de BD-landbouw. Hij is in de hele periode van zijn voorzitterschap gegaan voor BD-landbouw als een ontwikkelingsgerichte landbouw, waarbij de persoonlijke ontwikkeling van boer(-in) de sleutel is. Dat is geen gemakkelijke inzet geweest. Zo herinner ik me dat hij in de beginperiode van zijn voorzitterschap in Dynamisch Perspectief relativerend heeft gesproken over het gebruik van preparaten en zowel de dogmatiek ten aanzien van preparaten als het receptmatig toepassen ervan bekritiseerde. In de reacties werd hem zowel afvalligheid als het ondermijnen van de positie van BD-landbouw verweten. Maar ik denk dat deze personalistische benadering van deze landbouw een sterke positieve impuls heeft gegeven: binnen deze vorm van landbouw nemen veel meer mensen deel aan het gesprek over wat BD-landbouw (voor hen) is dan daarvoor en voor niet-BD-ers is BD-landbouw minder ‘moeilijk’, meer open geworden. Ook in BD-internationaal heeft Jan Diek

met zijn streven naar ontwikkelingsgerichte BD-landbouw aan de weg getimmerd. En dat is hard werken! Ik heb eenmaal het genoeg gehad een vergadering in Dornach mee te maken en kwam daar in een vergadercultuur waarin hiërarchie en zekerheden hand in hand gingen. Ik heb Jan Diek bewonderd om de loyaliteit waarmee hij steeds weer binnen deze BD-beweging heeft gewerkt aan vernieuwing.

Als voorzitter van het bestuur was hij altijd gericht op initiatief en inzet van individuele bestuursleden. Als je inbracht dat een bepaalde kwestie toch wel aandacht behoefde, was zijn antwoord veelal: “Dat is een goed punt, wat ga je eraan doen?” En voordat je het goed en wel wist, was je dan voorzitter van een werkgroep! In de drie jaar dat ik Jan Diek nog in het bestuur heb meegemaakt heb ik me gerealiseerd dat het er niet zo toe doet of hij tovenaarsleerling is. Of tovertrucs lukken of niet, is eigenlijk niet zo belangrijk: het gaat om de spanning die ontstaat. Zowel tovenaarsleerling als tovenaarsleerling zorgen ervoor dat de mensen die met hen samenwerken alert zijn, zich aangesproken voelen en actief worden. Jan Diek, bedankt!

niet aan één iemand kunt vragen. Ik zou het veld willen oproepen de eigen netwerken aan te pakken om daar activiteiten te ontplooiën en erover te schrijven in Dynamisch Perspectief en in de tijdschriften van die andere wereldlijke, religieuze en spirituele organisaties.”

“Het vitaliseren en ontwikkelen van de geesteswetenschappelijke aspecten van de BD-landbouw: Hoe is daar vanuit de vereniging aan gewerkt? En hoe kijk jij daarnaar?”

“Ik ben erg blij dat achtereenvolgens, onder andere met de cruciale hulp van Marja Moleenaar en Jaap Vermue het coachproject, de interventie en het onderzoek ‘Herijking van de BD-landbouw’ van de grond zijn gekomen. Daarin is een grote, groeiende groep mensen actief, deelnemende boeren, coaches en interventiebegeleiders. Kern hiervan is dat als aanvulling op het lezen, bestuderen en begrijpen van spirituele literatuur, het kijken naar de eigen persoonlijke spirituele ervaring in het werk als BD-boer, sterk wordt benadrukt. Dus niet meer “die of die autoriteit heeft gezegd...” maar: wij zelf vinden dit, dit beleven wij, dit vinden wij belangrijk en hier gaan wij voor. Daarbij merk je dat als je het heel centraal houdt, dat iedereen dan gaat roepen: “Ho, ho waar is de ruimte voor mijzelf.” Terwijl als iedereen zelf aangesproken wordt op “wat vind jij nou belangrijk en waar wil jij zelf eigenlijk naar toe” veel mensen gaan roepen: “Maar wat is nou het gemeenschappelijke eigenlijk?” Het gaat dus om een voortdurend zoeken naar wederzijdse bemoediging, een pendelslag tussen overcentralisatie en totale chaos. Hierbij hoort ook het hele preparatenonderzoek waaraan ook vanuit het Louis Bolk Instituut sterk is meegewerkt. Edith Lammerts, Coen ter Berg en Alja Ackermans zijn hier voortrekkers in, om in de omgang met de preparaten de eigen ervaring en het eigen bewustzijn wakker te krijgen. Dan wordt het er mee werken ook weer echt leuk, bevredigend en enthousiasmerend. Dit is destijds bij mijn komst een belangrijke

inzet in het bestuur geweest: proberen de BD-methode die als zwaardrukkend, plichtmatig gold en met zuchten en steunen gepaard ging, weer om te buigen tot een BD-landbouw die verruimd en bevrijdend werkt. In de trant van: “Jongens dit is hartstikke leuk, dit werkt geweldig. Ik heb zulke mooie dingen gezien, dat gaf me een goed gevoel, ik werd er helemaal blij van. Dus van de ‘plicht-BD’ naar de ‘gein-BD’: door de aardigheid eraan en het voedende ervan te beleven, zodat het weer gaat stromen.”

Stromende antroposofie

“Dit is voor mij de kern van de ‘stromende antroposofie’, een centraal thema in de BD. Vijftientig jaar geleden ben ik het al tegengekomen: je ervan bewust zijn dat je een bewust mens bent. Dat is eigenlijk de kern van de antroposofie. Dat vond ik echt prachtig geformuleerd. De hele rest volgt daaruit - voor iedereen wat op zijn of haar pad komt. Iedere mens heeft als het ware, de uitnodiging om te kijken hoe die zelf bezig is. En of dat nou met

aura’s is of met pendels, met aftasten van energievelden, met een grondsteenspreuk of weekspreuken of noem maar op, daarvan geloof ik dat dit secundair is. Het was altijd Steiners intentie om mensen aan te moedigen de dingen te doen die ze konden, uitgaande van waar die betreffende persoon stond en waar hij of zij mee bezig was of warm voor kon lopen. Nooit van: zó heb ik het gezegd en zó moet je het doen. In het boek van Andrej Belyj dat ik nu lees wordt dat weer sterk bevestigd. Hier is binnen de antroposofie een heel merkwaardig soort mix van protestantisme en katholicisme ingeslopen, van een kerkelijke machtstructuur die heel onbewust meespeelt en zegt: “Zó hoort het en alleen als je het zó doet (als ik of als wij) hoor jij erbij en als je erbij wilt horen zul je het weten ook!” In mijn gevoel is dat super anti-antroposofisch. Dat maakt de mensen juist onvrij en lui en ontmoedigt ze. Ik vind het geschift om te roepen “BD, je mag alles doen behalve de pendel gebruiken”. Te gek voor woorden. Vroeger mocht je als antroposoof niet naar de

Bedrijfsontwikkeling

Michiel Rietveld
over Jan Diek

De belangrijkste verdienste van Jan Diek is mijns inziens dat hij richting gegeven heeft aan de BD-Vereniging in het tijdperk dat direct aansluit bij het ontstaan van Skal. De Bio- en BD-boeren waren zeer Skal gericht in normatieve zin, Jan Diek heeft de richting gewezen om aan individuele en dus bedrijfsontwikkeling te doen door je zelf doelen te stellen. Coach en interventie zijn de praktische uitwerkingen daarvan op dit moment. Visionair volstrekt juist maar in de tijd mijns inziens ongelukkig geïntroduceerd, was het

zogenaamde puntensysteem voor de bedrijfsontwikkeling. We mogen blij zijn als dat over een jaar of vijf operationeel is. In de tijd voor Jan Dieks aantreden was het bezoeken en bezig zijn met de inhoud binnen de BD-Vereniging niet zo sterk. Jan Diek heeft dat op zijn wijze weer uitdrukkelijk op de kaart gezet, zijn liberale aanpak viel daarbij in Nederland maar ook internationaal op. Met heel veel plezier heb ik Jan Diek daarin terzijde gestaan. Ik heb altijd genoten van de inhoudelijke brainstorm sessies en zeker ook de informele contacten. Ik wens Jan Diek dezelfde power toe om zijn nieuwe job, het leiden van het Landschapsinstituut van de grond te krijgen. Ik wens hem een staf toe die dat realiseren mede mogelijk maakt.

televisie kijken en daarvoor niet naar de radio luisteren, want Steiner had ook nooit naar de radio geluisterd of zo. Het slaat nergens op, behalve dan op de eigen angst 'het' fout te doen."

Voeling met de geestelijke wereld

"Het kenmerkende van de BD zou wat mij betreft ook niet, en daar heb ik heel veel ruzie over gehad, vóór alles in het gebruik van de preparaten moeten liggen, hoe fantastisch ze ook zijn; maar in de vraag: hoe wil ik mijn bewustzijn – van dat ik een bewust mens ben als boer in mijn landbouwbedrijf – gaan toepassen. En als ik dan die spirituele kant, die oorsprong en ook streefrichting van de BD is, in mijn bedrijf wil toepassen, wat kan ik dan doen? Hoe kan ik zelf mijn voeling krijgen met de geestelijke wereld, met die spirituele kant; hoe kan ik er zicht op krijgen, hoe kan ik er een oor voor ontwikkelen, het in mijn vingers krijgen? Dat zijn de kernvragen voor mij. En of je dat met preparaten doet, met de zaai kalender, met je meditatie of met de wijsheid van je buik (zo van: "volgens mij moet ik nu maar eens eventjes achter in dat veldje wat onkruid gaan wieden, of kiezel spuiten"), dat moet je zelf als boer kiezen. Het daarvan bewust worden is de gein. En natuurlijk heb je collega's nodig, andere mensen, om er over te praten hoe je daarmee omgaat, om je daar steeds meer bewust van te maken."

"Als je alleen maar met de pendel bezig blijft of vanuit een oosterse filosofie op je bedrijf werkt, wat heeft dit te maken met antroposofische geesteswetenschap in de landbouw?"

"Dit is in essentie hetzelfde kernthema. Het oosterse, zoals het er in het begin van de vorige eeuw uitzag, was heel anders dan hoe het er nu uitziet. Ook in India, in heel Azië is enorm veel ontwikkeld. Het internationale contact is enorm toegenomen en de goeroes daar hebben natuurlijk ook gekeken naar wat er hier in het westen allemaal gebeurt. Ik wil niet zeggen dat alle goeroes zonder meer gelijk hebben, maar

Geen afscheid

Alja Ackermans
over Jan Diek

Ik zie Jan Diek als iemand met een groot hart en een fijnzinnig oog voor mensen. Hij ziet bijvoorbeeld de impuls die een individu of een groep mensen op aarde wil zetten en probeert vervolgens deze impuls een plaats te geven in de wereld.

Dit is een zoektocht waarbij hij ruimte schept voor de ander en verbindingen legt tussen mensen. Op deze wijze stelt hij zichzelf

dienstbaar op voor anderen en (BD-) ontwikkelingen. Ik vermoed dat hij deze kwaliteiten ook bewust hanteert.

Daarnaast ken ik hem als een hulpvaardig man. Ik weet nog goed dat hij mij eens op zondagochtend belde en zei: "Als ik het goed heb kun jij wel wat ondersteuning gebruiken. Zal ik dat stukje even voor je schrijven ...?" Hij voegde de daad bij het woord en die zondagmiddag was het klaar.

Gelukkig zitten Jan Diek en ik samen bij de bedrijfscoaching en de Preparaten Toekomstgroep, zodat ik nog geen afscheid van hem hoeft te nemen.

wel dat ze allemaal 'iets' te pakken hebben. En de aardigheid is dus voor mij en jou en iedereen om, desgewenst, zorgvuldig te kijken: welk stukje daarvan heb ik nu nodig.

Binnen de antroposofie is ook een belangrijk aantal mensen hard bezig om zich uit 'het voordrachtswerk' zó los te maken, niet het af te zweren, maar er zó zelfstandig in te worden dat ze zeggen kunnen: "Steiner heeft toen dat en dat gezien, en die en die leerlingen hebben toen dat en dat verteld, maar wat ervaar ik, hier en nu?" Zeker, er zijn mensen die zeggen:

"Nou ja meditatie, dat is bij mij niets; die geestelijke wereld, die zie of hoor ik echt niet; dat was alleen weggelegd voor Steiner". Dat leidt dan vaak tot een stemming van 'dat wéten wij niet, daar moeten we in gelóven'. Dit is een variant op de protestantse geloofsversie: je mag het juist niet weten, dat zou namelijk hoogmoedig zijn en dus moet je het juist gelóven. Ook in het antroposofisch circuit komt dit nog steeds voor. Maar voor mij is dat niet acceptabel. Het zet mij en mijn 'mensenwijsheid van de mens' buiten spel."

Verbrijzeld

Michael Veltman

De dag dat Jan Diek mij vroeg toe te treden tot het bestuur van de BD-Vereniging hadden we afgesproken op het 'terras op de hoek' in Driebergen. Voorjaar 1999. Het was zeker 10 jaar geleden dat wij elkaar voor het laatst hadden gezien, maar Jan Diek wordt gelukkig niet ouder dus ik herkende hem onmiddellijk. Voordat wij over de zaak zelf kwamen te praten, vertelde ik hem hoe ik mij hem herinnerde van de tijd dat wij op de Vrije School in Den Haag zaten. Hij zat 4 jaar hoger. Dat zou onder normale omstandigheden een onoverbrugbaar grote afstand geweest zijn. Wij zouden elkaar nooit hebben leren kennen - dat wil zeggen ik hem wel, maar hij mij niet - als zijn broer niet bij mij in de klas had gezeten. Jan Diek maakte ik voor het eerst van dichtbij mee op een zeilmiddag op de Kaag. Broer Bertram, mijn klasgenoot, was een echte zeiler, maar ik moest nog alles leren. Jan Diek legde de beginselen van het verkeer te water rustig en vriendelijk uit. Toen we gingen aanleggen aan de steiger vroeg hij mij op de voorplecht te gaan zitten met m'n benen over de rand. Ik moest de boot met

mijn benen tegen houden en een harde aanvaring met de kant voorkomen. Ik vond dat wat onhandig en besloot het op m'n knieën gezeten met m'n hand te doen. "Ga zitten, Michael!! Met je benen afhouden!!" Ineens een harde, gedecideerde stem. Jan Diek trad op. Ik deed gauw wat hij zei en voorkwam net op tijd een harde aanvaring met de steiger. Waarschijnlijk had ik op mijn manier m'n hand verbrijzeld.

Jan Diek moest lachen toen ik hem dit incident vertelde. Hij was het zelf vergeten, zei hij. Maar in de jaren dat wij nu samen in het bestuur van de BD-Vereniging hebben gezeten, moest ik toch nog wel eens aan dit incident terug denken. Rustig en vriendelijk, bedaard en met een zachte stem kan hij duidelijk uitleggen hoe de zaken in elkaar zitten. Een enkele keer komt die wat meer gedecideerde toon te voorschijn. Maar goed ook, soms. Anders hadden we onze handen nog veel vaker bijna verbrijzeld....

Ik heb erg veel van hem geleerd. Wij hebben een nuttige en plezierige tijd samen in het bestuur gehad. Ik hoop dat hij nog een tijdje over onze schouders blijft mee kijken. Het ga je goed, Maestro. Dank voor je grote inzet en voor alles wat je voor het bestuur en de vereniging hebt gedaan!

"En in de BD?"

"Op het moment dat gezegd wordt 'je moet wel die preparaten gaan gebruiken en als je er niets van merkt is het jammer, maar gewoon doorgaan' val je in die doctrine. Natuurlijk kun je ook zeggen: "Als je er niet mee omgaat krijg je er ook nooit een verhouding toe". Daar kan ik het op zich ook mee eens zijn. Bekende uitspraken als: "Het komt vanzelf wel die ervaring" zijn vermoedelijk ooit bedoeld geweest als bemoediging. Maar het wordt erg gauw omgekeerd uitgelegd of opgevat, zo van: "Dan hoef ik er dus ook niets bij te ervaren, dan doe ik het gewoon en dan ben ik ervan af". In Duitsland gaat men nog radicaler te werk: de boer moet gewoon in een vakje schrijven of hij de preparaten toepast, ja of nee. Op grond daarvan krijgt hij een Demeter erkenning, vooropgesteld dat hij ook aan de andere eisen voldoet. Maar het preparatengebruik valt niet te controleren. Als je oncontroleerbare dingen in de voorschriften zet, creëer je een probleem. Doe het dan liever niet daar, maar in de richtlijnen waarin gewenst gedrag wordt geformuleerd. Daarom sta ik nog steeds achter mijn eerder gedane uitspraken: "Als je geen preparaten wilt en je wel BD-boer voelt, fantastisch! Maar leg mij dan alsjeblieft uit waardoor jij BD-boer bent. Dan gaan we dáár-mee aan het werk".

Dit is een lang verhaal om weg te komen bij de hang naar dogmatisme, die bij vlagen steeds weer opduikt als zekerheidsinstrument. De kunst is natuurlijk om dat houvast in je eigen ervaring te krijgen, anders blijf je aan de anderen hangen."

"Maar geen mens zou er toch zelf opkomen om zulke preparaten te maken?"

"Dat is natuurlijk maar de vraag. Er waren meteen in de twintiger, begin dertiger jaren al mensen, ik denk daarbij aan mensen als Hugo Erbe en anderen, die zeer geïnspireerd zelf aan de slag gingen met kerst- en stormpreparaten en noem maar op. De toenmalige BD-beweging ging daarvan helemaal uit zijn dak.

Wie dachten ze wel dat ze waren. In feite waren het vooruitstrevende mensen die ook hun risico's wilden nemen, die visies hadden, ingevingen, inspiraties en intuïties. Voor hen was de vraag 'hoe ben je daar op gekomen, zodat ik ook eens kan gaan kijken', een leuke geweest. Ik weet niet of dat ooit aan ze gevraagd is. Maar ook in onze tijd is het zo dat een boer een tijd kan leven met een probleem dat hij heeft. En daarbij de vraag in zich wakker kan houden welke planten hem daarbij kunnen helpen, of welke dieren of welke combinatie van beide, binnen de reeks bestaande preparaten of daarbuiten... ik denk dat er dan nog veel meer te vinden is. Als je zó werkt, blijf je er zelf bij, maak je er zelf deel van uit en wordt er niet iets als een kaasstolp over je heen gelegd.

Met de richting die ik beschrijf wordt de vereniging ook een ontmoetingsvereniging waar boeren elkaar over hun ervaringen en ontdekkingen gaan vertellen: spirituele ervaringen inclusief."

"Hoe kan een consument dan weten wat zijn aangekochte BD-product is?"

"De Demeterconsument heeft de garantie dat het product afkomstig is van een bewust spiritueel zoekende boer of tuinder. Bovendien zijn er een aantal redelijk strenge biologische eisen, strenger en radicaler dan die van de Eko. De laatste zijn eisen die meetbaar en telbaar zijn zoals percentages eigen verbouwd veevoer, mest input en dergelijke. Eisen die hard te maken zijn. Daarboven is er de speelruimte voor spirituele ontwikkeling.

Dat maakt het ook leuker voor de consument om te zeggen: "Ik ga eens kijken bij dié boer, hoe dié het doet". Vervolgens kunnen daarmee ook de verschillende abonnementsystemen en de CSA's meer gezicht krijgen, waarbij mensen ervaren: Hé die boer is hartstikke leuk bezig daar ga ik mij ook eens mee bezighouden, ik kan een stuk voorfinanciering doen, ik ga daar af en toe meehelpen, ik ga zijn producten kopen. CSA staat voor Con-

sumer Supported Agriculture, in ons land Pergola genoemd. Als consument zou je best 20 of 30% van je voedselpakket bij zo iemand kunnen afnemen, op basis van "ik vertrouw jou". Net zoals je een huisarts kiest of de leraar van een school voor je kinderen. Want als je de mensen op een bedrijf beter kunt leren kennen en weet: behalve een door Demeter gestelde minimum basis is deze boer ook bezig zichzelf als spiritueel mens te ontwikkelen, dan kun je ook aan die boer vragen: "Wat kom jij tegen aan spirituele dimensies in je werk" en hem van jou uit vertellen wat je in jouw vak aan spiritualiteit ontmoet. Nou, dat is wat mij betreft allemaal BD-Vereniging."

"BD-landbouw gaat dus om de mens, terwijl ik in eerste instantie denk aan een product uit de natuur?"

"Mens worden aan de landbouw, de landbouw vermenschlijken", deze oude uitspraak van mij geldt wat mij betreft nog steeds. Je kunt mens worden aan het omgaan met de natuur. Je kunt ook zeggen "mens worden aan de aarde, de aarde vermenschlijken". Dit is toekomstperspectief: de hele aarde als mensen met elkaar zó in je opnemen, dat die hele natuur allengs vergeestelijkt kan worden, nadat die in de loop van de evolutie eerst vermaterialiseerd is. Ik ben erg voor de term van 'partnerschap' - de mens is partner van de natuur - maar dan wel met de aantekening dat de mens de verantwoordelijke partner is. Je kunt dieren niet verantwoordelijk houden voor wat mensen ondernemen. De mens is absoluut verantwoordelijk voor zijn omgang met de dieren. Maar de bodems, de planten en de dieren zijn geen dingen, de natuur is geen ding. Het gaat er juist om dat je het wezenlijke in die stenen, de bodem, de rivieren, de lucht, in een landschap, op een boerderij, te pakken kan krijgen. Wat dat betreft staat de mens centraal, niet ter zelfbevrediging maar wel ter zelfontwikkeling. Maslov heeft prachtig die verschillende lagen van menselijke motivaties aangegeven. Je

moet jezelf natuurlijk in leven kunnen houden om iets te kunnen doen, een gezond egoïsme is levensvoorwaarde. Maar je leeft niet om te eten, maar om mens te worden, steeds meer mens.

De natuur heeft de mens nodig en kan zich alleen maar zo uiten als de mens het toestaat. Ze wordt dan vervolgens ook vervormd als de mens hem meer dwingt dan uitnodigt zich naar haar eigen wezen te ontwikkelen. Dus wat dat betreft eet je onherroepelijk een stuk door de mens bijgestuurde natuur. Natuur op zich is in orde, daar ligt het probleem niet. Het probleem is wat wij ermee doen".

"En wat betreft zorg voor een duurzame toekomst van het boerenbedrijf?"

"Waar ik me inderdaad zorgen over maak is dat er zoveel boeren mee ophouden en hun bedrijf niet aan BD-collega's kunnen overdoen. Dat meerdere mensen graag biologisch-dynamisch zouden willen werken maar het geld niet hebben om BD-grond te kopen. Daar ligt een enorm probleem.

Een ander probleem, dat tegelijk een verlossing is, is dat gelukkig niet iedereen meer denkt van zijn achttiende tot zijn tachtigste boer te moeten zijn. Steeds meer mensen beleven dat zij een bepaalde periode van hun leven boer willen zijn. Of ze beleven dan - nu ze zolang boer geweest zijn wat op zich prima en leerrijk was - dat ze nu wat anders willen. We moeten met z'n allen, als samenleving, organisatorische vormen vinden waardoor dat goed kan, zonder dat het hele bedrijf daarmee verdwijnt. Ook wat dat betreft is er momenteel een groot gebrek aan duurzaamheid in de bedrijfsvoering.

Biologisch-dynamisch grondbeleid

Helaas werkt de Stichting BD-Grondbeheer niet zo swingend als zou moeten en stelt Biogron van Triodos, ondanks het vele geld daar, niet al teveel voor. Veel boeren gaan het geld liever bij de Rabobank lenen. Nou, dat kan ik geen succes noemen.

En dan al die bedrijfsbeëindigingen waarbij de gronden in de bollenteelt - of weet ik wat - terecht komen. Dat vind ik echt hartverscheurend.

Ten derde vind ik het echt problematisch voor boeren om duurzaam met elkaar samen te werken binnen een bedrijf. Een bedrijf samen opzetten of een bedrijf vergroten door samenwerking gaat vaak goed, maar na een bepaalde tijd strandt het dan - van buiten gezien - op onmogelijke kleinigheden. De meest fantasievolle mensen gaan dan weer uit elkaar en dat zelden met een vrolijk humeur. Dit is funest voor duurzaamheid van de bedrijven, voor het duurzaam in cultuur brengen van grond die weer tot leven komt. Grond die weer open komt voor de invloeden uit de wijde omgeving, waardoor de planten weer gevoeliger zijn, zodat de mensen die de producten daarvan eten weer gevoeliger kunnen worden voor de positieve kanten van de werkelijkheid. Dat ultieme doel van de BD-landbouw wordt daar dus niet mee gediend.

Ik denk dat de tijd van het individuele grondbezit eigenlijk al ruimschoots gepasseerd is, dat de daarmee verbonden historische ontwikkelingsnoodzaak voorbij is. Het vinden van nieuwe sociale vormen, waar mensen een bepaalde periode van hun leven in de landbouw kunnen werken en zich kunnen inzetten, zonder dat met hun uitstappen uit het bedrijf het BD-landgebruik verdwijnt, de hele bodemvruchtbaarheid en levendigheid die opgebouwd is allemaal wegvalt, dat is ook een dringende noodzaak. Die vormen te vinden en mogelijk te maken kun je niet van de boeren alleen vragen. Daar is de vereniging voor nodig, dus met consumenten en de tussenliggende schakels erbij. Zodat de boeren verlost worden van het contraproductieve egoïsme dat hun in zulke bedrijfsbeëindigingsituaties plotseling kan overvallen. Je hebt natuurlijk egoïsme nodig om jezelf te kunnen ontwikkelen maar het kan ook doorschieten en dan gaat het averechts werken en daar moet je elkaar voor weten te beschermen. Omgekeerd is dat

egoïsme er natuurlijk voor de burgers ook zo. Ook zij kunnen een stuk van hun egoïsme omzetten in steun voor de landbouw. Omdat die voor hun eigen basisbestaan belangrijk is. Als je als groep consumenten grond in bezit zou hebben, kun je daarvoor ook de boeren zoeken en krijg je daardoor een stuk medezeggenschap dat gekoppeld is aan medeverantwoordelijkheid. Dit zal in de naaste toekomst alleen maar dringender en belangrijker worden. Maar dan moeten we wel veel creatiever worden. Het kan immers nooit zo zijn dat één persoon uit het bestuur, of het bestuur alleen of zelfs niet het bureau dat allemaal even voor ons regelt. Voor ons als bestuur is het de kunst die mensen uit de beweging te zien, te vinden en te ondersteunen die deze kar willen gaan trekken."

"Wat zijn jouw plannen?"

"Enerzijds is het prachtig na zes jaar te moeten aftreden, maar het is ook jammer dat er zoveel onafgemaakt achter blijft. Maar het is ook weer mooi als iemand anders die taak voor een aantal jaren overneemt. Ik ben blij dat we een geschikte opvolger gevonden hebben. Dat zal vast goed gaan: hij heeft veel praktische ervaring in de sociale vernieuwing. We hebben trouwens sowieso leuke mensen in het bestuur gevonden en die vormen samen een swingend team. Dat het altijd weer lukt om nieuwe mensen te vinden is trouwens wel erg fijn. Ik vind het ook heel leuk dat op het ogenblik een aanzienlijk deel van het bestuur niet speciaal uit de BD afkomstige is, maar er serieus belangstelling voor heeft en er helemaal voor gaat. Juist omdat dit de ruimere maatschappelijke betrokkenheid weerspiegelt waarover we in het begin spraken.

En wat mezelf betreft, ik neem een paar maanden de tijd om te bekijken op welke plekken ik in de BD-Vereniging en -beweging toch dingen zou willen doen, of in hoeverre ik tegen mezelf zeg dat ik mijn bijdrage daaraan nu wel geleverd heb en nu maar eens ergens anders in de wereld kan gaan kijken." ■

Voor wie een 'ANDERE VAKANTIE' wil,

- in de Franse Vogezen
- in het hart van West Europa
- in een prachtig, stil natuurgebied

is daar **ECOLONIE**

Op onze terreinen in en naast de vallei van de rivier de Ourche, bieden wij:

- een gastenverblijf en natuurcamping
- zwemplas en spelmogelijkheden
- kunstateliers met diverse workshops
 - een natuur educatief centrum
 - vegetarische keuken met biol. geteelde groenten uit eigen tuin.

Maar Ecolonie wil meer zijn dan de optelsom van deze niet onbelangrijke uiterlijkheden.

Voor informatie (gratis folder) belt u in Nederland: 0515 - 433384

ECOLONIE - 1 Thietry - 88260 Hennezel-Fr.
tel.:0033 3290 70027 / email: ecolonie @ aol.com

VOOR HET BOEREN- EN TUINDERSBEDRIJF
- AANPASSINGEN AAN BESTAANDE
MACHINES OF APPARATEN.
- ONTWIKKELEN EN BOUWEN VAN
NIEUWE CONSTRUCTIES

Meer dan 30 jaar ervaring met ontwerpen en bouwen.
Onderhandelingen en advies altijd vrijblijvend
en gratis.

C. Jorritsma warme voorstander van biologisch - dynamische landbouw en voeding.

J. Weijandweg 23
1862 XK Bergen
Werkplaats: Langedijk
Tel.+fax 072 - 581 80 72

Internet: www.avengineering.nl
Email: kees.jorritsma@wannadoo.nl

Preparatengebruik middel of doel?

Leen Janmaat, voorzitter Demeter Voorwaarden Commissie

In januari 2002 heeft de BD-Vereniging bezoek ontvangen vanuit de zusterorganisatie uit Zwitserland. Tijdens deze landenevaluatie is er gekeken hoe Nederland invulling en uitvoering geeft aan de internationale Demeternormen. Hierbij is ook het gebruik van en omgaan met de BD-preparaten ter sprake gekomen. In de visie van de Zwitserse delegatie vormt de toepassing van zowel de mest- als spuitpreparaten een vanzelfsprekend onderdeel van de biologisch-dynamische bedrijfsvoering. In Nederland wordt meer individualistisch omgegaan met de toepassingen van de BD-preparaten. In relatie met de norm voor preparatengebruik benaderen we het grensvlak van verplichting (afpraak tussen Demeterorganisaties) en inzicht (vrije keuze) van de ondernemer.

Huidige internationale Demeternorm

- De spuitpreparaten dienen passend bij het soort gewas te worden gebruikt;
- Koemestpreparaat dient te worden verspoten bij het begin van de vegetatieve fase of na de oogst van het gecertificeerde gewas, maar éénmaal per jaar;
- Kiezelpreparaat dient te worden verspoten, zoals het plantontwikkelingsstadium aangeeft, maar tenminste éénmaal per jaar;
- Alle organische meststoffen dienen te worden behandeld met compostpreparaten. Het wordt aanbevolen om op oppervlakten die geen geprepareerde mest krijgen, ter vervanging in de loop van het jaar te behandelen met het koeflattenpreparaat.

Norm en praktijk

De ervaringen met het gebruik van de BD-preparaten zijn talrijk en verschillen per bedrijf.

Het probleem bij toepassing van preparaten is dat het effect niet direct meetbaar is in kwantiteit en/of kwaliteit. De overtuiging van de werking is voornamelijk gebaseerd op 'eigen' waarnemingen en ervaringen. Hetzelfde probleem doet zich voor bij homeopathische geneesmiddelen, veel patiënten ondervinden baat bij het gebruik ervan. De nieuwe geneesmiddelwet schrijft echter voor dat de werking van het middel (homeopathische verdunding) wetenschappelijk aangetoond is en tevens ongevaarlijk voor de gebruiker.

De vraag die we kunnen stellen is: wat zijn de werkingen van BD-preparaten of welke processen ondersteunen deze bij de gekozen toepassing. Volgens de inleiding bij de preparatenrichtlijn dragen preparaten bij in het in balans krijgen van de aanwezige levenskrachten die werkzaam zijn op en rondom het land-

Foto: Michiel Wijnbergh

bouwbedrijf. Om vat te krijgen op de werking zullen we dus een zintuig moeten ontwikkelen die veranderingen in levenskrachten zichtbaar maakt. In de producten vinden levenskrachten hun uitdrukking in kleur, vorm, houdbaarheid, smaak, et cetera. Hoe versterking van deze eigenschappen terug te voeren zijn tot de juiste toepassing (keuze) van preparaten blijft een onzekere factor. De motivatie voor gebruik van BD-preparaten is voornamelijk gebaseerd op eigen ervaringen, overtuigingen en inzichten. Dit is analoog met het gebruik van verdunde geneesmiddelen. Indien de gebruiker geen werking waarneemt of ervaart wordt het flesje met inhoud in de gootsteen gelegd. In het geval van de Demeterboer blijft de roerton leeg en verdrogen de mestpreparaten in de kist.

Als we het erover eens zijn dat het gebruik van BD-preparaten levensprocessen ondersteunt en de kwaliteit van producten verbetert, hebben we een handvat (doel) in het vizier. Vervolgens kunnen we onderzoeken op welke wijze deze doelen nog meer te bereiken zijn. In welke verhouding staat de toepassing van preparaten tot het voortbrengen van gezonde en smaakvolle Demeterproducten en gezond maken van het bedrijfsorganisme? Als voorzitter van de Demeter Voorwaarden Commissie zou ik graag een antwoord op deze vraag willen hebben. Reageert u?

Vanuit het totaalbeeld kan de Demeter Voorwaarden Commissie de toepassing van preparaten al dan niet verplicht stellen. Dit naast het nemen van maatregelen die de gezondheid en kwaliteit van zowel het landbouwbedrijf zelf als ook de voortgebrachte Demeterproducten bevorderen. BD-boeren die weinig of geen gebruik maken van BD-preparaten zullen moeten aangeven wat zij wel doen om het doel 'gezonde Demeterproducten en een gezond landbouwbedrijf' te realiseren. Hierbij zullen we ons open moeten stellen voor nieuwe ideeën en toepassingen. ■

Preparaten in de 21ste eeuw

Jan Diek van Mansvelt

Foto: Michiel Wijnbergh

Rondom de BSE en MKZ crises is de vraag zeer actueel geworden hoe we in onze tijd naar de dierlijke componenten van de preparaten kijken.

Een benadering is je af te vragen in hoeverre de aanwezigheid van deze en andere ziekten op je bedrijf te voorkomen zijn, zo dat het ook voor derden dan wel buitenstaanders aanneemelijk te maken is dat je de dierlijke organen voor het maken van de BD-preparaten kunt gebruiken, zonder daarmee een besmettingsgevaar voor de samenleving te vormen. Dan zou het er op neer komen dat je door middel van huisslachting of kleinschalige slachting in de buurt de organen van je eigen dieren zou kunnen gebruiken voor zover je die nodig hebt. Zoals de huidige gewoonten wat dat betreft gegroeid zijn, betreft dat meestal relatief weinig darmscheil en dunne darm, iets meer schedels en relatief veel horens.

Een andere benadering is je af te vragen in hoeverre de runderschedel door de schedel van andere zoogdieren vervangen kan worden en eventueel de darm en het darmscheil door die zelfde organen van een andere gehoornde herkauwer (geit, schaap). Er is ook voorgesteld

om alle organen te betrekken van koeien uit zulke landen waar de betreffende ziekten niet voorkomen (niet gesignaleerd zijn...). Of daar dan BD-gehouden dieren te vinden zijn als bron van de preparaten organen is de vraag. Maar die vraag speelde in wezen ook al voor de BSE / MKZ crises: de preparaten organen kwamen 'altijd al' slechts voor een klein deel van BD-koeien, laat staan die van het eigen bedrijf. Terwijl daar in het kader van de ontwikkeling en versterking van de per bedrijf specifieke bedrijfsindividualiteit best veel voor te zeggen zou zijn.

De hertenblazen zijn voor zover ik weet nauwelijks een probleem: ze kunnen via de een of andere jagersvereniging meestal vrij gemakkelijk verkregen worden. Al zou ook daar nog wel eens nagedacht kunnen worden wat de landschapsachtergrond van de herten waarvan de blazen worden gebruikt voor de passendheid van de blaaswerking bij de duizendbladbloemen betekent.

Een heel andere vraag is of het in de tegenwoordige tijd, zo'n 80 jaar na hun ontwikkeling, nog nodig is om het dierlijke of 'astrale'

element op een stoffelijke manier aan de kruiden toe te voegen opdat ze als preparaten de gewenste werking verwerven. Ten opzichte van de vorige overwegingen (organen van eigen koeien, van koeien van gangbare bedrijven, van andere diersoorten, et cetera) is deze vraagstelling natuurlijk een hele slag revolutionairder. Maar toch: voor zover we de werking van de preparaten, zoals we die gewend waren te maken, zelf op de een of andere manier konden waarnemen, aan onszelf en/of aan de compost, gewassen of bodems waaraan we ze toedienen, kan het niet al te zwaar vallen die werking te vergelijken met de werking van preparaten die we op andere wijzen bereid hebben. Naarmate we daarentegen weinig of niets van die werking merken moeten we ons des te meer aan de oude voorschriften vastklampen, om er maar voor te zorgen dat we alles doen zoals het moet. Dat laatste is wat mij betreft een gepasseerd station in de bewustzijnsontwikkeling van 'postmoderne' mensen zoals de BD-boeren en BD-onderzoekers.

Marieke de Vrij wees er desgevraagd nog eens zeer gedetailleerd op, dat het maken van de preparaten een soort ritueel is. In mijn woorden vertaald, is het een helende handeling waarbij de boer / de preparatenmaker, een creatief proces voltrekt, dat hij of zij sterk met zijn of haar bewustzijn begeleidt. De respectvolle aandacht, de belangstelling van de maker(s) gaat daarbij toch uit naar de preparatenorganen, de orgaandieren en naar de preparatenplanten. Maar natuurlijk ook naar de winter- dan wel zomerprocessen en naar de doelen waarvoor de preparaten gemaakt worden. Automatisch de preparaten maken, zonder er met je belangstelling, je volle aandacht bij te zijn, zal immers wel door niemand als zinvol worden gezien. Wanneer je uitgaat van het beleven van je eigen bewustzijnskrachten, van de werking van je aandacht, is het nu heel uitdagend om je de vraag te stellen in hoeverre je als mens van de 21ste eeuw daarmee de krachten van de dierlijke organen met de pre-

paratenplanten zou kan verbinden. Kun je, door de betreffende organen en de dieren waarvan ze afkomstig zijn sterk in je bewustzijn op te roepen, hun krachten effectief aanwezig laten zijn bij het maken van de preparaten, zonder ze daarbij fysiek aanwezig te laten zijn? Marieke had het over een alchemistisch proces dat wij als mensen van deze tijd veel meer en veel directer vanuit ons bewustzijn kunnen sturen dan dat voor de generatie uit het begin van de 20ste eeuw mogelijk was. De Japanse onderzoeker Emoto Masuro (zie ook Meten aan Kwaliteit pag. 9, red.) heeft wat dat betreft de fascinerende vondst gedaan dat water waar mensen met liefdevolle toewijding naar gekeken hebben, anders uitkristalliseert dan water waar mensen met afschuw en weerzin naar keken. Zoals ieder wel weet is kijken zonder meer een vorm van aandacht geven, kracht uitstralen. Eigenlijk is dat iets wat we al veel eerder kenden uit de omgang van mensen onderling, van mensen en huisdieren (bijvoorbeeld africhten door middel van slaag of met begrip en respect) en van de omgang met planten (bijvoorbeeld groene of zwarte vingers hebben). Daarnaast kennen we bijvoorbeeld van religieuze rituelen zoals de transformatie van wijn en brood of van water tot doopwater en tot doopas al wel de mogelijkheid dat ook stoffen door de aard van de aandacht die we er aan schenken kunnen veranderen. En zeker bij de homeopathische geneesmiddelenbereiding speelt ook de vraag in hoeverre het een puur fysieke verdunning is. Of speelt de aandacht waarmee het gebeurt - het morele krachtenveld waarbinnen dat zich afspeelt - mee? Wat mij betreft ligt het geheel in de lijn van de antroposofie als geesteswetenschap om elk individu dat daar bewust voor kiest, boer, farmaceut, kok, of wat ook, als 'lekenpriester' van zijn of haar eigen handelingen te zien. Mits het vanuit een zuivere intentie en met alle respect gebeurt, meen ik dat elk mens die daar de gerichte aandacht voor wil opbrengen,

in onze tijd die priesterlijke kwaliteit in zich kan oproepen en verder ontwikkelen. Wellicht zou je het op den duur ook zonder de stoffelijke kruiden kunnen doen, door hun wezenlijke krachten, de krachten van hun wezens, net zo in je op te roepen als ik eerder beschreef bij de dierlijke organen, om die krachten dan, vanuit je aandachtige bewustzijn, aan het water dat je roert of aan de composthoop die je op of omzet, toe te voegen. Een heel bijzonder perspectief, wat mij betreft, waarvan ik zowel innerlijk stil word (zou ik dat heus kunnen?) als enthousiast (wat een fantastisch perspectief). Vanuit deze gedachtegang gaat het koeflattenpreparaat van Maria Thun er ook weer heel anders uitzien. Dat roeren / omschepen van de mest is dan ook een ritueel waarmee je de krachten die je in je bewustzijn hebt opgeroepen in de stof brengt, de stof als drager van die krachten, net zo als het water door het te roeren tot krachtendrager wordt. En wie weet komt er een tijd dat ook dat roeren niet meer nodig is, maar we de krachten nog directer aan de bodems, gewassen en of dieren, of zelfs aan de landschappen op en om de bedrijven, kunnen toedienen. Naarmate de stoffelijke wereld meer open wordt en wij als mensen onze bewustzijnskrachten sterker hebben leren ontwikkelen zal die directe inwerking steeds vanzelfsprekender worden, lijkt mij. Marieke noemde ook nog de mogelijkheid om die dierorgaan krachten als groep 'preparatenmakers' gezamenlijk in je op te roepen, visueel en gevoelsmatig, en die dan zo, vanuit de gemeenschappelijke aandacht, direct aan de stoffelijke drager door te geven (water, kruiden, mest). Je zou dan kunnen onderzoeken of roeren dan nog wel nodig is of dat het ook zonder de tussenkomst van die lichamelijke ingreep kan. Of beter gezegd: wat er met jezelf, het water en de bodems of gewassen die je behandelt gebeurt als je het met of zonder roeren doet. Ik kan me zonder meer voorstellen dat het op deze manier met een groep mensen samenwerken een versterkend effect

heeft: zowel bevestigend en aanvullend naar elkaar toe als ook naar de werking van de zo gemaakte preparaten nieuwe stijl.

Tot slot nog dit: voor zover ik iets van Steiner begriep was het hem er allerminst ooit om te doen dat wie dan ook netjes zou doen wat hij had aanbevolen. Veelal integendeel. Waar hij in de landbouwcursus wel eens zegt: "probeer het nou maar eens, dan merk je het wel" is dat iets heel anders dan te zeggen: "zo moet het"! Wat mij betreft ging het hem er steeds om te laten zien op welke manier hij zelf de onderwerpen die hij behandelde had onderzocht en hoe vanuit dat onderzoek nieuwe mogelijkheden van omgaan met de natuur of wat dan ook tevoorschijn kwamen. Dat onderzoeksverslag was wat hem betreft dan voor alles en in principe een uitnodiging voor het doen van eigen onderzoek, om van daaruit tot de eigen inzichten en tot eigen handelingsperspectieven te komen. Het gevoel "ja, maar zo als hij dat deed kan ik het niet, dus ik doe maar wat hij zei", lijkt heel bescheiden en eerbiedig, maar kan ook als destructief naar de eigen vermogens toe ervaren worden (zelfontkenning). En dat laatste was nu precies dat waar Steiner altijd weer doodmoe, boos en ongelukkig van werd, omdat alles wat hij deed en zei nu juist bedoeld was om de zelfstandige eigen krachten in de mensen aan te moedigen en te versterken. Ik sluit af met een citaat van Marieke de Vrij waaruit Steiners gezindheid duidelijk naar voren komt: "Ik heb een keer Rudolf Steiner letterlijk ontmoet in de geest, hij waarschuwde toen, dat veel van zijn zaken die hij in die tijd vrijgegeven heeft, ter geleiding was van de vrije gedachtecreatie van anderen, het was een opzet tot, een basis om vanuit verder te ontwikkelen. Het is net alsof doordat wat er in deze tijd gebeurt, bijvoorbeeld dat er een ingrediënt gemist wordt binnen het oude concept, dat nu de tijd versterkt wordt om in eigen creativiteit hiermee verder te gaan". ■

Dynamische ontwikkelingen in een moestuin

Guurtje Kieft

De tuin roept

De winterrust is voorbij, de ontwakende kracht van het voorjaar stuwt niet alleen de sapstromen in de plantenwereld omhoog maar ook het tuindersbloed. De zon stijgt in zijn boog aan de hemel, de dagen lengen, het tuinseizoen is begonnen. De winterjas van de tuin bestaande uit verschillende bedekkingsmaterialen (zie nr. 1, 2002) zijn grotendeels door de bodemorganismen omgezet in voedingsstoffen voor de komende gewassen. De laatste restanten vinden hun bestemming op de compostplaats. De vrijgekomen topklaag van de groentevakken is bijzonder los en rul, rijk aan verteerd organisch materiaal zodat met een lichte inwerking van de cultivator kan worden volstaan.

Twee eerdere winters met een bedekking van winterrogge heeft de zavelgrond tot in de diepere lagen losgemaakt. Nu warmt de zon de aarde op en is zij klaar om de nieuwe zaden te ontvangen.

Zaden en levenskracht

Voor het zover is heeft in januari reeds het eerste ritueel plaatsgevonden. De zaadvoorraad wordt uit de blikken bussen tevoorschijn gehaald. Soort voor soort gaat door mijn handen waarbij de innerlijke beelden direct in de geest verschijnen. Het contact is er weer! Voorheen was de houdbaarheidsdatum op het zakje uitgangspunt voor selectie en vroeg ik mij dikwijls af waarom niet altijd alles goed opkwam. Tot ik de uitstraling van de zaden leerde waarnemen. Prachtig was dat, sommige zaden waren krachtig, helder en prettig aanvoelend anderen zwak, dof en gaven pijn aan de handen. Dit gegeven verschafte mij nieuwe inzichten in de kwaliteit van zaad. Elk organisme, in dit geval een zaadje, beschikt over een (onzichtbaar) informatieveld, door Rupert

Sheldrake morfogenetisch veld genoemd. Je zou het ook het "geheugen" kunnen noemen. Hierin ligt alles besloten wat er met het zaad is gebeurd, ook datgene wat er in de omgeving heeft plaatsgevonden. Beschikt een organisme over de juiste informatie dan komt dat tot uiting in kwaliteit. Kwaliteit van een hoger niveau dan het stoffelijke, het wordt ook de mate van heilheid genoemd. Naarmate een organisme heiler (heilig, van heilen, whole, holly) is, is de innerlijke levenskracht hoger. Dit kan worden gemeten aan de hand van de schaal van Bovis. Een Franse onderzoeker heeft een indeling gemaakt van 0 tot 18.000 en hoger en kent meerdere niveaus. (zie artikel Meten aan kwaliteit, pag. 9 red.)

Bij de selectie van zaden stel ik eerst de vraag of ze voldoende levenskracht bezitten. Zo niet dan gaan ze op de composthoop. Zwakke zaden worden een zwak gewas en vatbaar voor aantastingen. Daarna selecteer ik nogmaals op de hoogste Boviswaarde. Uit het nog jonge onderzoek blijkt dat zaden aan levenskracht inboeten tijdens de opslag. Toch zijn er grote verschillen; oliehoudende zaden van onder andere koolsoorten behouden goed hun levenskracht terwijl schermbloemigen als zomerwortel, pastinaak, dille en knolvenkel hun kracht snel verliezen. Erwten en bonen blijven redelijk goed, pompoenen, courgette en komkommer lopen flink terug.

Lichtbehandeling en gebed

In sommige culturen is het nog gebruikelijk een (gebeds)ritueel te houden voor er wordt gezaaid. Hierbij wordt de zegen afgesmeekt voor een goede oogst. Een ritueel, een liefdevolle handeling verricht in volledige aandacht geeft de zaden een meerwaarde mee. Bijna alle soorten zaad willen graag een lichtbehande-

ling. Ik gebruik een oude schaarlamp die goed op hoogte in te stellen is. Een gewone gloeilamp van 40 Watt is voldoende. Géén halogeen!!

Houdt een gemiddelde hoogte aan van 20 - 30 centimeter tussen gloeilamp en de zakjes zaad. De zaden blijven in de verpakking. Vier zakjes tegelijk is maximaal, dan blijven ze goed binnen het lichtbereik, ze mogen niet op elkaar liggen. De tijdsduur is ongeveer 20 minuten, daarna wikkel ik de zaden in een gele zijden lap. De Bovis waarde stijgt zo'n 2.000 - 3.000 en blijft zes weken nawerken. Ook is het mogelijk om energie te geven via de handen (Reiki) of een gebed uit te spreken. Het is of/of geen en/en dat is teveel van het goede! De beide laatste methoden pas ik toe op pootgoed als aardappelen en uitjes evenals plantjes in perspotjes, dus geen lichtbehandeling.

Ondersteuning eerste groeifase

De open bodem is begin maart behandeld met een kiezelbespuiting (zie nr.1, 2002) de zonkrachten kunnen hun werk doen. Voor het zaaien en planten kunnen nog andere preparaten worden gebruikt om de ontkieming en de wortelgroei (wortelstelsel van elke plant) te bevorderen. Het hangt ook weer van de persoonlijke voorkeur en de situatie van de tuin af wat er gebruikt gaat worden. Hoornmest heb ik in het verleden gebruikt maar reeds twee jaar geeft de tuin aan dat het niet nodig is. Koefflattenpreparaat mag wel maar is niet per definitie noodzakelijk. Van de tuindeva heb ik een ander preparaat gekregen. Het recept verschilt in samenstelling voor de zonnecirkel en de cursistentuin waar de praktijklessen plaatsvinden. Deze tuin is pas vier jaar onder mijn beheer en ligt niet binnen het Zonnetuingebied. De bodem wordt elk jaar beter, de Boviswaarde is echter lager dan de cirkel. Het cursustuinpreparaat is krachtiger van samenstelling.

Voor de tuinder/ster wiens grond nog in opbouw is geef ik het recept om uit te proberen. Voor 200 m² grond

- 6 liter rijpe (eigen) compost, gezeefd
- 6 liter regenwater
- 400 cc pure brandnetelgier (van vorig jaar?) 24 uur in een vaatje laten staan. Niet roeren. Uitzeven door kaasdoek, fijne zeef of nylonkous. Vervolgens drie minuten krachtig linksom en rechtsom roeren en vernevelen met een rugspuit. Sprenkelen met een stoffer kan ook. Tijdstip van handeling: een worteldag als de maan in een aardeteken staat. Laat in de middag als de zon afneemt.

Combinatieteelt

Iedereen heeft wel de ervaring dat je je in het ene gezelschap meer op je gemak voelt dan in het andere. In de plantenwereld is het net zo, ze hebben absolute voorkeuren. Op verzoek van de gewassen zelf kreeg ik de volgende combinaties. Wellicht passen ze nog in uw tuinplan.

schorseneren	- erwtensoorten
speziebonen	- komkommer
rode bietjes	- koriander
knolvenkel	- pastinaak
aardappel, vroeg	- suinbonen
aardappel, laat	- suikermais
stok(snij)bonen	- pompoenen
slasoorten	- prei
snijbiet	- knolselderij
wortelen	- ui, sjalot, knoflook
aardbeien	- knoflook, borage
koolsoorten	- munt, melisse
koolsoorten	- tussenbegroeiing van éénjarige lupine

Er zijn nog veel meer combinaties mogelijk met kruiden en eenjarige bloemen. Daarover zal ik in het volgende nummer schrijven. Planten en groenten nemen voedingsstoffen op maar scheiden ook bepaalde stoffen af waar het ernaast groeiende gewas mee gebaat is. ■

In de volgende aflevering:

- betekenis van onkruiden
- ziektepreventie door kruiden en bloemen
- aftreksels en theeën

consument:
Mariska

"Het volste vertrouwen"

"Toen we nog in Uithoorn woonden waren we al aangesloten bij een 'groentekring' waar BD-groente op wekelijkse bestelling werd gebracht, bijna dertig jaar geleden." Mariska Kusters vertelt enthousiast hoe ze die groente indertijd met veel vrijwilligers weer verder verdeelden voor de diverse klanten. Nog steeds zijn ze klanten van biologisch-dynamische producten, naar nu onregelmatig. "Helaas hebben we in Woubrugge geen BD-winkel en kopen we onze groente meestal bij een gewone boer hier vlakbij en af en toe in een natuurvoedingswinkel in Alphen aan den Rijn of in Leiden. Het gaat ons er niet alleen om dat er geen chemische middelen worden gebruikt in de biologisch-dynamische landbouw, maar dat er aandacht besteed wordt aan het laten groeien van producten en dat het gezond is voor de aarde." Mariska heeft eigenlijk een rotsvast vertrouwen in de biologisch-dynamische landbouw: "De producten moeten aan de Demeternorm voldoen en die boeren moeten uiteraard een licentie hebben. Ja, het moet echt Demeter zijn, anders vind ik het niet eerlijk als het die naam draagt."

Een rotsvast vertrouwen daar gaan Mariska en ook haar man van uit "totdat het tegendeel bewezen is."

Smaakverschil? "Dat proef ik vooral bij worteltjes", vindt Mariska. "Demeterworteltjes zijn veel steviger van smaak, krachtiger zou je ook kunnen zeggen."

De BD-Vereniging als consumentenvereniging?: "Vroeger toen we vanuit Alphen aan den Rijn de groente bij De Vier Jaargetijden gingen halen, uit dat halen ontstond net als in Uithoorn ook een groentekring en later een winkel, toen voelden we ons er mee verbonden. Ook nu nog wel, maar de uitnodiging om naar de herfstconferentie te komen waar gesproken zou worden over de BD-Vereniging als consumentenvereniging, hebben we eerlijk gezegd niet goed gelezen. Misschien een volgende keer. Maar eerlijk gezegd, hebben wij er niet zo veel behoefte aan om mee te doen. We hebben er het volste vertrouwen in hoe het bestuur de zaken rondom de Demeterlicenties en alles wat daar mee samenhangt regelt. We hebben het met onze gewone dagelijkse beslommeringen al druk genoeg en leggen die taak daarom graag bij het bestuur." ■

Wat is uw mening over Demeter, de BD-Vereniging, biologisch-dynamisch, enz? Wilt u hier iets over zeggen of schrijven?

Neem dan contact op met Maaïke Boschloo (tel. 06-23078639) of met Bruno van der Dussen (tel. 075-6873159).

In Memoriam Willy Schilthuis

Op de ochtend van 6 maart, bereikte ons het bericht dat Willy Schilthuis de voorgaande avond was overleden, in de ouderdom van 81 Jaar.

Een groot verlies voor allen die zij achterlaat, maar ook een verheugende verlossing uit haar benarde gezondheidstoestand van de laatste maanden en een verrijking voor de vriendenkring waarin zij nu weer is opgenomen. Vanuit het bestuur van de BD-Vereniging kijken wij met grote dankbaarheid terug op het vele intensieve en toegewijde vakwerk dat Willy door vele decennia heen aan de ontwikkeling en verspreiding van de BD-werkwijze heeft besteed. Voor velen was zij in 'levende lijve de BD zelf'.

Zij was producent, organisator, stimulator van handelsketens, docent, auteur (jarenlang hoofdred-

dacteur van Vruchtbare Aarde, later enige jaren werkzaam geweest voor Dynamisch Perspectief), bestuurslid en vele jaren voorzitter in het BD-veld en van de BD-Vereniging in Nederland. Zij had een rijk netwerk aan contacten in het buitenland, vooral via haar oud-leerlingen van Kraaybeekerhof en Warmonderhof.

Wij denken met grote bewondering en dankbaarheid terug aan alles wat zij als pionier, in theorie, in de samenwerking en in de praktijk!, voor de BD-Vereniging heeft gedaan. We zullen haar nooit vergeten.

In het volgend nummer gaan we uitvoeriger op de rol van Willy Schilthuis binnen de BD-Vereniging

Namens de BD-Vereniging,
Jan Diek van Mansvelt

Na zijn speech op de reunie t.g.v. 50 jaar Warmonderhof 1997.

In Memoriam Klaas de Boer

Vrijdagmiddag 8 maart, bereikte ons het bericht dat Klaas de Boer 's morgens vroeg was overleden, in de ouderdom van 90 jaar.

Een groot verlies voor allen die hij achterlaat, maar ook een verheugende verlossing uit zijn afnemende gezondheidstoestand en zeker ook een verrijking voor de vriendenkring waarin hij nu weer is opgenomen, zo vlak na, bijna samen met Willy Schilthuis.

Vanuit het bestuur van de BD-Vereniging kijken wij met grote dankbaarheid terug op het vele werk dat Klaas de Boer voor de BD-ontwikkeling gedaan heeft, met name door de oprichting, de jarenlange uitbouw en geslaagde overdracht van Warmonderhof, dat hij samen met zijn vrouw Mienke de Boer meer dan dertig jaar leidde. In de vijftiger en zestiger jaren was Klaas de Boer voorzitter dan de BD-Vereniging, na Erna Casparé en vóór Pieter Tideman, die op zijn beurt weer door Willy Schilthuis is opgevolgd. Voor velen was Klaas 'Pa de Boer' en zijn Mienke was 'Ma'.

Samen waren zij Warmonderhof, de unieke, meerjarige, officieel erkende BD-beroepsopleiding.

In zijn persoon wist hij op unieke, door en door vriendelijke wijze, een medemenselijk socialisme met de natuur eveneens als partner, te combineren met de ordelijkheid van een ambtelijk koloniaal bestuurder, waarvoor hij was op geleid.

Naast zijn grote werklust en 'kom op jongens, met z'n allen er tegenaan' stijl, had hij ook een groot gevoel voor overleg met mensen die de zaken anders zagen. Een groot respect voor zijn medemens. Het is en blijft een groot plezier op vele plaatsen in de wereld zijn oud-leerlingen actief te weten of zelfs te ontmoeten.

Wij denken met grote bewondering en dankbaarheid terug aan alles wat hij als pionier, lerend en besturend voor de BD-Vereniging heeft gedaan en zullen hem nooit vergeten.

In het volgende nummer meer over zijn levensloop.

Voor de BD-Vereniging,
Jan Diek van Mansvelt

'Goud' en 'brons' voor twee biologisch-dynamische bedrijven

Op 28 februari werd in het Zaantheater de maatschappelijke ondernemer van Noord-Holland gekozen. Hiervoor waren drie kandidaten genomineerd: Bram Borst en Ilse van den Eerden van het bd-veeteeltbedrijf De Buitenplaats, biologisch veehouder Jaap Hoeksmaans uit Middelle en Marc van Rijsselberghe van het biologisch-dynamisch zuivelbedrijf Donatus uit Den Hoorn op Texel. De eerste prijs ging naar Marc Rijsselberghe 'een pionier op het gebied van maatschappelijk verantwoord biologisch-dynamisch boeren', zoals de De Zaanlander concludeerde. 'Hij startte zijn bedrijf in 1975, toen alternatieve landbouw nog met verschrompelde, peperdure bloemkooltjes werd geassocieerd. Zevenentwintig jaar later experimenteert Sint Donatus nog steeds met nieuwe producten zoals het telen van zeekraal. Zo was zijn Texels witje, een camembert kaasje, in het verleden reden voor een pittige discussie met het gevolg dat de wettelijke regels veranderd zijn. De zuivelboerderij trekt jaarlijks 60.000 bezoekers. Voorts werken op het bedrijf 'veel mensen die tijdelijk niet lekker in hun vel zitten', zoals Marc een deel van zijn

medewerkers omschrijft. Bram Borst kwam op de tweede plaats.

Marc van Rijsselberghe is er enorm blij mee. "Enerzijds zie ik dit als een erkenning voor zevenentwintig jaar pionieren. Anderzijds is het een geweldige omwenteling dat vanuit het openbaar bestuur dit initiatief genomen is om vernieuwend maatschappelijk ondernemerschap op deze wijze te belonen, waarbij het dynamische aspect van de bd voor mij de doorslag heeft gegeven."

Koos Bakker (directeur van Odin) was ook aanwezig: "Het opmerkelijkste was het antwoord tijdens de presentatie van Marc van Rijsselberghe op de vraag van de jury "waar het bedrijf over vijf jaar zou zijn". Marc antwoordde toen: "Mijn visie is dat over vijf jaar het bedrijf als een helend bedrijf / organisatie kan functioneren en ook als zodanig erkend wordt."

Fusie Odin en Loverendale-kaashandel.

Begin 2002 zijn de biologisch afzet en marketingorganisatie Odin en Loverendale-kaashandel samengegaan.

De kaashandel vond tot vorig jaar plaats op biologisch-dynamisch landbouwbedrijf Ter Linde in het Zeeuwse Walcheren. Door de sterke groei en de behoefte aan een bredere organisatie was het niet langer mogelijk om de kaashandel binnen het boerenbedrijf uit te oefenen. Odin en Loverendale werken al

geruime tijd samen onder meer op het gebied van ondersteunen van en deelname in biologisch-dynamische productie- en handelsbedrijven en natuurvoedingswinkels.

Daarnaast past de kaashandel uitstekend in de exportstrategie van Odin. De Loverendale-kaas gaat voor 65 % naar Duitse afnemers, het overige deel vindt haar weg naar de consument via Nederlandse natuurvoedingswinkels.

Loverendale, het oudste biologisch-dynamische bedrijf in Nederland (1926) geeft haar merk Loverendale sinds 1991 in licentie aan bedrijven, die DEMETER-producten op de markt brengen. Zo wordt jaarlijks ongeveer 170 ton boeren- en fabriekskaas onder het Loverendale-merk geproduceerd door acht zelfkazende biologisch-dynamische bedrijven en de kaasproducent Bastiaansen. Voor de individuele boerderijen biedt het produceren onder het gezamenlijk gevoerde Loverendale-merk vele voordelen. Alle Loverendale-kaas draagt het kwaliteitsmerk DEMETER. DEMETER staat voor gecertificeerde producten uit de biologisch-dynamische landbouw.

verslag

Landwirtschaftliche Tagung in Dornach

Oebele van der Lei
(BD-boer op de Noorderhoeve, Schoorl)

De voorbije Landwirtschaftliche Tagung (6-9 februari) aan het Goetheanum bij Basel had als the-

ma omgang met techniek. Jan Diek van Mansvelt schreef hier al over in het vorige nummer. Van de werkgroep over de techniek van het pendelen en wichelroedelopen kan ik speciaal verslag doen. De leider van deze werkgroep held trouwens ook een voordracht voor de hele conferentie. Ik had voor deze werkgroep gekozen vanwege de discussies over dit onderwerp in Dynamisch Perspectief en omdat ik zelf de cursus 'In resonantie met de natuur' bij Hans Andeweg gevolgd heb in 2000.

De conferentie was goed bezocht en verliep heel enthousiasmerend. Voor het informele deel was belangrijk meer gelegenheid voor veel persoonlijke ontmoetingen dan vorige conferenties waar ik aan deelnam. De demonstraties, de werkgroepen en het 'gesellige beisammensein' aan het eind nodigen hier ook erg toe uit. Terug naar de werkgroep over de techniek van het pendelen onder leiding van Dr. Hans-Joachim Strüh die bij de Wala verantwoordelijk is voor de kwaliteitscontrole op de inkoop van de grondstoffen. Van zijn vele ervaringen met mensen die pendeltechnieken toepassen en van zijn literatuuronderzoek deed hij verslag. Het gaat bij hem om een grote verantwoordelijkheid als er op basis van pendelgegevens oordelen op hem afkomen over de slechte kwaliteit als gevolg van een verplichte ontsmettingstechniek of dat het leidingwater wanneer het langs kristallen gestroomd is pas van goede kwaliteit is. Immers het opvolgen van dergelijke aanbevelingen zou miljoeneninvesteringen met zich meebrengen voor zijn

werkgever. Hij wilde evenmin deze waarschuwingen of aanbevelingen lichtvaardig negeren. Om deze gegevens te onderzoeken zocht hij ook zeer goed bekend staande pendelaars en 'Heilpraktiker' op. Zijn insteek werd vooral dat de gegevens door hem controleerbaar moesten zijn; daarbij trouw blijvend aan zijn studie in de biochemie. Het was voor hem duidelijk dat er met deze technieken onbewuste dingen bewust waarneembaar kunnen worden en verder dat de reacties optreden al naar gelang de zieletoestand waarin de waarnemer zich bevindt. Hij vergeleek deze toestand met die van een dier, omdat deze weersveranderingen voelen aankomen. Het zou dan zo zijn dat alleen wanneer je jezelf in een astrale gevoeligheid brengt die karakteristiek is voor dieren, dat je dan betreffende gewaarwordingen goed kunt doen. In je vingertoppen heb je bovendien die gevoeligheid het meest. In samenwerking met de betreffende pendelaars kwamen ze een bepaalde onderzoeksvraag overeen. Vijf verschillende kwaliteiten water werden door Strüh in vijf paar flesjes gedaan. Het ging dan bijvoorbeeld om gedestilleerd water, Grandeur water, leidingwater, water met een gepotentieerd geneesmiddel en het water van de aanbevolen betere kwaliteit. Deze vijf paar verschillende soorten flesjes werden in willekeurige volgorde door een tussenpersoon overhandigd met de opgave om de betreffende paren flesjes bij elkaar te krijgen met behulp van de wichelroede of pendel. De betreffende onderzoekers waren alle bij het aangaan van deze

onderzoekopdracht enthousiast akkoord en verwachtten zeer snel de goede paren weer bij elkaar te krijgen. In werkelijkheid is het geen één van de onderzoekers ook na langere tijd gelukt. Omdat de onderzoekers de eigen aanbevolen betere kwaliteit niet konden herkennen kon Strüh ervan afzien tot aankoop van de betreffende behandeling te adviseren. Uit zijn literatuuronderzoek verwees hij onder andere naar prof. König 'Der Wünschelrutereport'. Hierin komt de auteur ook op grond van controleerbare onderzoekopdrachten tot de conclusie dat er pendelaars zijn die statistisch gezien succes hebben en konden aantonen te kunnen pendelen. Evengoed was hun foutpercentage nog 50%. Dat is voor Strüh wetenschappelijk gezien teveel. Een pH-meter met zo een foutpercentage is ook onbruikbaar. Dit was kort samengevat de inhoud van mijn werkgroep. Ik zou er nog aan kunnen toevoegen de helderziendheid waarmee Strüh zelf voor zijn gevoel de meest betrouwbare resultaten heeft. Voor hem is dat de weg van de exacte waarneming en het terug herinneren van deze waarnemingen in herinneringsvoorstellingen. Het is de weg van imaginatie, inspiratie en intuïtie die in een voordracht de weg van de 'boven natuur' werd genoemd. Hoe dat verder precies aan de orde kwam valt wellicht na te lezen in het verslag wat te zijner tijd ook van deze Tagung beschikbaar komt. Van de vorige drie conferenties van 1999, 2000 en 2001 zijn uitstekende geschreven voordrachten

en verslagen van werkgroepen gebundeld.

Correcties Kosmos-agenda 2002

Door omstandigheden zijn dit jaar bij het overnemen van gegevens uit de *Aussaattage* van Maria Thun helaas enkele storende fouten in de weekoverzichten (hoofdstuk 6) van de kosmos-agenda geslopen. Voorzover gebruikers van de agenda de benodigde correcties niet al per briefkaart of inlegvel hebben ontvangen, kunnen ze deze vinden op internet – www.hesperia.nl – of bij Hesperia aanvragen, liefst per fax, anders telefonisch, beide onder nr. 010-4666656.

Rondzendbrief Manfred Klett

De nieuwste rondzendbrief van Manfred Klett (nr. 77, Advent 2001) is weer voor belangstellende leden van de BD-Vereniging vertaald door Wilfriede Guépin. Als u deze vertaling (of de Duitse versie) wilt ontvangen kunt u dit laten weten aan het bureau van de BD-Vereniging (tel. 0343-531740, e-mail: info@demeter-bd.nl). De brief wordt u graag en kosteloos toegezonden. Desalniettemin is een vrijwillige bijdrage in de kosten van harte welkom op gironummer 313786 o.v.v. gift Klett-brief.

Van de redactie

In het vorig nummer hebt u het (uitvoerige) interview met Jan Saal ("Roven,ruilen, associëren") kunnen lezen. Het volledige artikel werd geplaatst en niet een deel hiervan.

MEMO

Westerwinkel, jong biologisch-dynamisch tuinbouwbedrijf (150 km van Hengelo) met 2 ha fijne tuin, 700 are, kas en Zoogkoeien. Wij zoeken een ondernemende medewerker/ster/-enthousiaste stagiaire voor seizoen 2002 voor de tuin, markten, winkel-pakketten. Tanya van der Wacht & René Dekker, tel 0049-5745-300473

Te koop gevraagd: handzaaimachine, rolschoffel, preiplanter, aardappelpotter, grelinette, houten kistjes en ander tuingereedschap en -materiaal, voor professioneel op te zetten biologische groentetuin bij cursuscentrum. Ook geïnteresseerd in tweewielige trekker met machines. hildafoncke@hotmail.com, tel 0032 61329920.

De rubriek Memo staat open voor leden van de BD-Vereniging, die een berichtje (van maximaal 35 woorden) kunnen sturen naar de redactie van Dynamisch Perspectief, Postbus 236, 3970 AE Driebergen. Memo's zijn nooit anoniem en hebben geen commercieel karakter.

De opmerking 'In dit nummer het eerste deel van dit gesprek' is per abuis opgenomen. Onze verontschuldigheden hiervoor.

Het januari/februari nummer lag wat later in de bus dan gebruikelijk. Ook dit nummer komt door diverse omstandigheden wat later uit dan de bedoeling is.

Nieuwe uitgaven BD-Vereniging

De kleine kippenhouderij
Andreas Wijgmans en Hans Meyer.
Handleiding voor de hobbyist voor het houden van kippen. Geheel herzien en herschreven, met tips voor huisvesting, advies bij ziekten, broeden, voeren, etc. € 4,00

Biologisch-dynamische landbouw, voor boeren die verder willen

Achtergronden van de BD-landbouw in beknopte vorm, met de verschillende bedrijfstadakken; praktijkmaatregelen en prakti-

sche toepassingen. Geschreven voor boeren en tuinders. € 4,00

Alle bovengenoemde prijzen zijn incl. verzendkosten. Uitgaven kunnen besteld worden door het bedrag over te maken op girorekening 313786 ten name van de vereniging o.v.v. de titel van de uitgave. Voor België postrekening 000-1638509-82 t.n.v. de Ned. BD-Vereniging. Vermeldt u duidelijk wat u bestelt en het afleveradres!

In deze rubriek worden schenkingen en legaten (boven de f 100,-, € 50) aan de BD-Vereniging vermeld, waarbij aangegeven wordt waartoe deze gelden worden gebruikt. Schenkers van een bedrag boven f 250,- (€ 100) ontvangen tevens een schriftelijke dankzegging.

De BD-Vereniging ontving onlangs een schenking van f 1000,- van een lid woonachtig in Arnhem.

Tevens kwam een schenking (lijfrente) binnen van f 4000,-. Betrokkene was voorheen woonachtig in Zeist.

Het bestuur is hier zeer erkentelijk voor.

Deze bedragen zullen in eerste instantie worden besteed aan het project Herziening van de Demeter Licentie Voorwaarden en aan het bedrijfscoachproject.

Schenkingen en legaten

In deze rubriek worden schenkingen en legaten boven de 45 euro (f 100,-) aan de BD-Vereniging vermeld, waarbij aangegeven wordt waartoe deze gelden worden gebruikt. Schenkers van een bedrag boven de 113,45 euro (f 250,-) ontvangen tevens een schriftelijke dankzegging.

AGENDA

Vanaf 2 april Biologisch-dynamisch tuinieren in de praktijk.

Een seizoen lang alles leren in de moes- en siertuin en de boomgaard.

Plaats: de Zonnetuin, Volkstuincomplex "de Rekere", Helderseweg, Alkmaar

Tijd: 24 dinsdagavonden van 19 - 21 uur

Kosten: € 285,- inclusief lesmateriaal en oogst.

Inlichtingen en aanmelden:

Guurtje Kieft tel: 072 - 5159456

Vanaf 4 april Biologisch-dynamisch tuinieren in de praktijk.

Zie 2 april

Tijd: 24 donderdagavonden

6 april

Jaarvergadering BD-Vereniging en Voorjaarsconferentie 'Omgaan met techniek- werken met het levende'

Louis Bolk Instituut,
Driebergen <<

8 juni

Safari op de biologische boerderij

Voor jongeren vanaf 12 jaar; locaties in Drenthe, Noord-Brabant en Noord- en Zuid-Holland in samenwerking met de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie.

Info vanaf april: www.platformbiologica.nl/evenementen

Max. 25 jongeren per locatie.

Aanmelden: NJN, 035-655 9848 (tussen 9-12 uur)

22 en 23 juni Landelijke Open Dagen bij de biologische boer

Kijken en proeven bij de 180 deelnemende land- en tuinbouwbedrijven

Info vanaf mei: www.platformbiologica.nl/evenementen

Info vanaf juni: programmaboekje aanvragen, tel. 030-2339970 of info@platformbiologica.nl

Vanaf 29 juni

Diary of Summer Courses, July and August 2002

Info: Emerson College, Forrester Row, East Sussex, RH18 5JX, England

Tel: 00 44 1342 822238;

e-mail: mail@emerson.org.uk

<< Zie elders in dit nummer

Zuiver Zuivel

Een nieuwe lente, een nieuwe verpakking

Naast de Demeterproducten in statiegeldfles levert Zuiver Zuivel een assortiment EKO producten in kartonnen pak. De Zuiver Zuivel literpakken zijn vanaf de lente in het nieuw. Een eigentijdse, verfrissende verpakking. Een uitstraling voor de flessen, boter, kaas en pakken, zodat Zuiver Zuivel producten voor u nog beter herkenbaar zijn.

Nieuw: Zuiver Zuivel Magere Yomio in fles

Yomio is één van de best gewaardeerde producten uit het Zuiver Zuivel assortiment. Op dit moment is de Yomio er alleen in een volle variant. Om ook de liefhebbers van een mager product tegemoet te komen, introduceren we Magere Yomio in fles. Uiteraard is dit product van de bekende hoge kwaliteit, geproduceerd van magere melk. De smaak is heerlijk mildzuur, zoals u van Yomio gewend bent. Het product is van EKO kwaliteit omdat voor de beste kwaliteit de melk gehomogeniseerd moet worden.

Spaar voor EKO melkbekers!

Bij de introductie van de nieuwe kartonnen literverpakking kunt u tot half mei sparen voor aardewerk melkbekers. Via de natuurvoedingswinkel worden spaarkaarten verspreid. Op ieder pak halfvolle melk, volle melk en karnemelk vindt u een spaarzegel. Bij inlevering van een volle spaarkaart met 5 zegels in uw winkel, ontvangt u bij bijbetaling van 75 Eurocent een EKO melkbeker! Winkelwaarde ca. 1,75 Euro.

Zuiver Zuivel producten zijn exclusief verkrijgbaar in de natuurvoedingswinkel

Zuiver Zuivel • Antwoordnummer 701 • 1900 VD Limmen • www.zuiverzuivel.nl

